

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KÜRŞAT ŞAMİL ŞAHİN

SEVGİLİNİN GÜZELLİK UNSURLARINDAN
SAÇ, KAŞ, KIRPIK, HAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
DOÇ. DR. MUHİTTİN ELİAÇIK

KIRIKKALE- 2009

ÖZET

“Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç, Kaş, Kirpik ve Hat” başlıklı bu çalışmada, adı geçen güzellik unsurlarına ait benzetmeler, toplu olarak ortaya konmuş ve şairlere göre tasnif edilmiştir. Elde edilen teşbihler, şekil, renk ve koku bakımından gruplandırılmıştır. Saçın en fazla üzerinde durulan yönü ‘siyahlığı ve şekli’, kaşın ‘keman’, kirpiğin ‘tûr’, hattın ‘sebz’dir.

Adı geçen güzellik unsurları arasında, şairler tarafından en çok üzerinde durulanı saçtır. Diğer unsurlar şairlere göre farklılıklar arz etmektedir.

Çalışmada güzellik unsurları ile ilgili teşbihler ve örnekler verildikten sonra, şairlere özgü benzetmeler her bölümün sonunda ayrı bir başlık altında belirtmek suretiyle, şairler arasındaki farklılıklar gözler önüne serilmiştir. Her bölümde şairlerin kullandığı teşbihler ve kullanım sayıları verilerek, şairlerin yoğunlaşma noktaları belirlenmeye çalışılmıştır. İncelemeye esas alınacak şairlerin belirlenmesinde yüzyıllara göre bir sıralama takip edilerek, dönem dönem güzellik unsurlarının ve benzetmelerin gelişim çizgileri verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın sonunda güzellik unsurları ve onlara ait benzetmeler yüzdelerle dağılımlarıyla tablolar halinde gösterilmiştir.

ABSTRACT

The title of the study is “ Hair, Eyebrow, Eyelash, Peach Fuzz (Hatt in Turkish) as the Beauty Elements of a Lover ”. In this study, the adjectives used to designate these features have been examined in total and classified according to the poets.

The most feature of all is hair. The frequency of the usage of the other features varies according to the poets.

The adjectives used to describe the features have been given with examples. The similes used by particular poets have been presented under a different section so as to demonstrate the differences among the poets. In each section, the adjectives used by each poet and the number of the adjectives employed have been given in order to determine the most focussed points of the poet. A chronological order has been followed in the determination of the poets to be studied and the frequency of the usage of the each feature and each adjective in each century has been presented.

At the end of the study, frequency tables for the features and the adjectives used to describe them have been provided.

KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç, Kaş, Kirpik, Hat adlı çalışmamı; ilmî ve ahlâkî geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazdığımı ve faydalandığım eserlerin bibliyografyada gösterdiklerimden ibaret olduğunu, bunlara atıf yaparak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu şeref ve haysiyetimle doğrularım.

Kürşat Şamil ŞAHİN

ÖNSÖZ

Klasik Türk şiirinde en önemli yeri “sevgili” teşkil etmektedir. Klasik Şiirde bazı istisnalar dışında anlatılmak istenen ne olursa olsun merkezde hep sevgili vardır ve bütün olaylar sevgili çevresinde şekillendirilir. Bundan dolayı da onun üzerine yazılanlar ve onu anlatmak için kullanılan sıfatlar çok fazladır.

Çalışmada Klasik Türk Edebiyatı’nda sevgilinin güzellik unsurlarından olan saç, kaş, kirpik ve hat üzerinde durularak, bu unsurları tavsif etmek için kullanılan teşbih, mecaz ve sıfatlar toplu olarak verilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda bu dört unsura ait sıfatlar, teşbih ve mecazlar belirlediğimiz şairlere göre de tasnif edilmiştir. Şairlerin hangi unsuru kaç defa kullandığı parantez içerisinde sayılarıyla verilmiştir. Ayrıca saç, kaş, kirpik ve hattın tasavvufi manadaki önemlerine kısaca değinilmiştir.

Klasik Türk Edebiyatı’nda sevgilinin en çok büst kısmıyla ilgili uzuvları üzerinde durulduğundan biz de çalışmamıza bu yönde ağırlık vererek, bu kısımdaki “kıl”a ait unsurları değerlendirme yoluna gittik. Bu dört unsurun belirlediğimiz şairlerde ki ele alınışını ve sıfat yoğunluğunu ortaya koyduk.

Klasik Türk şiirinde saç önemli bir yere sahiptir ve çok değişik yönleriyle ele alınmıştır. Kaş ve kirpik ise daha çok göze yardımcı unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hat ise yanak ve dudak ile birlikte zikrolunur. Bu unsurlar sevgilinin çok fazla anılan uzuvlarından olduğu için bu konudaki eksiklikleri gidermek için böyle bir çalışma yapma gereği hissettik.

Çalışmada 15.yy ait bir, 16. yy ait iki, 17. yy ait iki, 18. yy ait iki, 19. yy ait bir şairin divanı incelenmiş ve böylece yüzyıllara göre gelişim çizgileri de gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Divanların Latin harfli basımları incelenmiştir. Belirlenen divanlar bir bütün olarak değerlendirilmiş ve beyit esası dikkate alınmıştır.

Konunun genişliğinden ve benzetmelerin fazlalığından dolayı her benzetme için bir örnek verilmiştir ve beyitler açıklanmamıştır. Alıntı yapılan beyitlerin hangi şaire ait olduğu beytin hemen altında belirtilmiş, ayrıca dipnotta gösterilmemiştir. Beyitlerin yazımında alıntı yapılan kaynaklardaki aslına sadık kalınmıştır.

Okuyucunun hemen görebilmesi için seçilen beyitlerde saç, kaş, kirpik, hat ve bunlara ait benzetmeler italik olarak belirtilmiştir.

Her bölümün sonunda şairlerin, unsuru ve ona ait teşbihleri kaç kez kullandığı sayılarıyla ifade edilmiştir. Şairlere ait beyit sayıları, sıfatlar, teşbih ve mecazlar bölüm sonlarındaki değerlendirme kısımlarında belirtilmiştir. Şairlere özgü kullanımlar ayrı başlık altında verilmiş ve böylece şairler arasındaki üslup farkları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Tezin tablolar kısmında saç, kaş, kirpik ve hattın şairlerdeki benzetme dağılımı ile en çok kullanılan benzetmeler her şaire göre kullanım yüzdeleriyle ifade edilmiştir. Ayrıca her şaire göre bu dört unsurun ağırlık noktaları belirtilmiştir.

Bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde genel itibariyle sevgilinin güzellik unsurlarına ve bu konudaki eserlere yer verilmiştir. Tasavvufî manada unsurların ele alınış biçimleri örnekleriyle açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci kısımda saç, kaş, kirpik, hat umumî olarak anlatılarak, bunlara ait sıfatlar, teşbih ve mecazlar ile şairlerdeki tasnifi verilmiştir. Üçüncü bölümde benzetmelerin şairlerdeki ağırlık noktalarına ve ortak kullanılan benzetmelere değinilmiştir. Ortak kullanılan benzetme unsurları ayrı ayrı ele alınmıştır. Çalışmanın sonunda şairlerin güzellik unsurları ve bunlara ait kullandıkları sıfatlar, teşbih ve mecazlar yüzdeleriyle tablolar halinde gösterilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını ve desteğini esirgemeyen danışmanım Doç. Dr. Muhittin Eliaçık'a, değerli fikir ve tavsiyeleriyle beni yönlendiren kıymetli hocam Prof. Dr. Ahmet Kartal'a teşekkürü bir borç bilirim.

Kürşat Şamil ŞAHİN

Kırıkkale- 2009

ÇALIŞMADA KULLANILAN DİVANLAR*

15.yy:

ŞEYHÎ (1431)

16.yy:

FUZÛLÎ (1556)

BÂKÎ (1600)

17.yy:

NEF'Î (1635)

NÂ'İLÎ (1666)

18. yy:

NEDÎM (1730)

ŞEYH GÂLÎB (1799)

19.yy:

ENDERUNLU VÂSİF (1824)

* Divanların tam künyeleri kaynakçada gösterilmiştir.

GENEL KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
b	: Beyit
blm	: Bölüm
bkz	: Bakınız
ev	: Çeviren
C.	: Cilt
g	: Güzel
haz	: Hazırlayan
k	: Kaside
kt	: Kıta
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
mf	: Mfret
mn	: Mesnevi
ms	: Musammat
Msd	: Müseddes
mst	: Müstezad
mt	: Matla'
nz	: Nazım
rb	: Ruba'ı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
sn	: Sakinme
şr	: şarkı

t	: Tarih
tcb	: Terci bend
TDK	: Türk Dil Kurumu
T.D.V.İ.A	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
tms	: Tahmis
ua	: Uluslar arası
yay	: Yayın, Yayınevi
yy	:Yüzyıl

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
KİŞİSEL KABUL / AÇIKLAMA	iv
ÖNSÖZ	v
ÇALIŞMADA KULLANILAN DİVANLAR	vii
GENEL KISALTMALAR	viii
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
TASAVVUFÎ YÖNDEN SAÇ, KAŞ, KIRPIK VE HAT'A UMUMÎ BİR BAKIŞ	6
I. SAÇ	15
DOĞRUDAN SAÇIN ANLAMINI İHTİVA EDEN KELİMELER	17
Zülf	17
Kâkül	17
Turra	17
Gîsû	17
Mû	17
Külâle	18
Perçem	18
1. SAÇ'A AİT TEŞBİH VE MECAZLAR	18
1.A. DURUM VE ŞEKİL YÖNÜNDEN	18
Aba	18
Abnus	18
Âfet	19
Ağ	19
Akrep	19
Ârâyiş-i ruhsâr	19
Asa	19
Aşıyan	20
Aşub u yağma	20
Aşûfte	20
Atlas	20
Avize	21
Bağ-ı dil-cû	21
Bâl ü per	21
Bela	21
Bem	21
Bend	22
Berg-i hazan	22
Beste	22
Beyt-i tegâfûl	22
Bîd	22
Bî-din	22
Ca'd	23
Cadde-i teselsül	23
Cadı	23
Çarh-ı siyahkâr	23
Cârub	24
Ceyş-i fitne	24
Çember	24
Çengel	24
Çetr	24
Çevgân	25
Çîn	25
Dâl	25
Dâm	25
Dâmen	26

Dâr	26
Derhem	26
Deste	26
Dest-i niyâz	26
Dest-i tedâvül	27
Destâr	27
Dırâz	27
Dil-ârâ	27
Dil-âvîz	27
Dil-dâr	28
Dil-rûbâ	28
Dûd	28
Duhân	28
Dümdâr	28
Dütâ	28
Ebr	29
Ef'i	29
Efsûn	29
Ejder	29
Fettan	29
Fitil	30
Fitne	30
Girdap	30
Girih	30
Güsiste	31
Hâle	31
Halka	31
Ham	31
Hamîde	31
Hamail	32
Harap	32
Harîr	32
Hat	32
Hayme	32
Hicap	32
Hüma	33
Hüma-pervâz	33
İbrişim	33
Jülide	33
Kafes	33
Kâle	34
Kat kat	34
Kec-bâz	34
Kec ü mec	34
Kemend	34
Keşmekeş	34
Kıl	35
Kıssis	35
Kişver-i Çîn	35
Kullâb	35
Lâm	35
Lenger	36
Leşker	36
Leylakzâr	36
Likâ	36
Mahz-ı can	36
Mâr	37
Mekr	37
Mevc	37
Mur	37

Mutarra	38
Muzmahil	38
Müselsel	38
Nakş	38
Nısf daire	38
Nigûn	38
Nikâb	39
Nize	39
Nüşa	39
Pejmürde,	39
Peñçe,	39
Perde	40
Perişan	40
Perrin	40
Peyvend	40
Piç	40
Piçtâb	41
Resen	41
Revnağ	41
Rişte	41
Rişte-i cân	41
Rişte-i tûl-i emel	42
Sah	42
Sâhir	42
Salîb	42
Sâye	43
Sayyâd	43
Sebz-pûşîde	43
Semmur	43
Server	43
Sınık	43
Su'ban	44
Sümbül	44
Şâhbâz	44
Şahin	44
Şikâl	44
Şiken	44
Şikeste	45
Şimşâd	45
Tâb	45
Tabur	45
Târ	45
Tarh	46
Tarrar	46
Tarumar	46
Tavus	46
Tel	46
Tespîh	46
Tıfl	47
Tübâ	47
Tuğra	47
Ukde	47
Yılan	47
Zer-hal	48
Zırh	48
Zincir	48
Ziver	48
Zünnâr	48
1.B. RENK YÖNÜNDEN	49
Ahter-i elmas	49

Akşam.....	49
Bela.....	49
Dûd.....	49
Duhân.....	50
Fettân.....	50
Fitne.....	50
Frengistân.....	50
Garrâ.....	50
Gece.....	51
Gurâb.....	51
Hindû.....	51
Kâfir.....	51
Kara.....	52
Kara Bâğ.....	52
Kıssîs.....	52
Küfr.....	52
Leylâ.....	52
Midâd.....	52
Sâye.....	53
Sebzgûn semâ.....	53
Siyah.....	53
Sevâd.....	53
Sevda.....	53
Şâm.....	54
Şeb.....	54
Zengi.....	54
Zerd.....	54
Zindân.....	54
Zulmet.....	55
1.C. KOKU YÖNÜNDEN.....	55
Abîr.....	55
Amber.....	55
Attâr.....	55
Benefşe.....	56
Bûy.....	56
Çin.....	56
Dükkân-ı attâr.....	56
Gül.....	56
Hıta.....	56
Hoten.....	57
Karanfil.....	57
Micmer.....	57
Misk.....	57
Müşg-i Buhâra.....	57
Müşk.....	58
Nâfe.....	58
Nefhâ.....	58
Nesîm.....	58
Nükheth.....	58
Reyhân.....	59
Semen.....	59
Sümbül.....	59
Şeb-bûy,.....	59
Şemîm.....	60
Tabla-i 'attâr,.....	60
Tâtâr.....	60
Tîb.....	60
2. SAÇ VE SAÇ'A AİT TEŞBİH VE MECAZLARIN ŞAİRLERE GÖRE SAYISAL DAĞILIMI	60
Şeyhî.....	60
Fuzûlî.....	61

Bâkî	61
Nef'î	61
Nâ'ilî	62
Nedîm	62
Şeyh Gâlib	62
Enderunlu Vâsîf	63
3. SAÇ'A AİT TEŞBİH VE MECAZLARDAN ŞAİRLERE ÖZGÜ KULLANIMLAR.	63
Şeyhî	63
Fuzulî	64
Bâkî	64
Nef'î	64
Nâ'ilî	64
Nedîm	65
Şeyh Gâlib	65
II. KAŞ.	68
1.KAŞ'A AİT TEŞBİH VE MECAZLAR	69
1.A. DURUM VE ŞEKİL YÖNÜNDEN	69
Ay	69
Cây-ı fitne	69
Cümbüş	69
Çîn	69
Deşne	69
Dil-ârâ	70
Dü	70
Ebr	70
Eğri	70
Fettân	70
Fitne	71
Gaddar	71
Girih	71
Gûşe	71
Hâbgâh	71
Ham	72
Hançer	72
Hançer-i bürrân	72
Harap	72
Harâmi	72
Hicâb	72
Hilâl	73
Hûn-efşân	73
Hurşîd-i tâban	73
İki	73
Kâtil	74
Kavs	74
Kec	74
Kec-atâ	74
Kec ü mec	74
Kemân	74
Kemer	75
Kible	75
Kılıç	75
Kırâb	75
Kirişme	76
Kuteh	76
Künc	76
Mabedgâh	76
Mâh-ı nev	76
Matla'	77
Medd	77
Medd-i bismillâh	77

Mescid	77
Mısrâ'	77
Mihrâb	78
Mukavves	78
Mutrib	78
Nakş	78
Na'l	78
Nâvek	78
Nazargâh	79
Nâzenin	79
Nevk-i kalem	79
Nûn	79
Perestişgâh	79
Peyveste	79
Piç	80
Piçide	80
Râ	80
Sâyebân	80
Secdegâh	80
Sehhâr	81
Şehperr	81
Şemşir	81
Şiken	81
Tâb	81
Tak	81
Tiğ	82
Vesme	82
Yay	82
Yeni ay	82
Zih-i kemân	82
Zülfikâr	82
1.B. RENK BAKIMINDAN	83
Cevher	83
Gurre	83
Gurre-i garrâ	83
Kâfir	83
Semmûr	83
Sevda	84
Siyah	84
Zerd	84
Zer-feşân	84
1.C. KOKU BAKIMINDAN	84
Amber	84
Müşk	85
2. KAŞ VE KAŞA AİT TEŞBİH VE MECAZLARIN ŞAİRLERE GÖRE SAYISAL DAĞILIMI	85
Şeyhî	85
Fuzûlî	85
Bâkî	85
Nef'î	85
Nâ'ilî	85
Nedim	86
Şeyh Gâlib	86
Enderunlu Vâsıf	86
3. KAŞ'A AİT TEŞBİH VE MECAZLARDAN ŞAİRLERE ÖZGÜ KULLANIMLAR	86
Şeyhî	86
Fuzûlî	86
Bâkî	86
Nef'î	86
Nâ'ilî	87
Nedim	87

Şeyh Gâlib	87
III. KİRPİK (MÜJE)	89
I. KİPRİĞE AİT TEŞBİH VE MECAZLAR	90
1.A. DURUM VE ŞEKİL YÖNÜNDEN	90
Abnus ok	90
Alet-i dest-i kaza	90
Bela	90
Bergeşte	90
Cadı	90
Cârub	91
Ceyş	91
Ceyş-i Habeş	91
Cümbüş	91
Dâmen	91
Diken	92
Dil-cû	92
Elmâs rîze	92
Elmas teşne	92
Fitne	93
Gâretger	93
Hâme	93
Hançer	93
Hançeristân	93
Hâr	93
Hâr u hâşâk	94
Has u hâr	94
Hayl	94
Hûn-âlûd	94
Hûn-feşân	94
Hûn-hâr	95
Hûnrîz	95
İmbik	95
Kalem	95
Kemîn	95
Kılıç	95
Kilk	96
Kirişme	96
Kullâb	96
Leşker	96
Leşker-i Tâtar u Hülâgû	96
Levend	97
Mızrap	97
Mûy	97
Nâvek	97
Nevk	97
Nûk	98
Ok	98
Pençe	98
Pençe-i mercân	98
Per	98
Tatar	99
Tîr	99
Saf	99
Sâye	99
Ser-tîz	99
Sehm	100
Sinân	100
Sipahi	100
Şâne	100
Şemşîr	100

Tiğ	101
Tiğistân	101
Tiğ-i elmas	101
Tizrek	101
Tünd ü serkeş	101
Zümrüt rîze	101
1.B. RENK BAKIMINDAN	102
Siyah	102
2. KİRPİK VE KİRPİĞE AİT BENZETMELERİN ŞAİRLERE GÖRE SAYISAL DAĞILIMI	102
Şeyhî	102
Fuzûlî	102
Bâkî	102
Nef'î	102
Nâ'ilî	102
Nedîm	103
Şeyh Gâlib	103
Enderunlu Vâsîf	103
3.KİRPİKLE İLGİLİ ŞAİRLERE ÖZGÜ BENZETME VE KULLANIMLAR	103
Fuzûlî	103
Bâkî	103
Nef'î	103
Nâ'ilî	103
Nedîm	104
Şeyh Gâlib	104
IV. HAT (AYVA TÜYÜ)	106
1.HAT'A AİT TEŞBİH VE MECAZLAR	107
1.A. DURUM VE ŞEKİL YÖNÜNDEN	107
Afet	107
Ayet	107
Bâl	107
Bahâr	107
Bela	108
Benefşe	108
Bî-dâd	108
Buhur	108
Cellât	108
Cevher	109
Cibrîl-i Emîn	109
Cünd-i belâ	109
Çemen	109
Daire	109
Dâm	110
Der-kemîn	110
Dil-ârâ	110
Dil-âşûb	110
Dil-dâr	110
Dua	111
Dûd	111
Düşman	111
Ebr	111
Fermân	111
Fettân	112
Fetvâ	112
Fitne	112
Fitne-i âhir zaman	112
Füsûn	112
Gerd	113
Giyeh	113
Görünmez bela	113
Gubâr	113

Gülberg-hîz.....	113
Gülşen-i hayat.....	113
Hâle	114
Hâr.....	114
Hâtem	114
Havâric	114
Hub u ter.....	114
Hurde.....	115
Jeng.....	115
Kader-nâme	115
Karayazı	115
Karınca duası	115
Kayd-ı hayat	115
Kelef.....	116
Kir.....	116
Kûdek-i mektep	116
Kûteh	116
Leşker	116
Leylak.....	116
Mâr	117
Mektup	117
Menşûr.....	117
Mısra-ı berceste	117
Mûr	117
Mütezâd-ı işve.....	117
Müşevveş.....	118
Nakş.....	118
Nebât	118
Nesh.....	118
Nev	118
Nev-demîde	119
Nev-hîz	119
Nilûfer	119
Niş	119
Niş-i zenbûr	119
Nüşa-i cân.....	119
Perde.....	120
Perde-pûş	120
Perişân	120
Pîçtâb-ı mevc	120
Pür-şûr	120
Râh	120
Rehzen.....	121
Resîde	121
Reyhan.....	121
Rîş.....	121
Rumûz	121
Saf	122
Sâye	122
Semmûr	122
Sipâh.....	122
Siyah imân.....	122
Sümbül	122
Sümbül kasidesi.....	123
Sütûr	123
Şârih	123
Şirinlik.....	123
Tâb.....	123
Tâze	123
Tıfl.....	124

Tohm- 1 firdevs	124
Toz.....	124
Vakf-1 sad-ender-sad	124
Yeniçeri	124
Yüz bin şey	125
Zerre	125
Zill	125
Zibâ	125
Zîver	125
1.B.RENK BAKIMINDAN	125
Abd-i Habeş.....	125
Akşam.....	126
Bela.....	126
Buhur	126
Bûm-1 şeb	126
Dûd	126
Dûde	127
Fettân	127
Fitne.....	127
Fireng	127
Kâfir	127
Kahve	128
Kara	128
Pîrûze.....	128
Reyhan.....	128
Rûşen	128
Sâye	128
Sevâd	129
Sevda	129
Siyah.....	129
Sümbül	129
Şâm.....	129
Şeb.....	130
Tîre-rûz.....	130
Zengibâr	130
Zill	130
Zümrüt.....	130
1.C.KOKU YÖNÜNDEN	131
Amber.....	131
Benefşe	131
Bûy	131
Leylak.....	131
Misk.....	131
Müşk.....	131
Nesrîn	132
Reyhan.....	132
Semen	132
Sümbül	132
2. HAT VE HAT'A AİT TEŞBİH VE MECAZLARIN ŞAİRLERE GÖRE SAYISAL	
DAĞILIMI	132
Şeyhî.....	132
Fuzûlî.....	132
Bâkî	133
Nef'î	133
Nâ' ilî.....	133
Nedîm.....	133
Şeyh Gâlib	133
Enderunlu Vâsif.....	134
3.HAT İLE İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLARDAN ŞAİRLERE ÖZGÜ KULLANIMLAR.....	134
Şeyhî.....	134

Fuzûlî.....	134
Bâkî.....	134
Nef'î.....	134
Nâ'îlî.....	134
Nedîm.....	135
Şeyh Gâlib.....	135
Enderunlu Vâsîf.....	135
SAÇ, KAŞ, KİRPİK VE HAT İÇİN ORTAK KULLANILAN BENZETMELER:	137
1. Saç, kaş, kirpik, hat.....	137
2. Saç, kaş, hat.....	137
3. Saç, hat, kirpik.....	137
4. Saç, hat.....	137
5. Saç, kaş.....	137
6. Saç, kirpik.....	137
7. Hat, kirpik.....	137
8. Hat, kaş.....	137
9. Kaş, kirpik.....	137
TABLolar	139
1. ŞEYHÎ	139
1.A. Saç, Kaş Kirpik ve Hat'ın Yüzelik Dağılımı.....	139
1.B. Saç'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	139
1.C. Kaş'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	140
1.D. Hat'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	140
1.E. Kirpik'e Ait Benzetmelerin Yüzelik Dağılımı.....	141
2. FUZULÎ	141
2.A. Saç, Kaş, Kirpik ve Hat'ın Yüzelik Dağılımı.....	141
2.B. Saç'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	142
2.C. Hat'a Ait Benzetmelerin Yüzelik Dağılımı.....	142
2.D. Kaş'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	143
2.E. Kirpik'e Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	143
3. BÂKÎ	144
3.A. Saç, Kaş, Kirpik ve Hat'ın Yüzelik Dağılımı.....	144
3.B. Saç'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	144
3.C. Kaş'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	145
3.D. Hat'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	145
3.E. Kirpik'e Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	146
4. NEF'Î	146
4.A. Saç, Kaş, Kirpik ve Hat'ın Yüzelik Dağılımı.....	146
4.B. Saç'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	147
4.C. Hat'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	147
4.D. Kaş'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	148
4.E. Kirpik'e Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	148
5. NÂ'İLÎ	149
5.A. Saç, Kaş, Kirpik ve Hat'ın Yüzelik Dağılımı.....	149
5.B. Saç'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	149
5.C. Kirpik'e Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	150
5.D. Kaş'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	150
5.E. Hat'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	151
6. NEDÎM	151
6.A. Saç, Kaş, Kirpik ve Hat'ın Yüzelik Dağılımı.....	151
6.B. Saç'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	152
6.C. Kaş'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	152
6.D. Hat'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	153
6.E. Kirpik'e Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	153
7. ŞEYH GÂLÎB	154
7.A. Saç, Kaş, Kirpik ve Hat'ın Yüzelik Dağılımı.....	154
7.B. Saç'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	154
7.C. Hat'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	155
7.D. Kaş'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	155
7.E. Kirpik'e Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı.....	156

8. ENDERUNLU VÂSIF	156
8.A Saç, Kaş, Kırpık ve Hat'ın Yüzelik Dağılımı	156
8.B Saç'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı	157
8.C Hat'a Ait Benzetmelerin Yüzelik Dağılımı	157
8.D Kaş'a Ait İlk On Benzetmenin Yüzelik Dağılımı	158
8.E Kırpık'e Ait Benzetmelerin Yüzelik Dağılımı	158
9. Saç, Kaş, Kırpık ve Hat'ın Şairlerdeki Beyit Dağılımı	159
9. Saç, Kaş, Kırpık ve Hat'ın Şairlerdeki Benzetme Sayılarının Dağılımı	160
SONUÇ	161
KAYNAKÇA	164
ADAYIN ÖZGEÇMİŞİ	167

GİRİŞ

Klâsik Türk Edebiyatı'nda her şairin gelenekçe belirlenmiş ve mutlaka seçip kabul etmek mecburiyetinde olduğu önceden hazır konu, duygu ve sabit bir imaj sistemi vardır. Şairler edebî geleneğin dışına çıkmadan eserlerini meydana getirmişlerdir. Klasik şiirin en önemli unsurlarından olan “sevgili” de tek tiptir. Şairler farklı bir güzelden bahsetmemişlerdir. Gelenek ideal sevgilinin bütün özelliklerini ayrı ayrı ortaya koymuştur. Sevgilinin vücut organları için hangi lafızların kullanılacağı ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Divan şairleri hazır unsurlarla sevgilinin güzelliğini belirtmeye çalışırlar. Sevgilinin üzerinde durulan bu unsurları daima göze hitap eden görünüşlerdir. Bu arada koku ile ilgili hususiyetler de ön plana çıkmaktadır. Tasvir edilmek istenen sevgilinin uzun boylu, ince belli oluşu dışında en çok onun baş kısmıyla ilgili unsurları üzerinde durulmaktadır. Yanak, saç, kaş, kirpik, hat, ağız, çene, dudak, ben ve gerdan en fazla üzerinde durulanlarıdır. Sevgilinin pek çok uzvuyla ilgili benzetmeler yapılmasından dolayı şairler için bir rehber hizmeti görmek üzere sevgilinin fiziğiyle ilgili malzemeyi toplu bir şekilde gösteren eserler kaleme alınmıştır.¹

Sevgilinin güzellik unsurları üzerine yazılan eserlerde hangi uzuv için hangi lafızların kullanıldığı örneklerle gösterilmiştir. Bu eserlerden Şerâfettin Râmî'nin Enisü'l – Uşşâk'ı 19 uzuvdan,² Kutbiddin Ahmed'in Hevesnâme'si 26 uzuvdan,³ Cafer Çelebi'nin Hevesnâme'si 33 uzuvdan,⁴ Sürûrî'nin Bahrü'l-Maârif'i 28 uzuvdan,⁵ Manastırlı Celâl'in Hüsn-i Yûsuf'ı 22 uzuvdan,⁶ Mihr ü Müşterî (1431) 27 uzuvdan,⁷ Gül ü Bülbül(1553) 28 uzuvdan⁸, Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbîh'i 21 uzuvdan⁹ bahsediyor.¹⁰

¹ Ömer Faruk Akün, “*Divan Edebiyatı*”, T.D.V.İ.A, İstanbul, 1994, c. 9, s. 416

² Saç, alın, kaş, göz, kirpik, yüz, ayva tüyü, ben, dudak, diş, ağız, çene, boyun, göğüs, kol, parmak, boy, bel, baldır.

³ Hüsn ü cemal, ışk, mûy, cebîn, ebrû, çeşm, müjgân, gamze, ruhsâr, bînî, hat, hal, leb, dendân, dehân, zenehdân, gerden, ber ü pistân, sâid ü dest ü bâzû, engüşt ü Benân, kadd ü kâmet, miyân, sâk, beden ü endâm, zât-ı mahbûb, kelâm.

⁴ Kâmet, mû, cebîn, ebrû, çeşm, müjgân, zülf, gûş, âriz, hâl, ruhsâr, bînî, dehen, leb, dendân, zebân, zekân, gabgab, gerden, sîne, bâzû, sâid, kef, puşt-ı dest, asâbi, nâhunhâ, batn, nâf, miyân, pehlû, rân, sâk, kadem.

⁵ Hüsn ü cemâl, ışk u hâl, kâkül ü zülf, alın, kulak, kaş göz, kirpik, gamze, yüz, burun, hat, kara ben, dudak, dendân, ağız, dil, enek, boyun, göğüs, bilek, parmak, boy, bil, incik, mecmû-ı azâ, zât-ı mahbûb, söz.

⁶ Kâkül, Zülf, cebîn, ebrû, çeşm, müje, gamze, âriz, ruh, gûş, leb, dehen, zekân, gabgab, gerden, sîne, miyân, dest, said, pây, ser ü pây, kâmet.

⁷ Ssaç, kaş, göz, bînî, yanak, gûş, leb, dehân, dendân, dil, zenehdân, gabgab, gerden, dûş, bâzû, bilek, dest ü sâid, el, parmak, dırnak, ber, pehlû, şikem, nâf, pûşt, kad, bil.

⁸ Zülf, kâmet, pişânî, ebrû, çeşm, gamze, müjgân, bînî, ruhsâr, hâl, gûş, leb, dehân, zebân, dendân, gabgab, zekân, gerden, bâzû, sâid, dest, engüşt, nâhun, sine, miyân, nâf, sâk, pây .

⁹ Mûy, gûş, cebîn, ebrû, çeşm, bînî, müje, rûy, hat, hâl, leb, dendân, zenehdân, gerden, sîne, engüşt, sâid, kadd, miyân, sâk.

Hüsâm bin Mustafa el-Belgradî'nin Risale'si 21 uzuvdan¹¹ bahsetmektedir.¹² Bu eserlerdeki işleniş ve tertip sıralarının birbirleriyle paralellik gösterdikleri görülmektedir. Bu eserlerdeki teşbih ve unsurlarla ilgili farklar haklarında çok az benzetme yapılmış olan kulak, burun, dil, tırnak gibi uzuvları ya da aşk, güzellik, söz gibi hususları konu edinmeleri noktasından kaynaklanmaktadır.¹³ Bu uzuvlar hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır bu konunun da açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

Klâsik ressam tek bir modelle yetinmez. O soyut güzelliği yaratma peşindedir. Güzel tabiatta dağınık bir şekilde bulunur. Hiçbir tek çehre, klasik ressamı tatmin edemez. O ister ki, yapacağı portre en güzel bir göze, en güzel bir yüze sahip bir çehre olsun. Bu düşünceyle muhayyilesinde idealize ettiği güzeli tespit etmeye koyulur. Sonuçta her uzvu gerek zamanınca, gerek kendince müstesna güzelliğe sahip olan bir çehreyi tasvir etmiş olur. Bu çehre hiçbir zaman tabiatta mevcut değildir. İşte Divan Şairlerinin tasvir ettikleri güzel, böyle bir güzeldir. Bu şairlerin değişik vasıflarla tasvir ettikleri bu güzelliği resmetmeye kalkarsak, insanı dehşete düşüren bir tablo ile karşılaşırız. Çünkü boy o kadar uzundur ki, elif veya servidir. Bel o kadar incedir ki adeta bir kıldır. Saç o kadar kıvrım kıvrımdır ki, yılanı benzer. Ağız bir noktadır. Göz yaptığı tesir ile kanlı bir katildir. Kaşlar bir yay, kirpikler ise bu yayın oklarıdır.¹⁴

Klâsik Türk şiiri geleneğinde önemli bir yeri teşkil eden teşbih ve mecaz unsurları, aşk, âşık ve bilhassa sevgili etrafında toplanmış ve yıllarca şairlerin beğenisinden geçerek ortak bir mahiyet kazanmıştır. Gelenek ideal bir sevgili ve güzellik tipi ortaya çıkarmıştır.¹⁵

Sevgiliye ait güzellik unsurları arasında saç, göz, kaş, kirpik, dudak ve hat çok fazla anılanlardır. Biz bu unsurlardan dört tanesini çalışmamıza konu edindik. Bu çalışmada sevgilinin güzellik unsurlarından saç, kaş, kirpik ve hattın şiirlerdeki önem derecesi ortaya konulmuştur. Bu dört unsurun şiirlerdeki kullanılışları ve şairlere göre ağırlık noktaları ele alınmıştır. Bu çalışmanın sonunda teşbih ve mecazların şairlere göre dağılımının ele alınış şeklini vermek istedik. Her ne kadar teşbih ve mecazlar incelenip araştırılmışsa da şairlere

¹⁰ İ. Hakkı Aksoyak, "Manastırlı Celâl'in Hüsn-i Yûsuf Adlı Eseri", <http://www.doguedebiyati.com/makaleler,s.314>, 07.05.2008.

¹¹ Mûy, gûş, cebîn, ebrû, çeşm, müje, bînî, ruy, hat, hâl, leb, dendân, dehân, zenehdân, gerdan, sine, engüş, said, kadd, miyân, sâk.

¹² Hüsâm bin Mustafa el-Belgradî, "Mahbubun Âzasına İtlâk Olunan Elfâz", haz: Muhittin Eliaçık, 1. ua Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, 11-13 Nisan, İstanbul, 2007, s.1-2.

¹³ Aksoyak, a.g.m, s.314.

¹⁴ Agah Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984, s. 490.

¹⁵ Yakup Şafak, "Surûri'nin Bahrü'l-Maârif'i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 4, Konya, 1997, s.205.

göre analitik bir çalışma yok denecek kadar azdır. Bir şairin ele aldığı teşbih ve mecaz diğer şairde aynı mı? Değil mi? Belirlenmesi önemli bir katkıdır. Şairler arasındaki teşbih ve mecaz farklılıklarının ortaya konması ve en çok hangileri üzerinde yoğunlaştıklarının bulunması üslûp farklarının ortaya konması açısından önemlidir. Her şair sevgiliyi aynı gözle mi görmüştür? Bu dört unsurdan hangisine daha fazla ağırlık vermiştir? Gelenek ne kadar belirleyici olmuştur? Sorularına yanıt verebilmek için bu çalışmayı yapmaya karar verdik. Amacımız şairlere göre bir farklılık olup olmadığını ortaya koymaktır. Şairler arasında teşbih ve mecazlar konusunda farklılıklar vardır ama bu farklılıkların ortak kültür dairesini zorlamayan türden olduklarını söyleyebiliriz.

Klâsik Türk şiirinde sevgili için olmazsa olmaz unsurların başında saç gelmektedir. Sevgilinin güzelliğini büyük ölçüde sağlayan saçtır. Saç olmazsa güzellik olmaz. Saç insan vücudunun en üst noktasında bulunması bakımından ilk göze çarpan unsurdur ve bu bakımdan pek çok yönleriyle şiirlerde ele alınmıştır. Saç, kaş, kirpik ve hat için vazgeçilmez olan özellik siyahlıktır. Siyahla ilgili pek çok sıfatla tavsif edilmişlerdir. Gerçekte bu unsurlar siyahtır. Yalnız ayva tüyünün yeşil olma hususiyeti de vardır. Ayva tüyü başlangıçta yeşildir ve daha sonra siyahlaşmaktadır. Bundan dolayı her iki özelliği ile şiirlere konu olmuştur. Sıfatlar oluşturulurken unsurların gerçek görünüşleri daima dikkate alınmıştır. Tasavvufî manadaki benzetmelerde bile bu durum göz ardı edilmemiştir. Bundan dolayı şiirlerin açıklamalarında her iki manada yorumlara varmak mümkün olmaktadır.

Çalışmada uzuvlarla ilgili sıfatları üç bölümde inceledik. Durum-şekil, koku ve renk bakımından her unsur ayrı ayrı ele alınmıştır. Sevgilinin bu uzuvlarının doğrudan sıfatları olduğu gibi o uzvu anımsatan sıfatlar da vardır. Bunlar beyitlerde tenasüp halindedir.

Güzellik unsurları arasında ortak kullanılan sıfatlar nelerdir, hangi yönlerden ortaklıklar vardır ve ağırlık noktasını neler teşkil etmektedir, belirlenmeye çalışılması bu konudaki boşluğun doldurulmasını sağlayacaktır. Dört unsura ait ortak olan sıfatların yanı sıra saç-kaş-hat arasında ortak olanlar, saç-kaş-kirpik arasında ortak olanlar, saç-kaş arasında ortak olanlar, saç-kirpik arasında ortak olanlar, saç-hat arasında ortak olanlar, kaş-kirpik arasında ortak olanlar, kaş-hat arasında ortak olanlar, hat-kirpik arasında ortak olanlar ayrı ayrı belirtilerek, unsurlar arasındaki bağlantılar çıkarılmıştır. Klasik şiirin önemli bir yönünü teşkil eden güzellik unsurlarının ortak hususiyetlerinin olup olmadığının,

varsa hangi noktalarda ortaklıklar olduğunun saptanması gerekmektedir. Edebiyatı oluşturan ortak kültür dünyasının böylece daha da anlaşılır kılınması sağlanacaktır.

Klâsik şiir bir bütün olarak değerlendirildiğinde aşk konusu üzerine kurulduğu görülmektedir. Bu aşkın her şairde aynı görüldüğü söylenebilir. Şiirlerdeki aşk psikolojisinde değişen bir taraf yoktur. Kadın şairlerin dile getirdikleri aşkın erkek şairlerden bir farkı yoktur. Âşık olunan sevgilinin her şairde aynı olduğu görülür. Aşk tek taraflıdır. Seven ve aşkın ıstırabını çeken yalnızca âşıktır. Sevgili âşığın duygularına karşı seyirci tavrı takınan, ilgisini ondan esirgeyen bir tutum içindedir. Sevgili âşığa cefa çektirmekten hoşlanan, ona yüzünü göstermekte nazlanan, araya sürekli bir mesafe koyan durumundadır. Âşık bütün bu ıstıraplara rağmen isyan etmez. Bu durumu kabullenmiştir. Yüksek bir ruh ve tevekkül terbiyesine erişmiş olarak karşımıza çıkar. O, bu süreci benimsemiştir. Korkulan durum sevgilinin eziyet ve cefadan vazgeçmesidir. Sevgili moral bakımdan tek boyutludur. O, âşığa bir ıstırap terbiyesi verme görevini üstlenmiştir.¹⁶

Divan şiirinde sevgilinin fiziki hususiyetlerinin savaşçı hüviyetinde ve öldürücü silahlarla donanmış olduğu görülmektedir. Onun kaşlarının yay, kılıç; kirpiklerinin ok, asker; saçlarının kemend gibi vasıflarla anılması kan dökücü bir imajı olduğunu gösteriyor. Sevgilinin sert karakterini yansıtan güzelliğin bu çarpıcı boyutu, esasını Ortaçağ Arap ve Fars dünyasının Türk imajından almaktadır. Bu dönemlerdeki Ortaçağ devletlerinde Türk gulâmları savaşçı özellikleriyle ön plana çıkmışlardır. Arap ve Fars Edebiyatlarında teşekkül eden güzellik tasavvurunun silahlı ve vurucu yönünün prototipinin oluşmasına Türk gulâmlarının büyük katkısı olmuştur. Bu gulâmlar fizik güzellikleri ve dürüst karakterleriyle büyük ilgi ve güven toplamışlardır. Bunlar alımlı endamları, hafifçe çekik ve manalı gözleri ve uzun saçları ile Arap ve Fars Şairlerine kendi bölgelerinden farklı olması dolayısıyla, yeni bir güzellik ve sevgili imajı oluşturmalarında ilham kaynağı olmuştur. Divan Edebiyatı'nda görülen, gözleri, kirpikleri, kaşları ve saçları birer savaş aleti gibi olan sevgili imajı İran Edebiyatı'ndaki bu prototipten gelmekle kalmamış, Divan şairleri "Türk" sözünü de aynı muhteva ile kullanmışlardır.¹⁷

Divan şiirinde sevgilinin çok defa erkek hüviyetinde görülmesi tasavvufun aşk ve güzellik anlayışından ileri gelmektedir. Bu anlayışa göre Allâh kendi güzelliğini insanda aksettirmiştir. Bu güzelliğe karşı duyulacak en gerçek aşk, dünyevi duygulardan uzak bir

¹⁶ Akün, a.g.m, s.414-415.

¹⁷ Akün, a.g.m, s. 416-417.

aşktır. İlahî aşka cismanî duyguları ve maddî unsurları karıştırmadan ulaşılabilir. Güzele duyulan aşk ilahî aşka ulaşmak için bir vasıtaadır. Gerçek aşkın yolu mecazî aşktan geçer. Mecazî aşk aşılması gereken bir merhaledir. Esas olan mecazî güzelliğin ötesindeki asıl güzelliğin farkına varabilmektir. İlahî güzelliğin tecellisini görebilecek manevi olgunluğa erişmek gerekir. Güzellik insanın yüzünde Allâh'ın cemalinin bir aksidir. Âşık, maşukun güzelliğinde Allâh'ın cemalini fark edebilmelidir. Kesret hali olan mecazî aşkı aşarak onun ötesindeki vahdete yönelerek, mutlak güzele erişmek gereklidir. İlahî aşk ile dünyevi aşk arasındaki bağlantı, dünyevi aşk ile ilahî aşka geçilmesi noktasındadır. İlahî aşk, şiirlerde tasavvufî mana taşıyan remizler vasıtasıyla anlatılmaktadır. Bazı kelimelere tasavvufa göre manalar verilmiştir. Böylece şiirde mecazî kavramlar taşıyan bir terminoloji meydana gelmiştir. Bu terminolojiyi mutasavvıf olmayan şairler de kullanmışlardır. Bundan dolayı şiirlerde dile getirilen aşkın tasavvufî mi, gerçek aşk mı olduğu tam olarak ayırt edilemez.¹⁸

¹⁸ Akün, a.g.m, s.420.

TASAVVUFÎ YÖNDEN SAÇ, KAŞ, KİRPİK VE HAT'A UMUMÎ BİR BAKIŞ

Klâsik şairlerin bu uzuvlar üzerinde durmaları ve giriş bölümünde belirttiğimiz şekliyle ele almalarında tasavvufun büyük bir etkisi vardır. Tasavvuf, yüzyıllar boyu şairlerden çoğunun toplum hayatının sert kaidelerinden kaçarak sığındıkları ve şiirde çekici bir ilham kaynağı olarak benimsedikleri bir konudur.¹⁹ Divan estetiği tasavvufun mecaz ve istiârelerle örülü dili üzerinde gelişir. Bazı kelime ve kavramların sözlük anlamlarının yanında tasavvufla ilgili çağrışımları da içinde barındırması beytin çok katmanlı bir yapı olarak çözümlenmesini zorunlu kılmaktadır. Çünkü mistik yaşantının ifadesi olmayan dünyevî şiirlerde bile kullanılan kelimeler tasavvufî çağrışımlara her zaman açıktır. Şairler açıkça söylemeden çekindikleri pek çok hususu tasavvufî cila altında süsleyerek söyleme imkânı bulmuşlardır.²⁰

Tasavvuf akideleri ve esasları, şiirin bünyesine girecek kadar etkili olmuştur. Tasavvufla hiç alakası olmayan, bir tarikata girmemiş olan şairler bile, tasavvufî terimleri sıklıkla kullanmışlardır. Klişeleşen bu terimlerin her şair tarafından kullanılması, Klâsik Türk Edebiyatında bir âdet haline gelmiştir. Tasavvuf, bir bakıma dinin dar çerçevesini ve şartlarını kırıp, insanların düşüncelerine genişlik temin eden bir cereyan olmuştur.²¹

Tasavvufa göre Allah ile tabiat ayrı ayrı varlıklar olmayıp bir bütündür. Tek olan Allah'ın varlığına vücûdu mutlak: *kayıtsız şartsız varlık* denir. Kâinat ve eşya “vücûdu mutlak”ın birer gölgesidirler. O tek varlığın bir aynada görünen akisleri gibidirlerdir. Allah'tan gayri olanlar hakiki değildirler. Onlar ancak vücûdu mutlakın varlığıyla kaimdir. Çünkü vücûdu mutlak aynı zamanda “hüsnü mutlak” yani *kayıtsız ve şartsız güzelliştir*. Güzellik, gizli kalmayarak görünmek, sevilme ister. Allah da kendi âleminde yalnız başına bulunuyordu, onun güzelliğini göreceğ göz ve o güzelliğe hayran olacak gönül yoktu; görünüp sevilme arzusu ile durgun bir suya akseden güneş ışığı, yahut aynanın içinde görünen akis gibi *adem* yani yokluk içinde, kâinat ve eşya suretinde tecelli etti. Yokluk, müstakil ve hakikî bir varlık değil, ancak vücûdu mutlakın görünmesine vasıta olan geçici bir hayaldir. *Tecelli nazariyesi* denilen bu anlayışa göre, kâinatın bir parçası olan insan da Allah'ın varlığının ve güzelliğinin bir zerresi, bir gölgesi demektir ve Allah'ın varlığıyla

¹⁹ Halûk İpekten, *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ yay, Ankara, 1999, s. 81.

²⁰ Mustafa İsen, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker yay, Ankara, 2005, s. 53–54.

²¹ Necmettin Halil Onan, *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, MEB yay, İstanbul, 1989, s.168.

güzelliği kâinata en tam şekilde insanda görünmektedir. İnsan, mahlûkların en şerefliisidir.²²

Tasavvuf düşüncesine göre sâlikî gerçeğe, Tanrı'ya ulaştıran tek yol aşktır. Tasavvufta gönül akıldan üstündür. Çünkü kâinatın ortaya çıkışı Tanrı'nın aşk-ı zâti sebebiyle kendini görmek ve göstermek istemesindedir. Bu yüzden mutasavvıflar Tanrı'ya aşk ile ulaşılabileceğini söylerler. Tasavvufî aşk ise, mecazî aşktan geçer.²³ Mecaz- hakikat kavramları özellikle aşk ve aşkın sebep olduğu haller çerçevesinde söz konusu edilmiştir. Divan Edebiyatı'nın tasavvufî örüntü ile zenginleşen lügatinde en geniş yeri aşk ve güzellik unsurları alır. Aşktan ve güzellikten bahsedilince bir sevgili olması lazım gelir. Tasavvufî anlamda sevgili Tanrı'dır. Güzellik anlayışı, dış âlem ile iç âlem arasındaki denge üzerine kuruludur. Mutasavvıflar her varlıkta mutlak güzelin bir parçasını gördükleri için güzel ve güzeli temaşa edenin Allah olduğunu tekrarlamışlardır. Mutasavvıflar, Allâh'ın varlığını ve güzelliğini her yaratılmış olan şeyde bulmanın mümkün olduğunu düşünmüşlerdir. Onlar, dünyadaki güzellikleri ve güzelleri sevmenin, insanı hakikî aşka götüreceğini söylerler. Divan estetiğinin dayandığı müşterek anlayışta, sözü edilen güzellik, soyut ve ideal bir güzelliştir. Güzellik en mükemmel şekliyle insan yüzünde somutlaşır. İnsan güzelliğinin en önemli unsuru olarak yüz etrafında geliştirilen mecaz ve istiâreler büyük yer tutar.²⁴

Mutasavvıflar, Allah'ın en güzel şekilde kadında müşahede edilebildiğini düşünmüşlerdir. İlahî güzellik tasvir edilirken, kadın güzelliği ile ilgili unsurlara sıkça başvurulması, bu görüşün sonucudur. Bu sembolizm zamanla öyle bir noktaya gelmiştir ki, şairlerin çoğu zaman, hangi türden aşkı dile getirdikleri anlaşılabilir olmuştur. Tasavvufî şiir ilahî güzellikten bahsetmektedir. Güzellik özellikle yüzde aranır. Bunun sebebi Allah'ın cemal sıfatının tezahürü doğrudur. Şiirlerde yüzün tamamı yerine, birbirinden bağımsız parçalar üzerinde durulur. Bağımsız her parça bir yığın çağrışım ile çehreden hemen uzaklaşır. Şair böylece bir benzerlikten hareket ederek cüz'iden küllîye ulaşır. Teşbih sanatı kullanılarak yapılan bu anlatım, varlık ve durumların ardındaki gizli birliğin "gizli hazine"nin araştırılmasıdır.²⁵

Tasavvufta yüz ve yanak vahdettir. Genellikle kesret vahdeti kuşatmış olarak karşımıza çıkar. Saç ve hattın yüzü ve yanağı kapatan unsurlar olarak, perde, semmûr, destâr,

²² Onan, a.g.e, s.32-33.

²³ Halûk İpekten, *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, s.194.

²⁴ İsen, v.d. a.g.e, s. 55.

²⁵ Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği İslam Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme*, Ötüken yay, İstanbul, 1996, s. 70-71.

nikâb, ebr gibi kelimelerle anılması bu sebeptedir. Yine bu unsurlar siyah ve çok olmaları dolayısıyla kesret olarak değerlendirilir. Bu iki unsur daima siyaklıkları ile ön plana çıkarlar. Sevâd, gece, zulmet, şâm, kâfir, zindân, sevdâ gibi kelimelerle tavsif edilirler. Çok olmalarıyla ilgili olarak da leşker, sipahî gibi kelimeler kullanılır. Kaş ve kirpik de siyah ve çok olmaları sebebiyle kesret olarak değerlendirilir. Saç ve hatta olduğu gibi benzer unsurlarla tavsif edilmişlerdir. Saç, kaş, kirpik ve hat vahdete ulaşma yolunda birer engeldir. Aslında kesret olan şeyler önemsiz, küçük ve hakirdirler, bunlar küçük dünya arzularıdır. Öte yandan vahdete ulaşmak için kesret gereklidir. Ancak kesret yenilerek vahdete ulaşılır.²⁶

Hissedâr eyler şemiminden dili hengâm-ı âh
Fikret-i zülfün ki her dem tâze sünböldür bana

Nâ'îlî 6 G/3

Tasavvufî anlamda saç kesrettir. Saç şekli ve kokusu bakımından sümbüle benzetilir. Şair, ah çektiği zaman bu koku gönüle kadar işliyor. Ah şikâyetdir. Aslında mutasavvîfin hiçbir zaman ah çekmemesi yani şikâyet etmemesi gerekir. Şikâyet ettiği zaman kesretin kokusu gönüle kadar işliyor ve gönülü kesretle dolduruyor. Gönülün kesretten temizlenmesi lazımdır. Maddeden kurtulup gönül ile kalmak gerekir.²⁷

Tasavvuf anlayışına göre, Allâh'tan kopup gelen ilahî unsur daima kaynağına dönmek için uğraşır. Bunu kafeste hapsedilmiş olan ve yuvasına dönmek için çırpınan bir kuşa benzetirler. Onun kafesine uçup gitmesine engel olan nefsidir. Nefse hâkim olmak, dünyanın zevklerine ve ihtiraslarına kapılmamak gerekir. Bunun çaresi de aşktır. Gerçek aşka, cismanî duygulardan sıyrılarak ulaşılabilir.²⁸

Bend ü zindân-ı gam ü mihnetten olmuşdum halâs
Ah kim düşdüm yine zülf ü zenahdânun görüp

Fuzûlî 34 G/6

Şair burada, gam ve mihnet zindanından kurtulduğunu fakat daha sonra saçını ve çene çukurunu görünce, tekrar o dertlere gark olduğunu dile getiriyor. Zülf ve çene çukuru güzellik unsurlarındandır. Tasavvuf ıstılahında zülf aynı zamanda “gayb-ı hüviyettir” ki Hakk'ın zatının sıfatı olan eşya içinde kaybolması demektir. Çene çukuru ise eşyayı müşahede edip, ondaki sırları anlamakta çekilen zorluklardır. Şair aşk ıstırabından

²⁶Halûk İpekten, *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, s. 171.

²⁷İpekten, a.g.e, s. 134.

²⁸Onan, a.g.e, s 34.

kurtuldum fakat kesret olan saçını görünce tekrar eski çaresizliğim ve gamım peyda oldu diyor. Kesret olan her şey birer keder kaynağıdır. Vahdete ulaşmak için bu çileli yolu aşmak gerekir. Çilesiz vahdete erişmek olmaz. Kesret olmadan vahdete ulaşılamaz.²⁹

Zülf-i Leylîdeki zincir-i belâsı Kays'ın

Özge ser-rişte-i da'vâ-yı cünûn oldu bana

Şeyh Gâlib 6 G/4

Kays'ın Leyla'nın saçının zincirlerine bağlanması şairin delilik davasına ipucu olmuş. Deli olmak ve kendinden geçmek, dünyaya ehemmiyet vermemek demektir. Dünyaya önem vermemek, kesretten kurtulmaktır. Beyitte delilik davasına saçın yani kesretin karıştığı söyleniyor. Yani kesretin tuzağına düşülmüştür. Kesret aynı zamanda sâliki vahdete götüren bir yoldur. Kesret olmadan vahdete ulaşılamaz. Her şey zıttı ile kaimdir. Fenâfillâha erişmek için kesret gereklidir, ancak bunu yenmek şarttır. Tasavvufî manada yüz vahdettir ve buraya ulaşmak için de zincir gibi olan saçlara tutunmak gerekir. Âşıkların gönüllerinin, sevgilinin saçına asılı olarak tavsif edilmesi bu nedenledir. Saça tutunarak vahdet olan yüze ulaşılmaya çalışılır.³⁰

Kâkülün târna peyvend etmişem cân riştesin

Başun için bir terahhum kıl ki sergerdânunam

Fuzûlî 16G/2

Canımın ipliğini saçının teline bağlamışım. Başının hayrı için bana acı, arkada âvâre dolaşıyorum diyor. Klasik Türk Şiiri'nde gönüllerin sevgilinin saçına bağlı olması mazmunu sıkça kullanılır. Fuzûlî, gönlünün değil, canının saça bağlı olduğunu söylemiş. Tasavvufî anlamda önceden belirttiğimiz gibi saç kesrettir. Can ise insanın maddî varlığıdır. Şair, canımı saçına, yani kesrete bağlamışım; başım dönmüş, sarhoş bir haldeyim. Kesretten kurtulamıyorum, diyor. Kesrete düşenler gâfildirler. Sarhoş da gaflettedir; ne yaptığını bilmez. Sevgilinin acıması; âşıktan uzaklaşmaması, vuslatına erdirmesidir. İlâhî aşta kavuşma, Fenâfillâhtır.³¹

²⁹ Ali Nihat Tarlan, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ yay, Ankara, 2001, s.117.

³⁰ Halûk İpekten, *Şeyh Gâlib Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ yay, Ankara, 2000, s.77-78.

³¹ Halûk İpekten, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ yay, Ankara, 2000, s.218-219.

Eger olmazsa perîşânî-i zülfün rûzî

Haşre-dek bâr-ı girândır bir avuç hâk bana

Nâ'îlî 4G/5

Âşıkların gönülleri sevgilinin saçının tellerine asılı, düğümlerine bağlıdır. Tasavvuf şiiirlerinde saç kesrettir. Saç perişan olup dağılınca, gönül serbest kalıp kurtulur. Yoksa gönül kesretin esiri olarak kalır. Böylece madde güçlenir. Hâlbuki bunun tersi, yani maddenin ortadan kalkması ve gönlün kalması gereklidir. Allah ile kavuşma iki şekilde olur. Birincisi dünyada yaşarken; ikincisi ise kıyamettir. Beyitte haşredek denmesi bundandır. Mutasavvuflar Hz. Peygamber'in "ölmeden ölü" mealindeki hadisine de dayanarak yaşarken olan fenâfillâh için çalışırlar. Yoksa herkes kıyamet günü ağır bir yük olan vücuttan kurtulacak ve aslına kavuşacaktır.³²

Ey kemân-ebrû şehîd-i nâvek-i müjgânunam

Bulmuşam feyz-i nazar senden senün kurbânunam

Fuzûlî 16 G/1

Kaşları yay gibi olan sevgili oka benzeyen kirpiklerinden şehit oldum. Senin bakışınla feyizlendim, senin kurbanımın. Klasik şiirde göz, kaş kirpik ve gamze yaralayıcı ve öldürücü vasıflarıyla öne çıkarlar. Bundan dolayı kaş ve kirpik yaralayıcı aletlere teşbih olunurlar. Beyitte şair, kurban olduğunu söylüyor. Yani maddi varlık yok olmuştur. Sevgilinin bakışları aşğın kanını dökmüş onu maddeden kurtarmıştır. Âşık sevgiliye kurban olmuş, ona yaklaşmış ve onun varlığında varlığını yok etmiştir. Bu, Tasavvufî manada fenâfillâha erişmek demektir. Allâh, âşğını kendisi belirler, önce ona bir nazar atar, onunla ilgilenir, onu sınava tabi tutar. Eğer sevgisine layık görürse sonunda gönlünde tecellî eder.³³

Ham-ı ebrû-yi müşğînin görürse zâhid-i kec-bîn

Dahi kamet-i sücûd-ı gûşe-i mihrâba ham kılmaz

Fuzûlî 119 G/2

Kaşın mihraba benzetilmesi sıkça yapılan teşbihlerdendir. Bilindiği gibi mihrap caminin içerisinde, kible tarafına bakan, kavisli ve oyuk bir yerdir. Namaz, oraya dönülerek kılınır. Şairler, hem şekil benzerliğinden hem de sevgiliye adeta taptıkları için, onun

³² Halûk İpekten, *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, s. 125–126.

³³ Halûk İpekten, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ yay, Ankara, 2000, s. 217–218.

kaşlarını mihraba benzetirler. Kaş hakka yakınlıktır. Hakka yakın olmak, namaz kılmak ve mihraba yönelmekten geçer. Tabi ki sadece bunları yapmak yeterli değildir. Sadece mihraba karşı eğilmekle, bütün dini vazifesini yaptığını düşünen zahidi, şair burada eleştiriyor. Önemli olan gönüldeki Hakk aşkına secde etmektir.

Bi-tevakkuf âzim-i dârül-bekâ-yı katlünem

Tîğ-i zehr-âlud ebrû-yı işâretdür bana

Şeyh Gâlib 2G/3

Kaş beyitte işlevi ve şekli bakımından ucu zehirli bir kılıca benzetilmiştir. Kaş, çokluğu ve siyahlığı dolayısıyla saç, kirpik ve hat gibi tasavvufi anlamda kesrettir. Kesret sâlikte manayı öldürür. Vahdete ulaşmak, ölümsüzlüğe ulaşmaktır. Beyitte kesret olan kaş vahdete götürüyor. Kesret olmadan, ondan kurtulmadan vahdete ulaşılamaz. Şair beyitte ilâhî sevgiliye, “senin beni çağıran bir kaş işaretine uyar, zehirli kılıç yarası almış gibi hemen ölür, süreklilik, ölümsüzlük yeri olan ahirete gider, sana kavuşurum.” diyor³⁴

N’eylesün bü’l-heves-i aşk olunca derkâr

Nigeh-i çeşm-i emel gûşe-i ebrû-yı taleb

Nâ’îlî 12G/3

Şair, arzu gözünün bakışı ile istek kaşının köşesi anlaşıp birleşince aşk heveslisi ne yapsın diyor. Beyitte arzu gözünün bakışı ile istek kaşının köşesi aynı işi yapıyorlar. Âşığın yapacağı hiçbir şey yoktur; âşık olacak, acı çekecek, perişanlığa düşecektir. Aşk heveslisi, yani sülûka yeni giren, ilâhî aşkı isteyen sâlik çaresizlik içindedir. Göz, bakış, kaş kesrettir. Kesret saliki ister, âşık da kesreti istiyor. Yani sâlik kesret içinde kalmıştır ve buna karşı yapacağı bir şey yoktur. Çünkü yeni heves, yani acemidir. Ayrıca arzu ve hevesten vazgeçmek gerekmektedir.³⁵

Leb-i şûh-ı nigâh-ı çeşmün oldukça terennüm-sâz

Eder her cünbiş-i müjgânı bir nakş-ı füsûn peydâ

Nâ’îlî 1 G/4

³⁴ Halûk İpekten, *Şeyh Gâlib, Hayatı Sanatı Eserleri*, s. 53.

³⁵ Halûk İpekten, *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, s.174–175.

Tasavvufta göz siyah ve kesrettir. Gözden çıkan bakış ve gözün çevresindeki kirpikte siyahlığı ve çokluğu bakımından kesrettir. Leb ise vahdet, yokluk yani fenafillâhtır. Arzu edilen kesretten kurtulup fenafillâha kavuşmaktır. Beyitte vahdet olan dudak kesret içinde kalmıştır. Dudak kesretle aynı havada çalıp söylüyor. Dudak konuşmaya başlayınca, kirpik fitne ve füsûnla onu susturuyor ve fenafillâha erişmeğe engel oluyor.³⁶

Mest-i hâb-ı nâz olup cem' et dil-i sad-pâremi

Kim Anun her pâresi bir nevk-i müjgânundadır

Fuzûlî 13 G/5

Aşığın gönlü parça parça olmuş ve sevgilinin kirpiklerinin ucuna takılmıştır. Sevgili gözlerini kapatırsa kirpikler bir araya gelecek ve parça parça olan gönül birleşecektir. Âşığın gönlünü parçalayan sevgilinin gözüdür. Kılıç gibi keskin olan bakışlar aşığın gönlünü parçalamışlardır. Tasavvufta göz, kirpik ve gamze kesrettir. Gönülün parça parça olması kesrete düştüğünü gösterir. Eğer göz kapanırsa kesret etkisini kaybedecektir. Kesretin etkisi geçince, kesrete düşmüş olan gönül birleşecek ve vahdet tecellî edecektir.³⁷

Hansı hûnî sen kimi cellâda olmuşdur esîr

Hansı cellâdun kılıcı nevk-i müjgânunca var

Fuzûlî 10G/4

Şair hangi kâtil senin gibi bir cellâda tutsak olmuştur. Hangi cellâdın kılıcı senin kirpiklerinin ucu gibi sivri ve keskindir? Diye soruyor. Bütün âşıkların yaptıkları gibi Fuzûlî de sevgilinin vefâsızlığından, acımasızlığından, kirpiklerinin öldürücü olmasından yakınıyor. Tasavvufî yönden düşünülürse; kâtil, benliği yüzünden kâtil olmuştur. Hâlbuki insanın benliğini yenmesi gerekir. Burada kâtil, âşik; cellâd dediği de sevgili, yani ilâhi sevgili olan Tanrı'dır. Tanrı, eğer isterse, insandaki benliği öldürür. Çünkü asıl suçlu olan benliktir. Benliği ortadan kalkmış olan sâlik cellâda esir olmuştur, âşıktır. Hatta esirlikten de ileri ona kavuşmuştur.

Gamze ve kirpik tasavvufta kesrettir. İnsanın manevi tarafı olan gönlüne düşmandır. Kılıç ise maddî varlığı öldürür. Madde, ortadan kalkınca gönül kalır. Mutasavvıfların istediği de budur.

³⁶ Halûk İpekten, *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, s. 103–104.

³⁷ Halûk İpekten, *Fuzûlî Hayat Sanatı Eserleri*, s.197–198.

Hattunun âfet-i cân olduğunu bildürdün
Lûtf kıldun ki meni vâkıf-ı mazmun etdün

Fuzûlî 151 G/4

Hat, yüzde çıkan ayva tüyleridir. Tasavvufî manada vahdet üzerindeki kesrettir. Bunu anlayabilmek için o yolda canı vermek gerekir, yani maddeden kurtulmak lazımdır. Hat yazı anlamı dolayısıyla da pek çok mecazlara konu olmuştur. Bu beyitte de hattın bir mazmuna işaret ettiğini ve bunu anlamak için de can vermek gerektiğini söylüyor. Âşıklar vahdet üzerindeki kesretin sırrını çözmek için uğraşırlar. Hattın küçük olması toz ve görünmez olarak nitelendirilmesi bu sebeptir.³⁸

Hat-ı ruhsârun eder lûtfda reyhân ile bahs
Hüsn-i sûretde cemâlün gül-i handân ile bahs

Fuzûlî 45 G/1

Hattın reyhana benzetilmesi, yüzün cennete benzetilmesi sebebiyledir. Reyhan kokulu ot ve bir yazı çeşidi olarak sıkça hat ile birlikte ele alınır. Tasavvufta hat “âlem-i berzah” tır. Vahdet üzerinde yani yüz üzerinde ayva tüyelerinin, kesretin gözükmesi bir sırr-ı Rabbanîdir. Hat şiirlerde vahdeti örten bir unsur olarak ele alınmıştır. Onu tavsif etmek için kullanılan sıfatların ağırlığını bu hususiyeti oluşturur.³⁹

Rûzumu tîre ederse şebimi rûşen eder
Dûd-ı âhım gibidir hatt-ı siyeh fâm bana

Şeyh Gâlib 4G/6

Kara tüyler kırmızı ve parlak yanak üzerindedir. Böylece kara ve kırmızı renkle parlaklık bir arada bulunur. Âşıkların âhı da kara ve kıvılcımlıdır; âh göklere kadar yükselir. Âhın dumanı gündüz her yanı karartır. Gece karanlığını ise kıvılcımları aydınlatır.

Âşık, sevgilisinin yüz güzelliğine âşık olmuştur; gecesi, gündüzü kararır; ıstırap çeker. Sevgilinin yüzü kara tüylerle kaplanınca güzelliği ve parlaklığı kaybolur. Âşık böylece gece sabaha kadar acı çekmekten kurtulur; yani gecesi aydınlanmış olur. Beyitteki aşk mecazî aşktır. Bu aşktan kurtulunca ilâhî ve gerçek aşka kavuşacaktır. Çünkü dünya ile ilişkisini

³⁸ Tarlan, a.g.e, s. 381.

³⁹ Tarlan, a.g.e, s. 142.

kesmiş olacaktır. Gecenin aydınlanması aydınlığa kavuşmak, hidayete, gerçeğe erişmek, yani ilâhî aşkın götürdüğü vahdete erdemdir.⁴⁰

Hatt-ı la'lindeki esrâr-ı şerîfe eremez

Rûh-ı Hızır olsa eger dûd-ı çerâğ-ı yâkût

Şeyh Gâlib 7G/4

Dudak küçüktür, yoktur ve sırdır. Kırmızı renktedir. Alev nasıl ki dumanından belli olursa dudak da çevresindeki tüylerden belli olur. Hat yeşil, Hızır da yeşildir. Hat toz gibi incedir ve gubâra benzetilir. Gubâr aynı zamanda afyon demektir. Esrar afyondan çıkarılır. Dudak görünmediği için ruha benzer. Hızır'ın ruhu âb-ı hayattır. Dudak da âb-ı hayattır. Hızır, ruh, hayat ve dudak sırdırlar. Hattın belirlediği dudak tasavvufta fenâfillâhtır. Fenâfillâha eren bekâbillâha erişir, yani âb-ı hayat içmiş gibi ölümsüzlüğe erişir.

Tasavvufta amaç zorlukla mücadele edip vahdete ulaşmaktır. Bu unsurların belâ, kâtil, siyah ve yaralayıcı vasıflarla anılması, bu yolda birer çile olarak görülmesindedir. Unsurlar değişik sıfatlarla anılırken şekli hususiyetleri de göz önünde bulundurulmuştur. Bu güçlükleri aşip vahdete ulaşmak esastır. Tasavvufta aşk, gerçek sevgiliye varabilmek için gerekli olan vasıfların başında gelir. Bunun için dünyevî ihtiraslardan el çekmek onlara kıymet vermemek lazımdır. Dünya nimetleri sâlikin önünde vahdete erişme yolunda geçit vermez dağlar halinde sıralanmışlardır, aşilmaları gerekir. Bu gayret içinde sâlike sıkıntı, dert ve keder verirler. Her dağ aşıldıkça bir yenisi ortaya çıkar. Her arzu, heves yeni bir dağ meydana getirir. Tasavvuf düşüncesine göre vahdete erişmek için arzu, heves, dert, keder gibi şeylerden; dünya bağlantılarından uzaklaşmak gerekir.⁴¹

⁴⁰ Halûk İpekten, *Şeyh Gâlib, Hayatı Sanatı Eserleri*, s.68-69.

⁴¹ Halûk İpekten, *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, s.101.

I. SAÇ

Klâsik Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından üzerinde en çok durulanı saçtır. Saç sekli, kokusu ve rengi bakımından pek çok mecazlara konu olmuştur.⁴² Saç, Divan Şiiri estetiğinde sevgilinin en tesir edici yönlerinden biridir. Saç perîşân, dağınık, sihirli, hilebâz ve yakıcıdır. Saç bazen bir çiçektir, bazen bir koku, bazen de yeryüzündeki hiçbir çiçek ve koku onun yerini tutamaz; eşi bulunmaz bir attârdır. Âşığa yeri gelir bir yılan veya ejderha olur. Sevgili saçlarını bir kemend gibi kullanarak kendisine bakanları aşkın tuzağına düşürür.⁴³ Saç aşğın gözünde bir cellâttır. O kimi zaman bir yuvadır kimi zaman da anka veya tavustur. Saç daima siyah olarak ele alınmıştır ve siyah ile alakalı pek çok sıfat onu tavsif etmek için kullanılmıştır. Saçın dağınıklığı ile gönlün ve halin perişanlığı, Klasik Şiirde daima karşılaştırılan münasebetlerdendir.⁴⁴

Sevgilinin güzellik unsurlarından en önde geleni olan saç, büyük ölçüde güzelliği sağlayan bir unsur olarak yer almıştır. Onun bu önemi, yüzün güzelliğini daha da artırmasından kaynaklanmaktadır. Yine kaş, kirpik ve hat bu güzelliği tamamlayıcı unsurlardandır. Tek başına yüz, güzellik için yeterli değildir. Bütün bu unsurların terkîbi onu güzel kılmaktadır.

Günümüzde ve geçmişte saç, en fazla önem verilen, en çok harcama yapılan güzellik unsurudur.

Saçı anlatmak için kullanılan sıfatlar çok çeşitli ve boldur. Giriş bölümünde belirttiğimiz, sevgilinin güzellik unsurları üzerine yazılmış olan eserlerden; Enisü'l Uşşâk, Mihr ü Müşteri, Gül ü Bülbül, Miftahü't-Teşbîh⁴⁵, Hüsam bin Mustafa el-Belgradî'nin risalesi⁴⁶ saç ve saçın sıfatları anlatılarak başlanan eserlerdendir. Mu'îdî: Güzellik mülkünün başkanı muydur. Onun üstünde nesne olmadığı için ilk önce saçın sıfatları üzerinde durduğunu söylüyor⁴⁷. Yine Hüsam bin Mustafa el-Belgradî, güzellik şehrinde önde gelen

⁴² İskender Pala, *Ansilopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken yay, İstanbul, 1999,s.336.

⁴³ Akün, a.g.m, s.416.

⁴⁴ Onan, a.g.e, s. 42.

⁴⁵ Aksoyak, a.g.m, s. 313.

⁴⁶ Eliaçık, a.g.m, s.2.

⁴⁷ Mu'îdî, *Miftâhu't-Teşbih*, haz: İsmail E.Erünsal, Osmanlı Araştırmaları VII-VIII (Ayrı basım), İstanbul, 1998,s.224.

kıvrıcık saçın, dilberlerin başında olup, onun üstünde bir şey olmadığından dolayı birinci kısmı saça ayırdığını belirtiyor.⁴⁸

Saç sevgilinin güzellik unsurlarından en üstün tutulandır. Şairlere göre siyahtan başka daha güzel bir renk yoktur. Saç, güzellik ülkesinin başta bulunan padişahıdır.

Saç genel itibariyle dört bölümde ele alınır. Kulak arkasından uzanarak güzellerin boyunlarına dolanan saça “gîsû” denir. Omuza dökülen saçın yüzü kapamaması için enseden bağlanan şekline “turra” denir. Yüzün çevresinde sanki gül bahçesinde halkalanmış yılan gibi görünen saça “zülf” denir. Sevgilinin belini bir kemer gibi saran saça “muy” denir.⁴⁹

Saç için sevgilinin âşığa en çok tesir eden güzellik unsurudur diyebiliriz. Dağınık, karışık, kıvrıcık ve örülmüş şekli, uzunluğu, siyah rengi ve kokusuyla birçok unsurla benzerlik gösterir. Saç en çok şekli, kokusu ve rengi bakımından ele alınmıştır.

Saç yukarıda sayılan bu hususiyetleriyle âşığa-sevgiliye olan ilgisinin artması bakımından- fazlaca tesir eder. Mesela: dağınıklığı âşğın aklını dağıtıp onu mecnuna çevirir. Saç aynı zamanda kıvrım, kıvrım girihgîr ve silsile olması dolayısıyla da âşığı kendine bend eden bir kuvvete sahiptir. Bundan dolayı sevgilinin saçı, âşıkların canının ve gönlünün bir karargâhı, yuvası mahiyetindedir. Âşğın canı ve gönlü daima oraya gitmek ve ona dolanmak ister. Saç hep kokulu olarak nitelendirilir. Saç için siyahlık değişmez vasıf olduğu için, teşbih olduğu kokulu maddeler ve nebâtlar da siyah veya koyu renktedir.⁵⁰

İncelediğimiz divanlardan Şeyhî Divanı’nda saç ve saça ait kelimelerle ilgili 195 beyit, Fuzûlî Divan’ında 154 beyit, Bâkî Divanı’nda 285 beyit, Nef’î Divanı’nda 153 beyit, Nâ’îlî Divanı’nda 213 beyit, Nedîm Divanı’nda 152 beyit, Şeyh Gâlib Divanı’nda 253 beyit, Enderunlu Vâsîf Divanı’nda 186 beyit tespit ettik. Saç âşğın sevgili ile olan münasebetinde önemli bir yere sahiptir. Saç, âşğın sevgiliye yakın olmasını sağlayan unsurdur. Saça yakalanan âşğın gönlü sevgilinin yüzüne ulaşabilecektir. Bundan dolayı âşıkların gönlü sevgilinin saçlarına asılı olarak tasavvur edilir. Bu tür tasavvurlarda daha önce değindiğimiz gibi tasavvufî hususlarda önemlidir. Bütün şairlerde saçın çok fazla üzerinde durulması âşık ve sevgili arasındaki gönül ilişkisinde yakınlığı sağlamasından kaynaklanmaktadır.

⁴⁸ Eliaçık, a.g.m, s.2.

⁴⁹ Şerafettin Râmi, *Enisül-Uşşâk*, (çev: Turgut Karabey v.d.) Ankara, 1994, s.7-8.

⁵⁰ Ahmet Arı, “Hayreti Divanı’nda Sevgili ve Sevgilinin Fiziki Yapısı ile İlgili Özellikler” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Ankara, 1987, s.61-62.

DOĞRUDAN SAÇIN ANLAMINI İHTİVA EDEN KELİMELER

Zülf

Zülf: “gece yarısı” anlamına gelmekte olup, saçın tek parçasına verilen isimdir. Zamanla saçın anlamını ihtiva etmiştir. Zülf dendiği vakit doğrudan saç akla gelmektedir.⁵¹

Zülf-i dil-berde sabâ yokla Nedim-i zârı

Görünür mü aceb ol nergis-i fettâne göre

Nedîm 122 G/5

Kâkül

Kâkül, alın üzerine düşmüş kıvrımlı saç demektir.⁵²

Kâkülün târına peyvend etmişim can riştesin

Başın için bir terahhum kıl ki ser gerdânınım

Fuzûlî 181 G/2

Turra

Alın saçı, kıvrıcık saç lülesi ve kumaşın etrafına çekilen kılıptandan süs anlamlarına gelir.⁵³

Dest-i nesîm turraların mûbemû çözüp

Ervâhı kim ziyâfet eder müşk-i Çîn ile

Nâ’îlî 28 K/51

Gîsû

Omuza dökülen saç, uzun saç, saç örgüsü demektir.⁵⁴

Perişân oldu gitdi nağmeler gördükçe gîsûsun

Meger mutrıb da ol *zencire* der-çenber midir bilmem

Nedîm 87 G/2

Mû

Mu: kıl, saçın teli, saç anlamlarına gelir.⁵⁵

Bana Zal-i felek çekti ol mûy-miyan cevrin

Görün bir *tar-i mûyu* nice *ejder* etmiş ol câdu

Fuzûlî 338 G/2

⁵¹ Arı, a.g.e, s.61.

⁵² Haluk İpekten, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, s.175.

⁵³ Devellioğlu, s. 113.

⁵⁴ Devellioğlu, a.g.e, s. 292.

⁵⁵ İpekten, a.g.e, s.175.

Külâle

Külâle: Kırırcık saç, kâkül, çiçek destesi anlamlarına gelir.⁵⁶

Çözdi çemende *turraların* sünbül-i tarî

Guya tagıtdı *muyını müşgîn külâleler*

Bâkî 103 G/3

Perçem

Perçem: alna dökülen, halkalanan saç; tepede bırakılan saç; püskül anlamlarına gelir.⁵⁷

Şol dil-rübâ ki *perçeminün* mübtelâsı yok

Kayd etmesin cihânı başında belâsı yok

Enderunlu Vâsıf 71G/2

1. SAÇ'A AİT TEŞBİH VE MECAZLAR.

1.A. DURUM VE ŞEKİL YÖNÜNDEN

Aba

Aba: Yünden dövülerek yapılmış bir çeşit kaba kumaştır. Bütün vücudu örtecek kadar geniş, yakasız, kolsuz, ayaklara dek uzanan bir giysi olmasından dolayı, saçın da şekil yönünden sevgiliyi örten bir unsur olarak ele alınmasından bir benzerlik kurulmuştur.⁵⁸

Zülf abâsı dil-i Şeyhî'yi esir ettiği bu

Hüsn ile hulk-ı Hüseyinî vü Hasendir kokusu

Şeyhî 187 G/7

Abnus

Abanoz denilen sert ve siyah bir ağaçtır⁵⁹. Sevgilinin yüzünü çevreleyen bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Sert ve siyah bir cisim olmasından hareketle saçla benzetilmiştir.

Ruhsâr-ı sâf-ı pâki *ham-ı zülfî yârda*

Âyinedür ki *deste vü pervâzı âbnûs*

Bâkî 212 G/3

⁵⁶ Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz: Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK yay, Ankara, 2000, s.460.

⁵⁷ Haluk İpekten, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, s.175.

⁵⁸ Pala, a.g.e, s. 11.

⁵⁹ Devellioğlu, a.g.e, s. 5.

Âfet

Saçın bu unsurla münâsebeti, âşığın gönlünde sebep olduğu kargaşayla ilgilidir. Kargaşa sonunda bela kaçınılmazdır. Saçın rengi ve çokluğu sebebiyle kesret oluşu, fitne, bela, âfet, fettan gibi unsurların kesretle ilgisi bu tür benzetmelere sebep olur. Ayrıca bu unsurlarda renk faktörü de gözetilmiştir.⁶⁰

Çekme gam bir *âfet-i pâ-der-hevâdır turrası*

Gâfil olma fitne-i ser-der-kemîndir gamzesi

Nef'î 128 G/2

Ağ

Saçın ağ olarak tasavvurunda sevgilinin âşıkların gönüllerini yakalaması, hapsetmesi en belirgin husustur. Âşıkların kuşa benzetilen gönülleri sevgilinin tuzak olan zülfüne yakalanmış olarak sıkça kullanılır.

Can murgu kim dolaştı *kara zülfü ağına*

Müşkil tuzağa düştü aceb ola mı rehâ

Şeyhî 2 G/4

Akrep

Bu benzetmede saçların kıvrımlı uçlarının ve renginin önemi vardır. Akrepler çoğunlukla geceleri görülür. Gece ayın doğması ve sevgilinin yüzünün ay olarak tasavvur edilmesinden, yanaktaki saçlar akrep olarak değerlendirilir.

Görelî *zülfünü* haddinde bildim

Ki *akreb* mâh-ı tâbân menzilidir

Şeyhî 51 G/4

Ârâyiş-i ruhsâr

Yanakları çevreleyen saç, sevgilinin yüzünün süsü olarak telakkî edilir.

Zülf ol bütün *ârâyiş-i ruhsârıdır* ammâ

Ah âfet-i cân u dil-i şeydâ mı değildir.

Nâ'ilî 15 K/9

Asa

Değnek, sopa, baston anlamlarına gelen “asa”daha çok Hz. Musâ ile anılır. Uzunluğu ve yılan olması dolayısıyla sevgilinin saçına benzetilir⁶¹.

⁶⁰ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Akçağ yay, Ankara, 2001, s. 153.

⁶¹ Pala, a.g.e, s.37.

İ'câza saçın asâ-yı Mûsâ

İhyâda lebin Mesîh-i Meryem

Şeyhî 3 Ms/5 Blm/4

Aşıyan

Kuşa benzetilen âşıkların gönülleri için sevgilinin saçları bir yuvadır.

Miyânın fikr eden diller ki *zülfü'n aşiyân* etmiş

Pirîstû beççelerdir gûyiyâ bir *mûya* bağlanmış

Nâ'ilî 181 G/2

Aşub u yağma

Âşıktaki uyandırdığı durum yönüyle ele alınır. Kargaşalık yaratmak sevgilinin en önemli vasfıdır.

Turreden âşûb u yağmadır garaz

Lafzdan zîrâ ki ma'nâdır garaz

Şeyh Gâlib 147 G/1

Aşûfte

Çıldırırçasına seven, bu yüzden perişan bir halde, azgın ve baştan çıkmış deli gibi olan anlamlarına gelen⁶² âşûfte, sevgilinin saçlarının âşıklar üzerinde bıraktığı etkiyi ve sevgilinin saçlarının yapısını anlatmak için kullanılır.

N'ola ta'yin etse zabt-ı mülk-i hüsnü gamzeeye

Zülfü bir *âşûfte-i ser-der-hevâdır* n'eylesin

Nef'î 91 G/3

Atlas

Örtmek ve gizlemek özelliğinden dolayı benzetilir. Saçların sevgilinin yüzünü örten unsurlar olarak ele alınması sıkça yapılan benzetmelerdendir. Hicap, perde gibi teşbihler bu nedenledir.

Siyah atlas gibi *zülfü'n* yaraşdı

'izâr-ı âl-i müşgîn-hâle düşdi

Bâkî 527 G/3

⁶² Devellioğlu, a.g.e, s. 48.

Avize

Sevgilinin parlak alnına dökülen saç lüleleri avize olarak değerlendirilir. Bu benzetmede aynı zamanda âşıkların gönüllerinin sevgilinin saçına asılı olması tasavvuru önemlidir.

Kâkül üftadesidir perçem-i işkestesinin

Turre âvizesidir zülf-i girîh-bestesinin

Şeyh Gâlib 177 G/1

Bağ-ı dil-cû

Bağlamak, zaptetmek özelliğinden yola çıkılarak yapılan bu benzetmede, âşıkların gönüllerini ele geçiren bir unsur olarak değerlendirilmesi söz konusudur.

Tohm-ı Firdevs ekmiş ol ruhsâra Rıdvân-ı rızâ

Her şikenc-i turraya bir bâğ- dil-cû koymuş ad

Şeyh Gâlib 406/4

Bâl ü per

Âşıklar üzerinde yarattığı etkiden dolayı ve sevgilinin güzelliğine kol kanat olması hasebiyle kullanılır.

Bâz-ı nigâha kâkülü kim bâl ü per verir

Şahin çeşmi düşmen-i cân-ı sürûş olur

Şeyh Gâlib 87 G/3

Bela

Saçın bu unsurla alakası, âşıkların gönlünde yarattığı kargaşayla ilgilidir. Bu benzetmede renk özelliği de düşünülmüştür.

Müselsel zülfü boynuma salaldan bend-i sevdâyı

Belâ dâmında ser-gerdân benim rüsvâ vü şeydâyî

Şeyhî 199 G/1

Bem

Şekil benzerliğinden dolayı ilgi kurulur. Saçın ince oluşu onun tel, kıl, iplik gibi unsurlara teşbih edilmesine sebep olur.

Nâhidi kasb olunsa şikâr eylemek değil

Tanbûr-ı bezme zülfünü târ u bem eyleriz

Nedîm 49 G/3

Bend

Sevgilinin saçları âşıkların gönüllerini yakalayan bir unsur olarak değerlendirilir.

Zülfün ziyâretine sabâ her seher gelir

Korkar dolaşa *bendine* durmaz kaçır gider

Şeyhî 2.M./ 3. Blm/2

Berg-i hazan

Sevgilinin yüzünden sarkan saç lüleleri ağaçta sallanan yapraklara benzetilir.

Fehm eyle tîğ-ı gamzesinin bî-emânlığın

Ditrer hemîşe *kâkülü berg-i hazân* gibi

Şeyh Gâlib 13 K/33

Beste

Saçın beste oluşu şekil benzerliğine dayanır. O âşıkların gönüllerini sıkıca bağlar. Gönül sürekli sevgilinin saçında bağlı olarak tasavvur edilir.

Düşme kayd-ı ser ü sâ mâna olursan bâri

Beste-i Zülf-i Ayâz ol dil-i mahmûd gibi

Nâ'îlî 372 G/2

Beyt-i tegâfûl

Durum yönünden bir benzerlik vardır. Zülf iki parça olarak değerlendirildiği için beyte teşbih edilmiş. Bu beyit sevgilinin ilgisizliği ile alakalıdır.

Gönderir anı selâm İbni Selâma Leylâ

Şi'r-i Mecnûndan *iki beyt-i tegâfûldür zülf*

Şeyh Gâlib 161 G/8

Bîd

Şekil yönünden saçlar söğüte benzetilir. Saçlar baş aşağı sarkar. Söğüdün dalları da uzun ve tepesi aşağıdır.

Girân etsin ko diller târ *târ-ı zülfün* olsun tek

Ruhun bağında nice *müşk-bîd-i ser-nigûn* peyda

Nâ'îlî 1 G/3

Bî-din

Âşıklar üzerindeki etkisinden dolayı kullanılır. Bu benzetmede siyahlık faktörü de göz önünde bulundurulur. Âşıklara karşı takındığı tavrından dolayı dinsiz olarak nitelendirilir.

Kimseye uymasun ulaşmasun Allâh Allâh

Zülf-i bî-dîn ile ol gamze-i câdû begler

Bâkî 8 Ms/ S Blm/2

Ca'd

Kıvrım kıvrım şeklinden dolayı kullanılır. Çoğu zaman bu kelime ile saç kastedilir.

Ol *ca'd-ı müşk-bâr* ile hem-dem midir nesîm

K'oldu dimâg-ı bağ dolu *nâfe-i Hoten*

Şeyhî 7 K/13

Cadde-i teselsül

Uzunluk ve şekil yönünden benzetilir.

Dil etse *zülfünü* azm-i muhâle ser-menzil

Reg-i hayâli ana *câdde-i teselsül* eder

Şeyh Gâlib 102 G/3

Cadı

Âşıklar üzerindeki etkisi ve büyücülük özelliğinden dolayı benzetilir. Divan Edebiyatı'nda sevgilinin gözü, gamzesi, saçı ve ayva tüyleri cadılık özelliklerine sahiptir. Cadıların kötülük, zulüm, kan dökme özelliği de vardır.⁶³

Görüp *zülfün* 'izârun üzre bildüm

Mukarrer batmaz imiş suya *câdû*

Bâkî 398 G/2

Çarh-ı siyahkâr

Âşıklar üzerindeki etkisinden dolayı benzetilir. Aynı zamanda feleğin kara ve siyah olarak adlandırılmasından dolayı renk yönünden de ilgi kurulmuştur. Felek dönektir. Âşıkların yüzüne gülmez. Sevgili de âşıklara aynı davranışlarda bulunur. Âşıkların bahtı karadır. Yüzleri bir an gülmez.

Zülf-i dilber misin ey *çarh-ı siyâh-kâr* ki sen de

Bize *ejder* görünüp düşmana gencine olursun

Nâ'ilî 272 G/4

⁶³ Pala, a.g.e, s. 76.

Cârüb

Şekil yönünden ayva tüylerinin toz olarak tasavvuru, saçın süpürgeye benzetilmesine sebep olur. Ayrıca uzun olup yere kadar uzanması da bu benzetmenin yapılmasının nedenlerindedir.⁶⁴

Zülf-i benefşe deste-i cârüb eşiğine

Sahn-ı çemen bisâtın için zer-nigârdır

Şeyhî 24 G/3

Ceyş-i fitne

Çok olması dolayısıyla askere benzetilir.

Etseler *kâkülüne* kasd-ı şebîhûn gâhî

Ceyş-i fitneyle olur dest ü girîbân diller

Nâ'ilî 109 G/3. 5

Çember

Şekil yönünden ilgi kurulur. Saçların kıvrımlı uçları çembere benzetilir. Aynı zamanda bu tasavvurda yakalama ve zaptetme unsuru da ön plana çıkar.

Geçemez *çember-i gîsû-yı girih-gîründen*

Gerçi kim za'f ile bir kılca kaluptur dil-i zâr

Bâkî 18 K/44

Çengel

Şekil yönünden ve yakalama özelliğinden dolayı benzetilir.

Asılır günde *tel-i turra-i yâra* bin dil

Sanki her pür-ham-ı zülfinde *hezâr çengeli* var

Enderunlu Vâsıf 23G/4

Çetr

Çetr: çadır, gölgelik ve gece anlamlarına gelir.⁶⁵ Saçların sevgilinin yüzünü örtmesinden dolayı çadıra benzetilir. Bu benzetmede renk unsuru da vardır.

Gâlib ne hâldir bu ki âşûbgâh iken

Çetr-i siyâh perçeme düşdü penâhımız

Şeyh Gâlib 115 G/S

⁶⁴ Sefercioğlu, a.g.e, s.155.

⁶⁵ Devellioğlu, a.g.e. s. 157.

Çevgân

Başı eğri cirit sopası demektir. Sevgilinin kaş ve zülfü uçlarının kıvrımlı olmasından dolayı çevgana benzetilir.⁶⁶

Gel ey *esir-i zülf-i perîşânın* olduğum

Bilmez misin *rübûde-i çevgânın* olduğum

Nedîm 81 G/1

Çîn

Kelimenin kıvrım, büküm anlamı ile ülke olan Çin ve bu ülkenin güzelleri ile çiçeklerine yapılan atıftan dolayı sıkça kullanıldığı görülür. Sevgilinin misk kokulu saçını Çin'e benzetilir. Çünkü misk orada bulunur. Bu kelime Hıta, Maçin, Hoten ile birlikte çokça anılır.⁶⁷

Yakar gam-gin olup bağrın Hoten'de dem-be-dem âhû

Haber işideli cânâ saçının *çînî bûyundan*

Şeyhî 137 G/3

Dâl

Sevgilinin saçını bükümlerinden dolayı dal'a benzetilir. Ayrıca kelimenin iki kat olmuş, kambur anlamları da vardır. Zaten harfte iki kattır.⁶⁸ Harflerden yola çıkılarak sevgiliye ait unsurlardan bazılarında atıf yapıldığı görülür.

Kat'i cevâbı hançer-i ebrû verir velî

Pîçîde zülfü va'de-i ferdâya *dâldır*

Şeyh Gâlib 67 G/4

Dâm

Sevgilinin saçları âşıklar için birer tuzaktır. Âşıkların gönlü sevgilinin saçının tuzağına yakalanır. Âşığın istediği sevgiliye bağlı olmaktır. Âşıkların gönülleri sevgilinin saçına asılı olarak tasavvur edilir.⁶⁹ Zülf dâm olarak ele alınınca benler, tuzak içindeki daneye, gönül de kuşa benzetilir.⁷⁰

Cân kuşu yer felekte uçarsa melek-misâl

Boynuna *dâm-ı zülfünü* salsan irer yeter

Şeyhî 18 G/4

⁶⁶ Pala, a.g.e. s. 95.

⁶⁷ Pala, a.g.e. s. 97.

⁶⁸ Pala, a.g.e. s. 98.

⁶⁹ Sefercioğlu, a.g.e. s. 150.

⁷⁰ Mehmet Çavuşoğlu, *Necati Bey Dvânı'nın Tahlili*, MEB yay, İstanbul, 1971, s. 109.

Dâmen

Şekil benzerliğinden ve uzunluğundan dolayı ilgi kurulur. Sevgilinin saçları yerlere kadar uzanır. Yanakları sarar. Bunun gibi özelliklerinden yola çıkılarak eteğe benzetilmiştir.

Düşürür dilleri çâh-ı zekana tutmaz ise

Dâmen-i zülf-i dil-âvîzini muhkem şâne

Nef'î 116 G/3

Dâr

Sevgilinin saçlarının dâr, kemend gibi unsurlarla tasavvurunda en önemli husus, asılma, can vermedir. Sevgilinin bu unsurlara benzetilen saçında can veren, âşığın gönlü ve canıdır.⁷¹ Gönüllerin âşığın saçına asılmış olarak kullanılması sıkça yapılır.

Değmesin ellerin *kâkül-i dildâra* sakın

Sonra Mansûr gibi çıkman olur *dâra* sakın

Şeyh Gâlib 10 Tc./10

Derhem

Şekil bakımından ve âşıkların gönüllerinde yaptığı etki nedeniyle benzetilir. Sevgilinin saçları dağınık, karışık olarak ele alınır.

Bâğ şâhidlerine zülf ile çeşmin göster

Sünbülü der-hem edip nergisi bîmâr eyle

Fuzûlî 249 G/2

Deste

Şekil bakımından saçların bir arada toplu olarak tasavvuru, onun deste olarak anılmasına sebep olur. Saçların bir arada olması çok fazla görülmez. O daime dağınıktır. Âşıkların gönlünü toplaması, kendisine çekmesi nedeniyle de deste kelimesi kullanılır.

Deste deste edip ol *zülf-i dütâyı* bârî

Hâk-rûb-ı der-i şâhenşeh-i devrân olsun

Nef'î 96 G/6

Dest-i niyâz

Şekil yönünden bir ilgi kurulur. Âşıklar üzerinde yarattığı etki bakımından da önemlidir. Çünkü âşıklar sevgiliye muhtaçtır. Sevgilinin saçları âşıklar için dua ve ihsan elidir.

⁷¹ Sefercioğlu, a.g.e, s. 152

Zîr-i fesden yâ meğer *dest-i niyâzıdır* anun
Şimdi düşmüş *perçemi* sayd-ı derûn sevdâsına

Şeyh Gâlib 27 K/6

Dest-i tedâvül

Yanak üzerine düşmüş saçlar, yanak için bir devlet eli, iyilik, ihsan olarak değerlendirilir.

Yûsuf-ı hüsne Zelihâ-yı hevesden gûyâ
Dâmen-i ârıza bir *dest-i tedâvüldür zülf*

Şeyh Gâlib 161 G/9

Destâr

Örtmek, gizlemek özelliğinden dolayı benzetilir.

Hall olur *ukde-i endişe-i kâkûl* dilde
Yâr kim eyleye *destâr-ı perîşânına* el

Nâ'îlî 235 G/3

Dırâz

Şekil ve uzunluk bakımından benzetilir. Kelime anlamı olarak dırâz, “uzun” demektir.

Sende Nef'î dilini kurtar eğer kâdir isen
Sözü yâ *silsile-i zülfü* gibi etme *dırâz*

Nef'î. 57.G/7

Dil-ârâ

Güzelliğinden ve âşıklar üzerindeki etkisinden benzetilir. Saçların gönül alan, gönlü süsleyen, gibi kelimelerle anılmasında âşıklar üzerindeki etkisi önemlidir. Bundan dolayı saçların dil-âvîz, dil-dâr, dil-rûbâ gibi kelimelerle anıldığını görüyoruz.

Farz eyle ki girdâb-ı yem-i hayrete düşdük
Dâmen-be-kef-i zülf-i dil-ârâ mı değildir

Nef'î 15 K/2

Dil-âvîz

Dil-i sad-çâk o mûy-ı müşg-bûnun bendine kalmaz
Çeker *zülf-i dil-âvîzün* cefâsın şâne incinmez

Bâkî 199 G/3

Dil-dâr

Sabâ çevgân edince *turra-i pertâb-ı dildârı*

Gelip âşıkların bir yere top oldu dil-i zârı

Nef'î 5 k./42

Dil-rûbâ

Dil-rûbâdır zülfü amma dil-nişindir gamzesi

Nâz ederse yaraşır pek nâzenîndir gamzesi

Nef'î 128 G/1

Dûd

Dud: Duman anlamına gelir. Dumanın yükselirken aldığı kıvrım kıvrım şekli ve rengi dolayısıyla benzetilir.

Ruhun âteş hat u hâlûn bahûr-ı misk ü ‘anberdür

Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür

Bâkî 50 G/1

Duhân

Duhân: Duman demektir. Şekil ve renk bakımından ilgi kurulur. Bu tür benzetmelerde yanağın ateş olarak tasavvuru önemlidir. Yanak ateş olunca saçlar bu ateşin dumanı olarak karşımıza çıkar. Ateşle olan ilgisinden hareketle âşıkların gönlüyle de bir bağlantı kurulur.

Safâ-yı soffası âb-ı ruh-ı kâşâne-i cennet

Duhân-ı micmeri gîsû-yı ham-ender-ham-ı hûrî

Nef'î 35 K/14

Dümdâr

Arkaya doğru sarkan saçların kuyruk, art kuvvet olarak ele alındığı görülür.

Ol şâh-ı hüsne kim saf-ı müjgân sipâhdır

Dümdârı hatt makdem-i ceysi nigâhdır

Nâ'ilî 69 G/1

Dütâ

İki kat, eğilmiş, bükülmüş anlamlarına gelen dütâ⁷²şekil ilgisinden saça benzetilir. Kelime anlamlarından hareketle âşıkların durumu özellikle de beli dütâ olarak anılır. Bu kelimenin daha çok “zülf” ile anıldığı görülür.

⁷² Devellioğlu, a.g.e, s. 195.

Ser-i kûyinga barmak ihtiyârım birletür sanman

Gönülün iltürüp kuvvet bile *zülfi düttâ* tartup

Nedîm 10 G/4

Ebr

Ebr: Bulut demektir. Örtmek, gizlemek ve renk özelliğinden hareketle benzetilir.

Zülfün dağıttı gizledi *ebr* içre mâhını

Gördüm yüzünde *halka-i zülfi siyâhını*

Fuzûlî Msd/ 2 Blm/2

Efi

Sevgilinin saçlarının yılan olarak tasavvuru şekil benzerliğine dayanır. Renk bakımından da bazı yılan cinsleriyle de ilgi kurulabilir. Gizli hazinelerin harebelerde saklanması ve yılanların da buraları mesken tutması sebebiyle, saçlar sevgilinin hazinesini bekleyen yılanlara benzetilir. Ayrıca yılanların kuş yuvalarına düşkün olması ve saçların âşıkların kuşa benzetilen gönüllerinin yuvası olmasından hareketle benzetmelere konu olur.⁷³

Saçın ef'isi inen kılmamağa hakı helâk

Hak lebin hokkasını dopdolu tiryâk eyler

Şeyhî 64 G/4

Efsûn

Âşığın gönlünde neden olduğu etkiden dolayı ilgi kurulur.

Zikr-i lebinde *zülfi*ne cân oldu destres

Anun kimi kim okuyup *efsûn yılan* tutar

Fuzûlî 72/3

Ejder

Şekil benzerliğinden ve âşıklar üzerindeki etkisinden hareketle ilgi kurulur. Saçlar sevgilinin hazinesini bekleyen ejderhalara benzetilir.

Bâ'is-i bünyâd-ı hüsnün kalb-i virândır senin

Zülfün ejder gösteren bu genc-i pinhândır senin

Şeyh Gâlib 183 G/1

Fettan

Âşıkların gönlünde sebep olduğu etki ve renk bakımından benzetilir. Saçlar fitne çıkarıcı unsur olarak değerlendirilir.

⁷³ Sefercioğlu, a.g.e, s. 148.

Olmazdı dil o *kâkül-i fettâna* giriftâr
Bin *fitne* nihân olmasa zîr-i külehinde

Nefî 109. G/2

Fitil

İnce şeklinden dolayı benzetilir.

Ham-ı zülfü ki çerâğ-ı sühana ola *fetil*

Çeşm-i ejderden olur revgan-ı bâdâm bana

Şeyh Gâlib 100 G./1

Fitne

Fitne kelimesinin kargaşaya sebep olan anlamlarına gelmesi, kargaşa sonunda belanın kaçınılmaz oluşu, saçın rengi ve çokluğu sebebiyle kesret oluşu, fitne, bela, fettan gibi unsurların kesretle ilgisi bu benzetmeye sebep olan nedenlerdir. Bu unsurların ele alınışında âşıkların gönüllerinde yarattıkları etki de önemlidir.⁷⁴

Dedim ki ey *ham-ı zülfünde fitne* der-fitrak

Kenâr-ı nevk-i müjende kirişme der-çengal

Nedîm 8 K/35

Girdap

Şekli ve âşıkları çekmesi nedeniyle ilgi kurulur. Âşıkların gönülleri bu girdaba yakalanır.

Dile çîn-i cebinin *zülf-i pürtâbı* unutturdu

Hurûş-ı mevc-ı hayret *bîm-i girdâbı* unutturdu

Nâ'îlî 364 G/1

Girih

Girih: Dügüm, bağ anlamlarına gelir. Bağlamak zaptetmek özelliğinden dolayı benzetilir. Âşıklar üzerindeki etkisi bu benzetmede önemlidir.

Bilüne yok bedel velî *saçûmun*

Girihin çözsün ol miyâne deger

Bâkî 113 G/6

⁷⁴ Sefercioğlu, a.g.e, s. 153.

Güsîste

Güsiste: kırılmış, kopmuş, gevşemiş, çözülmüş, sölpük anlamlarına gelir.⁷⁵Şekil benzerliğinden dolayı ilgi kurulur. Saçların dağınık şekli ve âşıkların gönüllerindeki etkisi hasebiyle kullanılır.

Netîce vermese *sevdâ-yı zülfü* dilde n'ola

Güsîstedir serkârı hemîşe mûtâbın

Nedîm 75 G/4

Hâle

Yanaklar üzerine düşen saçlar hâleye benzetilir. Bu benzetmede yanakların ay olarak telakkî edilmesi önemlidir.

Görenler ruhlarında *halka halka zülûfünü* dîrler

Meh-i bedr ile san kim cem' oluptur *hâleler* yir yir

Bâkî 190 G/3

Halka

Saçın halka, lenger, çengel gibi unsurlarla münasebeti kıvrımlı şekli dolayısıyla. Bundan başka tutma, yakalama, çekme özellikleri de bu tasavvura sebep olur.⁷⁶

Hânümân-sûz-ı dilim girdâba düşmüş âteşim

Halka halka turra-i dilber duhânımdır benim

Nef'î 13. K/ 3

Ham

Ham: Eğri bükülmüş demektir. Saçların uçlarının kıvrımlı şeklinden dolayı benzetilir.

Dil-i divâneğân-ı aşka hûbân-ı arak-rîzin

Ham-ı kâkülinden hûb-terdir halka-i tevhîd

Şeyh Gâlib 38 G/9

Hamîde

Ham kelimesiyle aynı anlamları taşır. Eğilmiş, bükülmüş demektir. Saçların eğri ve kıvrımlı şeklinden dolayı tasavvur olunur. Bu tür kullanımlarda saçların âşıklar üzerindeki etkisi de önemlidir.

Vermiş nizâm-ı hüsnüne mestânelik hâle

Olmuş *hamîde perçem ü destârı* n'eyleyim

Şeyh Gâlib 224 G/7

⁷⁵ Devellioğlu, a.g.e, s. 300

⁷⁶ Sefercioğlu, a.g.e, s. 152.

Hamail

Sevgilinin boyunlara dolanan saçları muskaya benzetilir.

Kâkülün olsun *hamâyil-bend-i bâzû-yı cemâl*

Âfet-i aynü'l-kemâl-i i'tibârımdan sakın

Nâ'ilî 246 G/3

Harap

Sevgilinin saçları dağınık ve haraptır. Aynı zamanda bu dağınık ve harap olma âşıkların gönüllerinde yarattığı etki dolayısıyla da kullanılır.

Âlem müzeyyen idi vü ben bî-cemâl-i dost

Hattı gibi müşevveş ü *zülfi* gibi *harâb*

Şeyhî 12. K/6

Harîr

Kelimenin ipek kumaş, hararetili, ateşli anlamlarından⁷⁷ hareketle ilgi kurulur. Saçlar sevgilinin vücûdunu örten bir kumaşa benzetilir. Aynı zamanda saçlar yakıcıdır. Âşıklar üzerinde bu yönüyle de etkilidir.

Bâkî *harîr-i zülfi* gibi şöyle anlaram

Sâ'ir kumâş o serv-i gül-endâme çıkmaya

Bâkî 474. G/7

Hat

Şekil yönünden benzetilir.

Sünbül-i hatları kim taraf-ı külehden görünür

Şerha-i nâhun-ı gam ârız-ı mehden görünür

Şeyh Gâlib 5 G/1

Hayme

Örtmek, gizlemek özelliklerinden dolayı saçlar çadıra benzetilir.

Siyeh-pûşânı hatdır hâller hûrân zîbâsı

Behişt-i ârızında *hayme-i tûbâ-nümâ perçem*

Şeyh Gâlib 222 G/3

Hicap

Örtmek, saklamak özelliklerinden dolayı bu tür kelimelerin sıkça kullanıldığı görülür. Aynı zamanda kelimenin utanma sıkılma anlamlarını çağrıştıracak şekilde de kullanılır.

⁷⁷ Devellioğlu, a.g.e, s. 332.

Zülfü izâr-ı pâkine *kat kat hicâb* iken

Uşşâka ol peri yine bakmaz belâyı gör

Nâ'ilî 106 G/4

Hüma

Saç, rüzgâr tarafından uçurulması nedeniyle ve dağınık şekli sebebiyle hümaya benzetilir.⁷⁸

Tezerv-i hoş-hırâmım sînem olsun cilvegâhın gel

Hümâveş sâye salsın başıma *zülf-i siyâhın* gel

Nedîm 776/1

Hüma-pervâz

Nâle-i dil ol *ham-ı zülf-i hümâ-pervâzdan*

San figân-ı mürgdür ser-pençe-i şeh-bâzdan

Bâkî 364 G/1

İbrişim

Şekil benzerliği münasebetiyle ilgi kurulur.

Nev-bahâristân desem şâyân nihâl-i kaddine

Bâğ-ı hüsnünde *gül ibrişime* benzer *perçemin*

Şeyh Gâlib 178 G/8

Jülide

Jülide: karmakarışık, dağınık demektir. Saçların dağınıklığı ve karmakarışık şeklinden dolayı tasavvur edilir. Aynı zamanda bu karışıklık âşıkların gönlünde yarattığı etki nedeniyle de ele alınır.

Aşk sevdalarına uğramasa kalmaz idi

Mûy-ı Jülide ile bir ten-i lâgar *sünbül*

Bâkî 24 K/11

Kafes

Sevgilinin saçları âşıkların gönüllerini hapseden bir kafese benzetilir. Gönül kuşu burada kalır. Saçların yuva olarak tellakkî edilmesi yönüyle de ilgi kurulur.

Hâl-ı hümâ-nümâsına *zülfü kafeslenir*

Kim mürg-i ma'nâ hâne-i mısra'da beslenir.

Şeyh Gâlib 100 G/1

⁷⁸ Sefercioğlu, a.g.e, s. 154.

Kâle

Örtmek ve sarmak özelliğinden dolayı saçlar kumaşa benzetilir.

Kârbân-ı çindir gelmiş bedahş iklimine

Kâle dökmüş taraf-ı ruhsârına yer yer *perçemin*

Şeyh Gâlib 178 G/12

Kat kat

Saçlar görünüşü dolayısıyla kat kat olarak ele alınır.

Zîr-i fesde *perçemin kat kat* nihân etmiş o mâh

İsm-i A'zam vefki var bir nüsha-i Kübrâ mıdır?

Şeyh Gâlib 99 G/2

Kec-bâz

Sevgilinin saçları âşıkların gönlünü hile ve oyunlarla ele geçirir. Bundan dolayı saçlar, hilekârdır.

Alınmazdı gönül yâr olmayaydı

Ser-i zülfün gibi *kec-bâze* ger ruh

Bâkî 33 G/3

Kec ü mec

Saçlar şekil itibariyle eğri ve çarpık olarak telakkî edilir. Âşıkların gönüllerini altüst etmesi nedeniyle de bu benzetme kullanılır.

Hat-ı Fireng gibi *zülf ü ebruvân kec ü mec*

Ne anlanır rakam-ı mekri ne hisâbâ gelir.

Şeyh Gâlib 50 G/5

Kemend

Saçın, kemend, ip, dâr gibi kelimelerle münasebeti asılma ve can verme hususlarına dayanır. Âşığın esir olarak değerlendirilmesi saçların bağlama özelliğini ön plana çıkarır.⁷⁹

Zülfün 'izâra dökme beni sayd-ı bend için

Kılmam girifte gönlümü öyle *kemende* bende

Enderunlu Vâsıf 90G/7

Keşmekeş

Keşmekeş: Çekişme, kavga, mücâdele demektir. Sevgilin saçlarının âşıklar arasında yarattığı kavga ve karışıklıktan dolayı kullanılır.

⁷⁹ Sefercioğlu, a.g.e, s. 152.

Uşşâk-ı etdi keşmekeş-i târ-ı kâkülün

Şîrâze – bend-i nüsha-i âlâm-ı rüzgâr

Nâ'îlî 121 G/2

Kıl

İnce ve uzun olması dolayısıyla kullanılır. Doğrudan saç için kullanıldığı da görülür. Saçın her bir telini vasıflandırmak için kullanılır. Aynı zamanda sevgilinin beli ve âşıkların durumunu ifade etmek için de kullanıldığı görülür.

Bûy-ı 'aşk ile sarıldım nâfe gibi posta

Bir *kılina* asmadı ol *kâkül-i pür-ham* beni

Bâkî 536 G/2

Kıssîs

Saçların, papaz olarak değerlendirilmesinde sevgilinin âşıklar üzerindeki etkisi ve renk ilgisi önemlidir.

Leb-i cân-bahşına ser-dâde-i îkân İsî

Kâkülü büt-kede-i perçeminin kıssîsi

Şeyh Gâlib 334 G/1

Kişver-i Çîn

Şekli ve çok olması dolayısıyla saçlar askere benzetilir. Çîn kelimesiyle hem kıvrımlı olma hem de Çîn ülkesi ve bu ülkenin kalabalık olması dolayısıyla çağrışımlarda bulunulur.

Kişver-i çîne döner rûy-ı zemîn sertâser

Şâhîd-i hulku ne dem olsa *perîşân perçem*

Nef'î 41 K/27

Kullâb

Kullâb. Çengel anlamına gelir. Saçların kıvrımlı şeklinden dolayı benzetilir. Tutma, yakalama, zaptetme özelliklerinden hareketle kullanılır.

Bükülmüş kaddimi kurtaragör *kullâb-i zülfünden*

Hatâdır çekmesin çok bağı çökmüş bir sınık yayı

Fuzûlî 278 G/3

Lâm

Harfin kıvrımlı ucu dolayısıyla saçla ilgi kurulur.

Ol iki zülf-i mürğ-i gâliye -fâm

Olmuş ebrûların hilâline lâm

Bâkî 329 G/1

Lenger

Saçların kıvrımlı uçları çapaya benzetilir. Tutmak, yakalamak özellikleri nedeniyle kullanılır.

Hengâm-ı girye tut *ser-i zülfün* ki *lengerin*

Fülk-i dilin telâtum-ı hayret koparmasın

Nâ'ilî 267 G/5

Leşker

Saçların çok olması dolayısıyla askere benzetildiği görülür. Bu askerler gönül mülkünü ele geçirir. Bu tür benzetmelerde çokluktan yola çıkılarak kesret-vahdet ilişkisi üzerinde de durulur.

Fitnekâr- ı 'aşkda yâ Rab şeh-i endîşesi

Leşker-i zülf üzre Mansûr olmasın bir kimsenin

Şeyh Gâlib 181 G/4

Leylakzâr

Şekil, renk ve koku benzerliği sebebiyle ele alınır.

Mecnûn-ı sûz u tâbıdır Azrâ-yı gül-izâr

Leylâkzâr-ı zülfde bir kaysı bağı var

Şeyh Gâlib 60 G/9

Likâ

Mürekkep hokkalarına konulan ham ipek⁸⁰ olan likâ, şekil ve renk münasebetiyle kullanılır.

Likâsı perçem-i cânândandır

Kalemi nâvek-i müjgândandır

Şeyh Gâlib 3 Mn/2

Mahz-ı can

Güzelliği ve âşıklar üzerindeki etkisinden dolayı benzetilir. Canın aslı âşıklar için saçtır.

⁸⁰ Devellioğlu, a.g.e, s. 552.

Mahz-ı cândır saçı çîni bilirim etme hata

Deme teşbîh edüben *müşk-i hotendir* kokusu

Ş. 186 G/2

Mâr

Uzun ve kıvrımlı şekli dolayısıyla saçların yılan olarak tasavvuru sıkça kullanılır. Bu tür kullanımlarda sevgilinin güzelliğinin ve hazinesinin bekçisi olması göz önünde bulundurulur.

Billâh gerek ki lutf ile ol *zûlf mârını*

Kim hüsnü gencini nicesi almış araya

Ş. 168 G/4

Mekr

Âşıklar üzerindeki etkisi ve yarattığı kargaşa dolayısıyla saçlar, hilekâr olarak vasıflandırılır.

Oldu hayfâ pîrezen–dehrin gönül dîvânesi

Zûlf-i mekrinden verüp sevdâ Habîb-i kibriyâ

Nd. 1 Ks./17

Mevc

Saçların birbiri üzerine yığılmış görüntüsü dalgaya teşbih olunur. Yanağın deniz olarak tasavvuru, yanak üzerine düşen saçların şekil ve parlaklık bakımından dalga olarak hayâl edilmesine sebep olur. Sevgilinin saçlarına yakalanan âşık bu dalgada perişan olur. Âşık için bu dalgalar birer beladır.⁸¹

Zülfü şiken şiken midir tündî-i bâd-ı âhdan

Birbirini basıp gelir *mevc-i yem-i belâ* mıdır

Nâ'îlî 53 G/3

Mur

Yanak üzerinde sarkan saçların, şekil ve renk bakımından karıncaların bir dizi halinde ilelemesine benzetildiği görülür.

Târ-i zülfündür mi ruhsârında canlar meskeni

Yâ bırakmış bir reh-i pür *pîç ü ham* gül-zâre *mûr*

Fuzûlî 94. G/6

⁸¹ Sefercioğlu, a.g.e, s. 154.

Mutarra

Saçlar güzelliğinden dolayı taze olarak değerlendirilir.

Zamânında vücûdu kalmadı tarrâr u ayyârın

Hemân bir gamze-i fettân iki *zülfi mutarradır*

Nef'î 48 K/22

Muzmahil

Âşıklar arasında yarattığı kargaşa ve görüntüsü nedeniyle saçlar, dağınık, çökmüş olarak değerlendirilir.

K' olur zamân-ı kalîl içre *muzmahil* elbet

Delâlet ettiği çün *şerre necm-i gîsû-dâr*

Nedîm 7.K/58

Müsel

Yakalama ve bağlama özelliği ile şekil yönünden uzun ve örgülü saçlar silsile olarak değerlendirilir.

Müsel zülfi müşgîninden artırmış ruhun revnak

Zihi *sünbül* ki olmuş zîveri gülberg-i handânın

Fuzûlî 162 G/4

Nakş

Şekil yönünden saçların görüntüsü ve yansıması bir nakış olarak tasavvur edilir. Saçlar yanak sayfasına dökülmüş birer nakıştır.

Ab-ı rûyundan irer âyine-i hûrşîde tâb

Tâb-ı *zulfünden* düşer levh-i zamîr-i kâne *nakş*

Bâkî 213 G/3

Nısf daire

Saçların kıvrımlı uçlarının yarım daireye benzetildiği görülür. Bu benzetmede yakalama ve zaptetme özelliği ön plandadır.

Bir *nısf dâ'ireyle* iki hatt ile tamâm

Gösterdi kâr-ı cümle-i evfâkı *zülfi* ü hat

Nedîm 55 G/11

Nigûn

Saçların başaşağı olan görüntüsü onun, ters dönmüş, altüst olmuş, ters gibi kelimelerle alakalı pek çok benzetmeye konu olmasına sebep olmuştur.

Ki ne cânibde zuhûr etdi ise bir fitne
Oldu *gîsû-yı bütân* gibi *perîşân u nigûn*

Nâ'ilî 17 K/37

Nikâb

Örtmek, gizlemek, saklamak özelliklerinden dolayı benzetilir.

Kaçan kim *zûlf-i şebrengîn* yüzüne *şeb nikâb* eyler

Gününü aşkın gör kim nice *bî-âfitâb* eyler

Şeyhî 63 G/1

Nize

Saçlar, uçlarının sivriliği nedeniyle mızrağa benzetilir. Bu benzetmede âşıklar üzerindeki etki ön plandadır. Saçlar âşîğın canına kasteder onu ele geçirmek için uğraşır.

Devlet cemâli hattı tîğın yüzünde nokta

Nusret arûsu *zûlfü nîzen* ucunda *perçem*

Şeyhî 8 K/4

Nüsha

Saçlar, sevgilinin yanağının nüshasına benzetilir.

Gâlib ibretle nigâh et bu kumâş-ı nazma

Nüsha-i rişte-keş-i târ-ı te'emmüldür zûlf

Şeyh Gâlib 161 G/11

Pejmürde,

Saçlar dağınıklığı ve karmakarışık şekli dolayısıyla pejmürde olarak nitelendirilir. Âşıkların gönlünde yarattığı kargaşayla ilgili olarak kullanılır. Âşıkların gönlü her zaman dağınık ve perişandır.

Saçı fütâdesinin hâbı gibi *pejmürde*

Nigâhı âşıkının hâtırı gibi efgâr

Nedîm 7.K/5

Pençe,

Şekil yönünden ilgi kurulur. Âşıkların gönlü sevgilinin saçlarının pençesine yakalanır.

Dâmen-i zûlfünden el çekmez idi dil eğer

Pençesini burmasa pençe-i pür-tâb-ı nâz

Nef'î 54 G/4

Perde

Örtmek ve gizlemek özelliğinden dolayı benzetilir. Saçlar sevgilinin vücûdunun perdesidir.

Perde-dâr olduğı çün gün yüzüne zülfün bigi

Subha dek kılar geceyi tîr-i bârân gözlerim

Şeyhî 117 G/2

Perişan

Saçın perişan olarak tasavvur edilmesi, çoğunlukla âşığın gönlünün dağınıklığı ile alakalıdır. Âşığın parça parça olmuş gönlü sevgilinin saçlarına takılı olarak nitelendirilir. Sevgilinin saçlarını toplaması ve düzeltmesi âşıkların parçalanmış gönüllerini bir araya getirecektir. Ayrıca dağınıklığı ve karmakarışık şekli dolayısıyla da saçlar perişan olarak nitelendirilir.⁸²

Hasretiyle özünün yüzünü jeng eyledi ay

Gördü kim gün yüzüne *zülf-i perişân* dökülür

Şeyhî 68 G/3

Perrin

Perrin: Uçan uçucu demektir. Saçların rüzgâr tarafından uçurulması nedeniyle benzetilir.

İdermiş *zülfüne perrîni* teşbîh

Katı alçak kaçar geh geh peristû

Bâkî 398. G/4

Peyvend

Bağlamak, sarmak özelliğinden dolayı benzetilir. Saçlar âşıkları bağlar, kendine çeker.

Zülf-i dirâzın etmiş peyvend-i gerden-i cân

Ol tıfl-ı nev-resîde yâ Rab mu'ammer olsun

Nâ'ilî 245 G/5

Pîç

Kıvrımlı, dolaşık şeklinden dolayı ilgi kurulur. Âşıklar üzerinde uyandırdığı etki nedeniyle de ele alınır.

⁸² Sefercioğlu, a.g.e, s. 153

Vermez oldu yol visâle *pîç-i zülfün* âh kim
Rişte-i tedbîrden devrân-i kec-rev açtı tâb

Fuzûlî 28 G/13

Pîçtâb

Âşıklar üzerinde meydana getirdiği etki ve şekil benzerliğinden dolayı ele alınır.

Esîr-i pîçtâb-ı zülf-i müşg-efzâ mıyım bilmem

Perîşânî-i gam menşûruna tuğrâ mıyım bilmem

Şeyh Gâlib Sn 9 Blm/22

Resen

Saç, ince ve uzun olmasından dolayı resen(ip), rişte, tel, silk, târ gibi unsurlara vasıflandırılır. Bu unsurların bağlamak, yakalamak ile olan ilgisi de önemlidir. Âşığın, gönlünün ve canının deli ve esir olarak nitelendirilmesi bu tür benzetmelerin yapılmasına sebep olur.⁸³

Vey ne çâbük-bâzdır Hindû benim kim *zülfünü*

Gah urur *müşkîn resen* geh ‘*anberîn çenber* düzer

Şeyhî 57 G/ 3

Revnağ

Güzellik ve parlaklığından dolayı tasavvur edilir.

Kilk-i hünerinden dökülen *piçiş-i elfâz*

Revnağ-şiken-i turra-i müşgîn-i bütândır

Şeyh Gâlib 28.K/18

Rişte

Uzun ve ince şeklinden dolayı benzetilir. Yakalamak ve bağlamak özelliği nedeniyle de sıkça kullanılır.

Kesilmez *ârzû-yı rişte-i zülf-i siyâhından*

Hevâ-yı dâma düşmüş bir *hümâ-yı lâ-mekânterdir*

Nâ’îlî 26.K/24

Rişte-i cân

Rişte-i cân: Cân bağı, cân ipliği demektir.

⁸³ Sefercioğlu, a.g.e, s. 147.

Hevâdan *kâkülündür yâ rişte-i cândır*

Ki her dem çizginip başına ister ola kurbânın

Fuzûlî 162.G/3

Rişte-i tûl-i emel

Tükenmez arzu ipi anlamına gelir. Tûl kelimesinin uzun anlamına gelmesi ve rişte kelimesinin şekil özellikleri göz önüne alınarak kullanılmıştır.

Rişte-i tûl-i emel dâm-i belâdır n'eyleyim

Üzmek olmaz ol *ser-i zülf-i perîşândan* tama'

Fuzûlî 143 G/5

Sah

Yanak sayfa olarak değerlendirildiğinde, ayva tüyleri bu yanağa yazılmış yazıları ve bunun üzerine düşen saçlar da bu yazının tasdikçisi, doğrulayıcısı olarak nitelendirilir.

Tarf-ı hatda *turresi* bir 'ukde peydâ eylemiş

Gûyiyâ *sah* çekmiş âsaf pençe – fermân üstüne

Nedîm 3.K/23

Sâhir

Yanağın güneş olarak ele alınması ve güneşe yaklaşmanın, onu tutmanın imkânsız olmasına rağmen saçın yanak üzerine inmesi, ona değmesi saçın, sâhir olarak vasıflandırılmasına sebep olur. Saçların âşıklar üzerindeki sihirli etkisinden dolayı da bu tarz benzetmelere konu olduğu görülür.⁸⁴

Zülfü sâhir turrası tarrâr şûh-ı şîve-kâr

Çeşmi câdû gamzesi mekkâr dîrsen işte sen

Bâkî 380 G/4

Salıb

Haç, şekli bakımından ve küfrü çağrıştırdığı için renk özellikleri dolayısıyla saça benzetilir.

Sücûd ederdi ayağına küfr ü dîn ehli

Yüzünü ka'be vü *zülfün salıbe* benzettim

Şeyhî 114 G/3

⁸⁴ Sefercioğlu, a.g.e, s. 153.

Sâye

Şekil ve renk münâsebeti nedeniyle saçın sevgilinin gölgesi olarak tasavvuru sıklıkla kullanılır.

Göynürdü şevk tâbına hüsnünün âfitâb

Etmese *zülfi sâyesi* lutf u himayeti

Şeyhî 17 G/1

Sayyâd

Saç, âşîğin gönlünü yakalayan avcıya benzetilir.

Arzû-yı dâne-i hâl-i ruhunla ‘âkıbet

Düşdi hayfa mürğ-i dil *sayyâd-ı zülfün dâmına*

Bâkî 480 G/3

Sebz-pûşîde

Örtmek ve gizlemek özelliğinden dolayı benzetilir. Saçlar, sevgilinin yanağının örtüsüdür.

Sırma püskülleridir târ-ı nigâh-ı uşşâk

Sebz-pûşîde-i mir’ât-ı tahayyüldür zülf

Şeyh Gâlib 161 G/3

Semmur

Şekil ve renk bakımından saçlar sevgilinin vücûdunu örten bir kürke benzetilir.

Dök *zülfinü semmûr* giyinsin ko ‘izârın

Ver hükmünü ey serv-i revân köhne bahârın

Nedîm 28 Ms/1 Blm/2

Server

Saçın en tepede bulunması onun, server olarak nitelendirilmesine sebep olur.

Urınup farkına bir tâc-ı mücevher *sünbül*

Oldı iklîm-i çemen tahtına *ser-ver sünbül*

Bâkî 24 K/1

Sınık

Şekil ve görünüş dolayısıyla benzetilir.

Turrenin sınıklılıandığı tevâzudan değil

Veh nice serkeştir ol gösterdiği peymânıdır

Şeyhî 9K/18

Su'ban

Kıvrımlı şekli ve uzunluğu dolayısıyla yılanı benzetilir.

Siyeh zülfeynüni sihr ile çeşmün gösterür su'bân

Ruhunda hâlün âteşler saçır ol 'ayn-i câdudur

Bâkî 170 G/3

Sümbül

Şekil, koku ve renk benzerliğinden dolayı benzetilir. Saçın en fazla bu unsurla ilgisinin kurulduğu görülür. Doğrudan saçın yerine kullanıldığını görüyoruz.

Lebleri mül *saçları sümbül* yanağı berg-i gül

Bir semen-ber serv-i hoş-reftâr dirsem işte sen

Bâkî 380 G/2

Şâhbâz

Rüzgâr tarafından uçurulması, dağılması nedeniyle benzetilir. Ayrıca bu tür avcı kuşlarla ilgisi, âşıkların gönlünü avlaması dolayısıyladır.

Tâvûs-ı rûh mu çemen içinde *perçemin*

Yâ kuds-i şâhbâz ki âlem-şikârdır

Şeyhî 24 G/7

Şahin

Avcılığı ve uçucu olması dolayısıyla benzetilir.

Bâl ü per açdı üstüne *şâhin-i zülf-i yâr*

Bi'llah hamâm-ı dil nice remkerde olmasın

Nâ'ilî 268 G/3

Şikâl

Uzun ve ince olması dolayısıyla saçlar ipe benzetilir. Yakalamak ve bağlamak özelliği de ön plana çıkar.

Murâdı üzre hayâlinde seyr için şeklin

Şikâl ederdi ana belki *zülf-i dildârı*

Nef'î 46 K/8

Şiken

Kıvrımlı ve büklümlü şeklinden dolayı ilgi kurulur.

Tohm-1 Firdevs ekmiş ol ruhsâra Rıdvân-1 rızâ
Her *şikenc-i turraya* bir *bâğ-ı dil-cû* koymuş ad

Şeyh Gâlib 40 G/4

Şikeste

Şikeste, kırık kırılmış demektir. Âşıkların gönüllerinde meydana getirdiği etki ve şekil yönüyle benzetilir.

Bağlanalı *zülfün* ile *bende*
Buldum bu kadar *şikeste beste*

Şeyhî 3 Ms/ 3 Blm/ 9

Şimşâd

Şekil ve âşıklar üzerindeki öldürücü etkisinden dolayı benzetilir.
Kimse olmazdı zamânında müşevveş-ahvâl
Zülf-i şimşâdı sabâ etmese *gâhî derhem*

Nef'î 41 K/15

Tâb

Güzelliği ve parlak şeklinden dolayı benzetilir.
Etse tecessüs sabâ *turra-i pür-tâbını*
Kesret-i ağıyardan bin dile bir ham bulur

Nâ'îlî 66 G/3

Tabur

Çok olması nedeniyle benzetilir. Sevgilinin saçlarını dağıtması bir taburun dağılmasına benzetilir. Aynı zamanda bu tabur, sevgilinin peşinde koşan âşıklardır.

Nice *tabur* tağıdır ol yosmanın
Saç tağıdııp eğmesi kalpağını

Şeyh Gâlib 312 G/S

Târ

Şekil ve renk benzerliğinden ilgi kurulur. İnce ve uzun olmasından dolayı tele benzetilir.

Bağlandı *târ-ı kâkülüne* nağme-i cünûn
Zencirler terâne-i tanbûrdur bana

Şeyh Gâlib 1G./10

Tarh

Saçların sümbül bahçesine benzetildiği görülür.

Ukdedâr eylerdi ser-tâ-ser dil-i pür-derd-i ney

Görse bir tarz ile *tarh-ı sümbül-i ter perçemin*

Şeyh Gâlib 178 G/10

Tarrar

Âşıkların gönlünü çalması nedeniyle saçlar, yankesiciye benzetilir.

Derd çekmiş başım ol hâl-i siyeh kurbânı

Tâb görmüş tenim ol *turra-i tarrâra* fidâ

Fuzûlî 7 G/2

Tarumar

Saçlar görünüş ve âşıkların gönüllerinde yaptığı etki nedeniyle dağınık olarak ele alınır.

Bak ne çenberlerden eylermiş güzer cân-bâz-ı aşk

Halka halka bend-i zülfü târümâr olsun da gör

Şeyh Gâlib 12. kt./2

Tavus

Güzellik ve görünüş nedeniyle tavusa benzetilir. Halka halka görünüşü nedeniyle saç, yürüyüşü hareketi dolayısıyla tavusa teşbih edilir.⁸⁵

Misâl-i hüsnüne *tâvûs kuyruğu* çekeli

Cihânı hükmüne râm itdi ser-be-ser *zülfün*

Bâkî 250 G/5

Tel

İncelik, uzunluk ve bağlamak özelliklerinden dolayı benzetilir.

Sırma kâkül sîm gerden *zülf tel tel* ince bel

Gül yanaklı gülgüli kerrâkeli mor hâreli

Nedîm 42 Ms/4 Blm/2

Tespîh

Örölmüş uzun saç ile bir ip-te dizili tespih taneleri arasındaki ilgi dolayısıyla benzetilir. Sevgiliye verilen değer ve âşığın sevgiliye olan düşkünlüğü bu benzetmeye sebep olan hususlardandır.⁸⁶

⁸⁵ Kurnaz, a.g.e, s. 229.

Saçın tesbîhini sun Şeyhî'yâ kim

Kesip zünnârın uşada salîbi

Şeyhî 169 G/7

Tıfl

Bu benzetmenin turre için kullanıldığı görülür. Zülfün yanında turre bir çocuk olarak telakkî edilir.

Mektebde ağzı misk kokar *tıfl-ı turre* kim

Zülfünden ilm-i sihr için âheng-i çîn eder

Şeyh Gâlib 62 G/6

Tûbâ

Uzunluğundan ve güzelliğinden dolayı benzetilir.

Pür-nûr gerden üzre o *gîsû-yı sebz-gûn*

Cibrîl-i arş-sâye mi *Tûbâ* mıdır desem

Şeyh Gâlib 206 G/4

Tuğra

Şekli ve rengi dolayısıyla ilgi kurulur. Yanağa düşen saçlar, yanak sayfasının tuğrası olarak nitelendirilir.

Yazıldı haddün üzre hatun zâhir olmadın

Dirsem 'aceb mi *zülfüne tuğrâ-yı bî-misâl*

Bâkî 291 G/4

Ukde

Saçların düğüm olarak ele alınması şekil benzerliğine dayanır. Düğüm de bir şeyi sıkıca bağlamak vardır. Âşıkların gönlünün bağlanmasıyla ilgi kurulur. Ayrıca düğümün, çözülecek mesele olması, saçın, çözülmesi zor bir mesele olarak ele alınmasına sebep olur.⁸⁷

Hem cârda sûziş-i hüsn hem ıztırâb-ı ebrû

Hem dilde *ukde-i zülf* hem piç ü tâb-ı ebrû

Nâ'ilî 296 G/1

Yılan

Uzun ve kıvrımlı şekli nedeniyle benzetilir.

⁸⁶ Sefercioğlu, a.g.e, s. 150.

⁸⁷ Sefercioğlu, a.g.e, s. 151.

Zikr-i lebinde *zûlfüne* cân oldu destres
Anun kimi kim okuyup efsun *yılan* tutar

Fuzûlî 72 G/3

Zer-hal

Kaşlar üzerine düşen saçların parlaklığından ve şeklinden dolayı ilgi kurulur.
Gören ebrûlar üzre pîçişin ol *kâkül-i zerdîr*
Sanır *zer-hall* ile âyet yazılmış rûy-ı şemşîre

Nedîm 37 G/3

Zırh

Örtmek, korumak özelliklerinden dolayı çoğu zaman arkaya sarkan saçların zırha benzetildiği görülür.

Alup tîğingî ilga *saçı zırhın* salmış arhaya
Mining kasdımga kilmiş üç toluk câm-ı safâ tartup

Nedîm 10 G/2

Zincir

Uzun ve örgülü saç, şekil bakımından zincire benzetilir. Yakalama ve bağlama özelliğinden dolayı ilgi kurulur. Âşıkların gönlünü yakalaması ile delilerin zincire vurulması tasavvuru sıkça kullanılır.⁸⁸

Olur mu şâhid-i hulkun gibi âlemde bir dilber
Ki *zincir-i cünûn-ı zûlfünün* mecnûnu Leyladır

Nef'î 48 K/49

Zîver

Saçlar, güzelliğinden dolayı sevgilinin süsüdür.
Müselsel zûlf-i müşgîninden artırmış ruhun *revnak*
Zîhî sünbül ki olmuş *zîveri* gül-berg-i handânın

Fuzûlî 162 G/4

Zünnâr

Şekil bakımından ilgi kurulur. Papazların bellerine bağladıkları kuşak olmasından dolayı renk bakımından da ilgi kurulur. Saçlar sevgilinin beline kadar uzanır ve sarar.

⁸⁸ Sefercioğlu, a.g.e, s. 148.

Sâki-i Îsî-nefes kim *zûlfünü zünnâr* eder

Elime sundu kadeh üstüne haçîn eyledi

Şeyhî 178 G/4

1.B. RENK YÖNÜNDEN

Ahter-i elmas

Güzelliğinden ve parlaklığından dolayı ilgi kurulur.

Pervîn-i şeb-i zülfün olan *âhter-i elmâs*

Eyler ufuk-ı ârızını hâver-i elmâs

Şeyh Gâlib 129 G/1

Akşam

Saçın akşam olarak nitelendirilmesinde renk benzerliğinin yanında, sevgilinin yüzünün bahar ve su olarak hayali önemli bir yer tutar. İnsanların bahar mevsiminde akşam seyirinden hoşlanması, saçın hoşlanılan ve arzu edilen akşam olarak tasavvuruna sebep olur.⁸⁹

Oruç tutup da susayanlar, akşamı beklerler. Bu yüzden gönül bir bûse için zülfe hizmet eder. Oruç tutanlara zülf akşam ezanı olur.⁹⁰

Garîb *ahşama* karşı *zâr* u ser-gerdân olur gâyet

Perîşân olduğu oldur gönül hep *zülfüne* karşı

Bâkî 402 G/4

Bela

Saçın bela kelimesiyle münasebeti siyahlık yönüyledir. Kara veya siyah renk, uğursuzluk, sıkıntı, gam, keder alâmetidir.⁹¹

Bu gîsû-yı perîşân ile her bâr

Ser-i ‘uşşâka püsküllü belâsın

Enderunlu Vâsıf 112G/4

Dûd

Gönlün ateş, sevgilinin yanağının şem olarak tasavvuru, saçın duman olarak değerlendirilmesine vesile olur. Bu ilgide şekil ve renk önemlidir. Sevgilinin saçları güzel

⁸⁹ Sefercioğlu, a.g.e, s. 155.

⁹⁰ Çavuşoğlu, a.g.e, s. 117.

⁹¹ Çavuşoğlu, a.g.e, s. 114.

kokusundan dolayı micmerden yayılan dumana benzetilir. Yanak ateş olduğu zaman saçlar, bu ateşin dumanı olur.⁹²

Ruhun âteş hat u hâlûn bahûr-ı misk ü ‘anberdür
Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür

Bâkî 50 G/1

Duhân

Kıvrım kıvrım şekli ve rengi dolayısıyla duman olarak ele alınır.

Safâ-yı soffası âb-ı ruh-ı kâşâne-i cennet
Duhân-ı micmeri gîsû-yı ham-ender-ham-ı hûrî

Nefî 35 K/14

Fettân

Âşığın gönlünde yarattığı etki ve renk yönüyle ele alınır.

Olmazdı dil o *kâkül-i fettâna* giriftâr
Bin *fitne* nihân olmasa zîr-i külehinde

Nefî 109. G/2

Fitne

Âşıklar arasında yarattığı kargaşa ve renk münasebetiyle ilgi kurulur.

Ey Na’îlî o turra ki çevgân-ı fitnedir
Pâmâl iken rübûdesidir gûy-ı âfitâb

Nâ’îlî 11G/7

Frengistân

Siyahlıktan dolayı ilgi kurulur. Kâfir ve küfr ile olan alakası nedeniyle benzetilir. Yüz Rûm münasebetiyle beyazdır. Tasavvufî olarak vahdettir. Onu çevreleyen zülf ise Frenk ülkesine benzer ve kesrettir.⁹³

Rûzgârın sitemin gör düşürüp *gîsûna*
Yine dil zevrakını saldı *Fireng-istâne*

Bâkî 410 G/3

Garrâ

Garra, ak, parlak, güzel gösterişli demektir. Güzelliğinden ve parlaklığından dolayı saçla ilgi kurulur.

⁹² Sefercioğlu, a.g.e, s. 156.

⁹³ Cemal Kurnaz, a.g.e, s. 227.

‘Ârızunda ol *iki zülf-i girîh-gîrûn senûn*

Suya kanmış *iki garrâ tâze sünböldür* bana

Bâkî 12 G/2

Gece

Saçın geceye teşbihi rengi dolayısıyladır. Bu tür benzetmelerde gelenekler ve darb-ı meseller de önemlidir.⁹⁴

Meğer *saçın gecesinde* saçıldı *zulmetler*

Cemâlin ayı gününden açıldı *cennetler*

Nedîm 60 G/1

Gurâb

Sevgilinin benleri, ayva tüyleri ve misk kokulu zülfü, can gülşenini kaplamış kargalardır. Rengi dolayısıyla ilgi kurulur.⁹⁵

Sabâdan gül yüzünde *sünbül-i pür-pîç ü tâb* oynar

Sanasın per açıp gül-şende bir *müşgîn gurâb* oynar.

Fuzûlî 70 G/1

Hindû

Renk yönüyle ve tüccar, zengin manalarıyla ilgi kurulur.⁹⁶

Yüzün enver sözün şeker gözün ‘anber özün server

Boyun ar’ar bûyun ‘anber tenin gevher *saçın Hindû*

Şeyhî 146 G/4

Kâfir

Zülfün hayali gönülden gitmez çünkü kâfirin yaptığı bina sağlam olur. Yüz üzerindeki ayva tüylerini zülf örter. Ayva tüyleri Kuran yazısı olarak değerlendirildiğinde, zülfün bunu kapatması kâfirliğe delalet eder. Zülfün ucunda gönül barınmaz çünkü zülf diğer unsurlarla birleşince kâfir çoğalır.⁹⁷

Hâl kâfir *zülf kâfir* çeşm kâfir el-amân

Ser-be-ser iklim-i hüsnün kâfiristân oldu hep

Nedîm 9 G/3

⁹⁴ Çavuşoğlu, a.g.e. s. 116.

⁹⁵ Çavuşoğlu, a.g.e. s. 114.

⁹⁶ Çavuşoğlu, a.g.e. s. 114.

⁹⁷ Çavuşoğlu, a.g.e. s. 115.

Kara

Zülf hep siyah olarak ele alınır. Bu siyahlıktan hareketle aya ve güneşe benzeyen yüz arasında bir tezat yapılır. Saçın siyahlıkla ilgili pek çok kelimeyle tavsif edildiği görülür.⁹⁸

Şâhâ kara saçınla bu muydu karârımız

Yakıp karara komayan Sabr u karârımız

Şeyhî 79 G/1

Kara Bâğ

Renk yönünden ve kelimenin anlam olarak çağrıştırdığı yer münasebetiyle kullanılır.

Zülfünün kaldı gönül mürgi *Kara Bâğında*

Ruhunun görmege ‘azm itmiş iken Bağdâdın

Bâkî 374 G/2

Kıssîs

Küfr ve siyahlıkla olan ilgisi dolayısıyla saç papaz olarak değerlendirilir.

Leb-i cân-bahşına ser-dâde-i îkân İsî

Kâkülü büt-kede-i perçeminin kıssîsi

Şeyh Gâlib 334 G/1

Küfr

Renk yönünden ilgi kurulmakta ve iman ile tezat yapılmaktadır.⁹⁹

Küfr-i zülfünden beni men’ eylemek lâyıık değil

Sâfi insâf eyle îmânın gerekmez mi sana

Fuzûlî 19 G/6

Leylâ

Saçın leylâ, leylî gibi kelimelere teşbihi, gece ve karanlık anlamları dolayısıyladır. Bu tür benzetmelerde Mecnûn da devamlı zikredilir.¹⁰⁰

Leylî saçında silsileye düşmeyen gönül

Mecnûn işin nite bile kim âkılânedir

Şeyhî 40 G/5

Midâd

Renk bakımından ilgi kurulur. Midâd, yazı mürekkebi demektir.

⁹⁸Çavuşoğlu, a.g.e, s. 113.

⁹⁹Kurnaz, a.g.e, s. 226.

¹⁰⁰Kurnaz, a.g.e, s. 227.

Midâd-i turrasına yüz sürer zihî devlet

Tutar hemîşe *ser-i zülf-i tâb-dâr* kalem

Fuzûlî 33 K/17

Sâye

Saç rengi sebebiyle gölgedir. Bu gölgenin bulutla ilgisi vardır. Yüzün güneş olarak tasavvuru bu ilgiye sebep olan tasavvurlardandır. Ayrıca Peygâmberimizin bir bulut tarafından himayesi de benzetmeye konu olur.¹⁰¹

Göynürdü şevk tâbına hüsnünün âfitâb

Etmese *zülfü sâyesi* lutf u himayeti

Şeyhî 17 G/1

Sebzgûn semâ

Şekil ve renk dolayısıyla ilgi kurulur.

Nûrdan *hayme-i hadrâ-yı Hudâdır perçem*

Alem-i hüsne *sebzgûn semâdır perçem*

Şeyh Gâlib 220 G/1

Siyah

Saç için vazgeçilmek özellik siyahlıktır. O, siyahla ilgili birçok kelimeyle nitelendirilir.

Sen ateş-i mahz eylediğin âh duhânı

Ol *zülf-i siyeh* ‘*anber-i sârâ* mı değildir

Nâ’îlî 15 K/S

Sevâd

Renk dolayısıyla ilgi kurulur.

Dedim *saçın sevâdı vü zülfün girihleri*

‘*Anber midir ya müşk-i Hoten* dedi ik’si de

Şeyhî 150 G/3

Sevda

Kelimenin siyah renk ve aşk anlamları dolayısıyla sıkça kullanıldığı görülür.¹⁰²

¹⁰¹ Sefercioğlu, a.g.e, s. 157.

¹⁰² Sefercioğlu, a.g.e, s. 158.

Mihr salmazsan bana rahm eylemezsen bunca kim

Sâye tek *sevdâ-yi zülfün* pây-mâl eyler beni

Fuzûlî 294 G/2

Şâm

Saçın şam, şeb, akşam gibi kelimelerle münasebeti renk yönüyledir. Şâm kelimesinin gece ve şehir olan Şâm'ı çağrıştıracak şekilde kullanıldığı görülür.

Kalır gider bu gönül *zülf-i yârdan* gelmez

Hevâ-yı Şâmı bilen ol diyârdan gelmez

Nef'î 4 N2/1

Şeb

Şeb-i zülfün nihân eyle ruhun Rûşen Nehâr olsun

Gider ebr-i hatun yüzden cemâlün nev-bahar olsun

Bâkî 352 G/1

Zengi

Siyah rengi dolayısıyla ilgi kurulur.

Düşüp çün *mûy-ı zengi* pîç ü tâba

Büzülmüş künc-i târ-ı ıztırâba

Şeyh Gâlib 6 Mn/5

Zerd

Parlaklığından dolayı ilgi kurulur. Kelimenin sarı, halka halka örülmüş savaştı zırhı anlamlarını ihtiva etmesi nedeniyle ikinci anlamı da düşünülebilir.¹⁰³

Hurşîd pençesin mi takınmış cebînine

Ol *zülf-i zerdden* dökülen terler midir

Nedîm 35 G/3

Zindân

Karanlık ve hapisane anlamları dolayısıyla ilgi kurulur. Âşıkların gönlü, sevgilinin zindana benzeyen saçlarında kalır ve dert çeker.

Bend ü zindân-ı gam ü mihnetten olmuştum halâs

Âh kim düştüm yine *zülf* ü zenahdânın görüp

Fuzûlî 37 G/6

¹⁰³ Devellioğlu, a.g.e, s. 1181.

Zulmet

Siyahlık dolayısıyla ilgi kurulur.

Dil saçın ukdesinin halline bulmadı tarîk

Zulmet içinde ne tan ger ola gümrâh garîb

Şeyhî 6 G/2

1.C. KOKU YÖNÜNDEN

Abîr

Abîr, beyaz sandal, sümbül kökü, kırmızı gül, turunç ve iğde çiçekleri gibi güzel kokulu bazı otlarla, bir miktar döğülmüş miskten meydana gelen bir maddedir. Saçın abîr olarak vasıflandırılmasında güzel koku saçması önemlidir.¹⁰⁴

Sabâ çü *zülfüne* uğrar geçer *abîr* saçar

Meğer ki *nâfe-i müşk-i Hoten mu'anber* imiş

Şeyhî 85 G/6

Amber

Hind denizlerinde yaşayan bir çeşit ada balığından elde edilen, yumuşak, kara renkte güzel kokulu bir maddedir. Kokusu ve rengi münâsebetiyle saç için en fazla kullanılan unsurlardandır.¹⁰⁵

Dedim *saçın sevâdı vü zülfün girîhleri*

'*Anber midir ya müşk-i Hoten dedi ik'si de*

Şeyhî 150 G/3

Attâr

Attâr güzel koku satan kişidir. Sevgilinin saçları güzel koku saçmasından dolayı attâra benzetilir.

Sabâ irürdi meğer şeyhî'ye *saçın* kokusu

Ki her nefes ki urur âlemi *mu'attar* eder

Şeyhî 45 G/7

¹⁰⁴ Sefercioğlu, a.g.e, s. 159.

¹⁰⁵ Pala, a.g.e, s. 30.

Benefşe

Güzel koku nedeniyle ilgi kurulur.

Dolaşdı *zülf-i nigâra benefşe bâd-ı seher*

Dokundu *turra-i sünbüldeki külâlelere*

Nâ'îlî 340 G/3

Bûy

Güzel koku saçmasından dolayı ilgi kurulur.

Yelde bulmuş *bûy-i zülfün* suda aks-i 'ârızın

Kim yeli bağına basıp suya göz dikmiş habâb

Fuzûlî 27 G/4

Çin

Misk'in Çin'de bulunması sebebiyle, koku yönüyle ilgi kurulur.

Sâye-i zülfü düşdüğü yerlere Nâ'îlî gören

Fark edemez *diyâr-ı Çîn memleket-i Hitâ mıdır*

Nâ'îlî 53 G/5

Dükkân-ı attâr

Saçın güzel kokuları bünyesinde barındırması onun attâr dükkânı olarak tasavvur edilmesine sebep olur.

Nesîmi gâret etmiş *nükhet-i gîsû-yı hûbânı*

Acep mi açsa her bir gonca bir *dükkân-ı 'attârı*

Nef'î 14 K/17

Gül

Güzel kokusundan dolayı ilgi kurulur.

Azacık ola bakar örneği ruhsârında

Bir kıral *saçı birîşûmden iki güldür zülf*

Şeyh Gâlib 161 G/2

Hıta

Bu kelime daha çok ahu ve misk ile birlikte anılır. Misk ahularının bu bölgede çok olması nedeniyle sıklıkla kullanıldığı görülür. Çîn, Rum, Kıpçak gibi kelimelerle tenâsüp yoluyla zikredilir.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Pala, a.g.e, s. 178.

Tutsun cihânı haşmeti tâ hüsn ile tuta
Mülk-i Hitayı kişver-i Kıpçakı zülf ü hat

Nedîm 55 G/21

Hoten

Güzel koku ve miskin bulunmasından dolayı ilgi kurulur.

Nice sîmîn-ten olur tâze *semendir* kokusu

Saçı çînî Habeşî müşk-i Hotendir kokusu

Şeyhî 187 G/1

Karanfil

Şekli ve kokusu dolayısıyla benzetilir.

Yeni baş gösterip oynakladı *sünbüldür zülf*

Al dülbendde *bir deste karanfüldür zülf*

Şeyh Gâlib 161 G/1

Micmer

Micmer, buhurdan, içinde tütsü yakılan kaptır. İçindeki kokulu maddelerin dumanı saç ile ilgi kurulmasına sebep olur. Bu benzetmelerde yanma eylemide önemlidir.¹⁰⁷

Safâ-yı soffası âb-ı ruh-ı kâşâne-i cennet

Duhân-ı micmeri gîsû-yı ham-ender-ham-ı hûrî

Nefî 35 K/14

Misk

Misk, Doğu Türkistan da yaşayan bir çeşit ceylanın göbeğinden elde edilen güzel kokudur. Kokusu ve siyah rengi ile sevgilinin birçok özelliği ile beraber ele alınır. Çin, Hita, Hutun ve ahu ile birlikte sıkça zikredilir.¹⁰⁸

Sabâ *zülfü* hevâsında dimâğın olıcak *miskîn*

Nola bir kılca yâd etsen garîb-i zâr u tenhâyı

Şeyhî 199 G/6

Müşg-i Buhâra

Güzel koku nedeniyle ilgi kurulur.

¹⁰⁷ Pala, a.g.e, s. 278.

¹⁰⁸ Pala, a.g.e, s. 286.

Perçem mi aceb müşg-i Buhârâ mı nedir bu

Reyhân mı yâ âşûb-ı Erîhâ mı nedir bu

Şeyh Gâlib 39 Kt/1

Müşk

Siyah rengi ve güzel kokusu nedeniyle kullanılır.

Müşkîn saçını göreliden oda yandı ûd

Şîrîn lebini soralı vardı suya nebât

Şeyhî 7 G/3

Nâfe

Misk ahusu denilen hayvanın göbeğinden çıkarılan bir çeşit urdur. Miskin hammaddesi olarak bilinir. Hutun, Hıta, ahu, Tatar kelimeleriyle birlikte sıkça kullanılır.¹⁰⁹

Nâfe-i müşgîn-i zülfinden haber sor Çîne var

Ey sabâ geşt ü güzâr it kâ'inâtı turma yil

Bâkî 310 G/4

Nefhâ

Güzel kokulu olmasından dolayı kullanılır.

Nefha-i 'anber mi yâ zülf-i semenber cân veren

Yâ dem-i İsî bigi bâd-ı mu'attar devridir.

Şeyhî 47 G/2

Nesîm

Rüzgâr sevgilinin saçlarını dağıttıkça ortalığı güzel kokular sarar. Aynı zamanda rüzgârın güzel kokularla dolu olması sevgilinin saçları dolayısıyladır.

Zülfün nesîme benzer hoş bûy eder hevâyı

Kim oldu cân dimâğı uş bûy-ı âşinâyî

Şeyhî 198 G/1

Nükhet

Sevgilinin saçlarının güzel kokulu olmasından dolayı kullanılır.

Nükhet-i Gîsû ile geldin bize âh ey sâkî

Turra-i sünbül-sıfat âşüfte-kâm etdin beni

Nedîm 161 G/3

¹⁰⁹ Pala, a.g.e, s. 305.

Reyhân

Şekli ve güzel kokusu nedeniyle benzetilir. Saçın koku saçması dağılmasıyla ilgilidir. Bundan dolayı rüzgârla birlikte sıklıkl kullanılır. Saçın çiçeklerle ilgisinde deste deste olmak ve rişte kelimeside kullanılır.¹¹⁰

Zülfün yıbarından gönlüme sevdâ yeli esti
Reyhân mıdı bilmem
Hansı çemenin kokusudur geldi dimâğa
Cân oldu mu'atter

Fuzûlî Mst /3

Semen

Saç için çok kullanılan benzetmelerdendir. Şekli ve kokusu yönüyle ilgi kurulur. Ey dil yerin ol *zülfi semen-sâ* mı değildir Aşüfteliğin kâbil-i inhâ mı değildir.

Nâ'ilî 15 K/1

Sümbül

Saç şekil yönünden kıvrım kıvrım oluşu, renginin siyahlığı ve kokusu dolayısıyla sümbüle teşbih edilir.¹¹¹

Zülfü sümbül deheni gonca-i ter sâkı semen
Tepeden tırnaga dek her yeri Gülşen gibidir

Şeb-bûy,

Saçın şeb-bûy olarak nitelendirilmesinde kelimenin içinde bulunan ve gece manasına gelen “şeb” kelimesinin de yeri vardır. Gündüze benzetilen yüz üzerindeki saçın bir zıtlıkla gece olarak tasavvuru düşünülür.¹¹²

Ehl-i diller *şiken-i zülfüne şebbû* didiler
'Âlemi kıldı mu'attar nice şeb bu didiler

Bâkî 184 G/1

¹¹⁰ Sefercioğlu, a.g.e, s. 159.

¹¹¹ Kurnaz, a.g.e, s. 229.

¹¹² Sefercioğlu, a.g.e, s. 160.

Şemîm

Güzel koku dolayısıyla ilgi kurulur.

Sanır idim ki ‘anberi *attarlar* satar

Cânım *şemîm-i zülf-i siyeh-fâmın* almadan

Nedîm 104 G/3

Tabla-i ‘attâr,

Saçın güzel kokuları barındırması dolayısıyla benzetilir.

Künc-i ebrûsın hayâl it gûşe-i gül-zârı gör

Halka-i zülfin kıyâs it *tabla-i ‘attârı* gör

Bâkî 71 G/1

Tâtâr

Tatar, daha çok misk ile birlikte ele alınır. Misk’in Tatar diyarında elde edilmesi ve misk’in Anadolu illerine Tatarlar tarafından getirilmesi bu tür kullanımların kaynağını teşkil eder. Kelime mecazen zalim, gaddar, anlamlarını ihtiva edecek şekilde de kullanılır.¹¹³

Heman hitâb edüp ey affâb-ı nâz dedim

Ki ey fedâ o *siyeh zülfe nâfe-i Tâtâr*

Nedîm 7. K/14

Tîb

Güzel kokusu dolayısıyla ilgi kurulur.

Sabâ *müşkîn saçından* uralı dem

Mu’attar eyledi âfâkı *tîbi*

Şeyhî 169 G/5

2. SAÇ VE SAÇ’A AİT TEŞBİH VE MECAZLARIN ŞAİRLERE GÖRE SAYISAL DAĞILIMI

ŞEYHÎ

Saç (73), Zülf (116), müşk (26), sümbül (14), çîn (15), amber (11), silsile (8), benefşe (7), dâm (7), kemend (7), mu’attar (6), bend (6), kıl (6) küfr (6), perçem (5), Hoten (5), turre (5), Hindû (5), zulmet (4), şâm (4), nâfe (4), zincir (4), halka (4), tâb (4), reyhân (3), abîr (3), şeb (3), bela (3), gece (3), ukde (3), girîh (3), nefhâ (2), çevgân (2), kara (2), kâfir (2), tavus

¹¹³ Pala, a.g.e, s. 385.

(2), pîç (2), sâye (2), semen (2), Hita (2), Perîşân (2), deste (2), micmer (1), nîze (1), hâm (1), sınık (1), hârab (1), ca'd (1), beste (1), şikeste (1), asâ (1), ağ (1), şahbâz (1), leyl (1), akreb (1), şemme (1), nikâb (1), ef'i (1), salîb (1), perde (1), târ u mâr (1), fettân (1), mu (1), sevâd (1), Tatâr (1),cârub (1), duhân (1), mâr (1), tîb (1), tesbîh (1), zünnâr (1), dâl (1), abâ (1), misk (1), derhem (1), sayd (1), çenber (1), bûy (1), mahz-ı cân (1), şiken (1), nesîm (1), resen (1).

FUZÛLÎ

Saç (4) Zülf (108), perîşân (21), sümbül (15), muy (12), kâkül (11), târ (11), müşg (11), zincir (9), amber (8), hâm (7), dâm (7), gîsû (7), rişte (6), girîh (6), tâb (6), turra (6), jûlîde (5), kullâb (5) sâye (4) pîç (4), rişte-i cân (4), sevdâ (4), çîn (4), siyah (4), silsile (3), mâr (3), 'ukd (3) ejder (3), buy (3), halka (3), kâfir (2), tarrâr (2), beste (2), efsûn (2), kemend (2), rişte-i tu'l-ı emel (2), derhem (2), fitne (2), küfr (1), şâm (1), midâd (1), şeb (1), gece (1), bend (1), nesîm (1), zindân (1), tesbîh (1), gurab (1), yılan (1), kara (1), benefşe (1), mur (1), zulmet (1), zîver (1), nâfe (1), şiken (1), bâğ (1), sevâd (1), reyhân (1), ebr (1), zünnâr (1), semen-sâ (1), destâr (1), belâ (1),

BÂKÎ

Saç (17), zülf (185), sümbül (49), müşg (35), turra (30), bend (23), kâkül (18), amber (16), siyah (13), kemend (13), mu (13), halka (12), perîşân (12), hâm (11), belâ (10), gîsû (9), zincir (9), târ (9), çîn (8), sâye (7), nâfe (7), semen (7), girîh (7), rişte (6), silsile (6), bûy (6), şeb (5), Hindû (4), deste (4), şiken (4), misk (4), tâb (4), kullâb (4), dil-âvîz (4), leyl (4), tuğra (3), tavus (3), çember (3), rişte-i cân (3), kâfiristân (3), reyhân (3), fitne (3), duhân (3), dâm (3), 'attâr (3), kara (3), şeb-bû (2), micmer (2), dûd (2), beste (2), revnak (2), külâle (2), ebr (2), pervâz (2), ejder (2), Kara Bâğ (1), tabla-i 'attâr (1), sâhir (1), nefhâ (1), pîç (1), nikâb (1), şikeste (1), kec-bâz (1), hicâb (1), su'bân (1), benefşe (1), gece (1), hâle (1), abnus (1), nakş (1), lâm (1), çevgân (1), pençe (1), tarrâr (1), câdu (1), perrîn (1), akşam (1), frengistân (1), perde (1), mâr (1), şemim (1), hârir (1), sayyâd (1), dâr (1), atlas (1), şehbâz (1), kıl (1), şâmiyan (1), ca'd (1), asâ (1), aşûfte (1), sevâd (1), Hoten (1), zünnâr (1), server (1), jûlîde (1), bî-dîn (1), dil-rübâ (1), sevdâ (1), garrâ (1),

NEF'Î

Zülf (78), turra (36), hâm (17), gîsû (13), sümbül (10), perîşân (10), kâkül (10), belâ (10), fitne (9), perçem (8), dâm (8), çîn (7), sâye (6), girîh (6), muy (5), silsile (5), müşk (5),

târ (5), tâb (5), siyah (5), düta (4), pîç (4), hümâ (4), aşûfte (4), dâmen (4), zincir (4), halka (4), şiken (3), kullâb (3), kemend (3), duhân (2), dildâr (2), nûkhet (2), şemim (2), derhem (2), şeb (2), buhur (2), ejder (2), şahbâz (2), pervâz (2), semen-sâ (2), dil-âvîz (2), ‘attâr (1), abîr (1), leyl (1), kişver (1), şikâl (1), sevâd (1), hamail (1), dûd (1), pençe (1), dirâz (1), hârir (1), deste (1), kıl (1), nâfe (1), buy (1), şâm (1), mevc (1), mâr (1), mutarra (1), sevdâ (1), câdu (1), fettân (1), tarrâr (1), âfet (1), anber-sâ (1), micmer (1), dil-rübâ (1), şimşâd (1),

NÂ'İLÎ

Zülf (129), turra (37), kâkül (25), dâm (18), sümbül (14), tâb (11), hâm (11), müşk (11), bûy (10), perîşân (10), gîsû (10), muy (10), siyah (10), fitne (10), pîç (8), târ (8), şiken (8), ‘anber (8), ukde (7), dâmen (6), çevgân (5), çîn (5), kemend (5), bend (4), sâye (4), şemîm (4), rişte (3), girîh (3), şâm (3), beste (2), ejder (2), hamail (2), zincir (2), şeb (2), kâfir (2), girdâp (2), belâ (2), semen (2), nesîm (2), pençe (2), düta (2), silsile (1), nigûn (1), ârâyîş-i ruhsâr (1), sevâd (1), şehbâz (1), bîd (1), nâfe (1), tarrâr (1), fettân (1), mevc (1), Hita (1), halka (1), sayyâd (1), deste (1), hicâb (1), ceş (1), perde (1), mutarra (1), şebbûy (1), âşiyân (1), efsûn (1), destâr (1), tel (1), peyvend (1), abîr (1), lenger (1), şahin (1), çarh-ı siyâhkâr (1), nefhâ (1), ‘attâr (1), benefşe (1), külâle (1), nikâb (1), dümdâr (1), hat (1), dilârâ (1), keşmekeş (1), rişte-i cân (1),

NEDÎM

Saç (4), zülf (82), sümbül (23), kâkül (20), gîsû (19), turra (12), Çîn (11), muy (10), siyah (9), hâm (7), zincir (7), bend (6), perçem (6), pîç (5), müşk (4), târ (4), perde (4), kâfir (4), şemîm (4), şiken (4), şeb-bû (4), perîşân (4), girîhgîr (3), amber (3), pençe (3), ‘ukd (3), fitne (3), kemend (2), tel (2), cârub (2), bîd (2), ser-nigûn (2), leyl (2), tâb (2), çevgân (2), çember (2), zer-hal (2), nûkhet (2), zerd (2), nikâb (1), Hoten (1), pejmürde (1), şerr (1), beste (1), halka (1), kara (1), semmûr (1), sırma (1), sihr (1), efsûn (1), zırh (1), şeb (1), bûy (1), bem (1), nısf dâ'ire (1), Hita (1), rişte (1), mekr (1), ef'i (1), jûlîde (1), gûsîste (1), hümâveş (1), sâye (1), sevâd (1), dâm (1), berhem (1), âşûfte (1), ebr (1), nâfe (1), duhân (1), ‘attâr (1), Tatâr (1), semen-sâ (1), dirâz (1), düta (1), müzmahil (1), mevc (1), sah (1), sevdâ (1),

ŞEYH GÂLİB

Saç (3), zülf (122), perçem (50), kâkül (31), sümbül (20), siyah (18), turra (14), gîsû (12), küfr (10), pîç (9), müşk (8), perîşân (8), sâye (7), zincir (7), ham (6), tâb (6), halka (6), bend (6) çîn (6), rişte (5), amber (5), fitne (5), kemend (5), târ (4), şiken (4), belâ (4), mû (4),

pîçtâb (3), kâfir (3), girîhgîr (3), leyl (3), ejder (3), beste (3), silsile (3), dâm (3), perde (3), bûy (3), buhur (2), ebr (2), akreb (2), berhem (2), hat (2), sevdâ (2), gül (2), ibrişim (2), ‘attâr (2), hayme (2), sebzgûn (2), destâr (2), nûkhet (2), çetr (2), jûlîde (1), revnak (1), dâr (1), dirâz (1), likâ (1), fitil (1), şebbû (1), zünnâr (1), mevc (1), misk (1), dal (1), kâfes (1), deste (1), karanfil (1), âvize (1), tarh (1), kâle (1), leşker (1), nesîm (1), şeb (1), semâ (1), reyhân (1), hamîde (1), kara (1), tabur (1), kıssîs (1), tuğra (1), aşiyân (1), dütâ (1), dâmen (1), bâl ü per (1), semen-sâ (1), leylâkzâr (1), şikeste (1), berg-i hazân (1), dest-i niyâz (1), kec ü mec (1), kat kat (1), târ ü mâr (1), beyt-i tegâfûl (1), dest-i tedâvül (1), sevâd (1), ser-bîrûn (1), âşûb u yağma (1), cadde-i teselsül (1), âhter-i elmas (1), sebz-pûşîde (1), hümâ (1), tûbâ (1), bâğ-ı dil-cû (1), nüshâ (1), dildâr (1), rişte-i cân (1), tıfl (1), rişte-i tu'l-ı emel (1), zengi (1),

ENDERUNLU VÂSİF

Saç (6), zülf (90), sümbül (42), gîsû (34), şeb-bûy (28), perçem (28), turra (19), kâkül (11), siyah (20), perişan (10), şeb (7), ham (7), sevda (5), tel (5), fesleğen (5), târ (3), ıtr (2), bağ (2), bend (2), ebr (2), amber (2), dâm (2), mu (2), külâle (1), kara (1), kec (1), nûkhet (1), çengel (1), dil-rübâ (1), girdap (1), beste (1), rişte (1), dildâr (1), müşk (1), zincir (1), bela (1), deste (1), pîç (1), ukde (1), akrep (1), mâr (1).

3. SAÇ'A AİT TEŞBİH VE MECAZLARDAN ŞAİRLERE ÖZGÜ KULLANIMLAR.

Bu bölümde şairlerin kendilerine özgü teşbih, mecaz ve tamlamalarına yer verilerek; şairler arasındaki saç bakış açıları ile dil ve anlatım yönleri arasındaki farklar gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Biz buradaki tasnifte incelediğimiz 8 divanın bir karşılaştırmasını yaptık, belirttiğimiz farklılıklar sadece ele aldığımız şairler arasındadır. Bu konudaki çalışmalara öncülük etmesi bakımından böyle bir çalışmayı sekiz şair arasında da olsa başlatmak istedik. İleride yapılacak olan çalışmalarla bu konunun daha da genişletileceğini düşünüyorum.

ŞEYHÎ

Perçem-i tavus (96 G/5), nâfe-i ahû-yı Hıta (141 G/2), ca'd-ı müşk-bâr (7 K/13), nîze (8 K/4), asâ-yı Mûsa (3 Ms./ 3 Blm./4), ağ (2 G/4), şeb-rev (101 G/3), salîb (144 G/3), târ u mâr (118 G/ 5), tîb (169 G/5), abâ (187 G/7), mahz-ı cân (186 G/2), Hindû-yı kemend-endâz (161 G/3), tavus-ı ruh (24 G/7), deste-i cârub (24 G/2).

FUZÛLÎ

Midâd-ı turra (33 K/17), şebistân (96 G/2), zindân-ı gam (37 G/ 6), gurab (70 G/1), yılan (72 G/3), zîver (162 G/4), zülf-i melâmet (298 G/1), tahrîk-i zincir (87 G/1), dâm-ı rah (14 G/6), dâm-ı silsile-i müşg-bû (6 Msd. / 6 Blm./2), beste-i zincir-i zülf (298 G/ 6), nesîm-i ter-mizâc (32 G/6), hayal-i halka-i gîsû-yı ‘anber-bâr (289 G/ 2), kemend-i çîn-i zülf (190 G/6), mâr-ı ser-i zülf (167 G/5), ser-rişte-i ‘ömr-i tâvil (177 G/ 6), zincir-i cünûn (297 G/7).

BÂKÎ

Hâle (190 G/3), deste-i reyhân (3 G/2), nakş (213 G/3), perrîn (398 G/2), server (24 K/1), atlas (527 G/3), abnus (212 G/3), kec-bâz (33 G/3), su’ban (170 G/3), sâye-i meh-i enver (140 G/4), kâkül-i hoş-bûn (16 G/3), gussa-i zülf (317 G/4), zülf-i bî-dîn (5 Ms./ 5 Blm./3), gam-ı zülf-i hümâyun (72 G/5), zülf-i nim-tâb-âsâ (2 G/1), zülf-i mergub (16 G/3), zülf-i pür-âşub u fiten (26 G/2), sünbül-i sir-âb (442 G/1), sünbül-i râna (409 G/1), hevâ-yı bûy-ı zülf-i dil-rübâ (3 G/2), sâye-i serv ü sanavber (50 G/3), halka-i ejder (519 G/3), zülf-i müşg-i galiye-fâm (329 G/1), Kara Bağ (374 G/2), rişte-i peyvend-i gayr (209 G/1), duhân-ı meşâle-i bezm-i hüsn (99 G/3), ebr-i bahar-ı hüsn (116 G/2), beste-i kemend-i ser-i zülf-i yâr (90 G/1), lâm (329 G/1), mestûr (364 G/2), şîrâze (301 G/4), halka-i müşgîn-i zülf-i pür-şiken (30 G/1), kullab-ı ser-i zülf-i perîşân (359 G/2), akşam (402 G/4), Frengistân (410 G/3), tuğra-yı garrâ (52 G/3).

NEF’Î

Dükkân-ı ‘attâr (14 K/17), kişver-i çîn (41 K/21), hamail (1 G/3), hârîr-i zülf (67 G/2), zülf-i şimşâd (41 K/32), müşevveş (41 K/32), âfet (128 G/2), bac-ı sitanende-i zülf-i müşgîn (47 K/7), reşk-i turra-i pürçîn-i havra (48 K/28), girih-i pür-şiken-i turra-i kâkül (5 G/2), abîr-i ceyb-i gîsû-yı bütân-ı çîn ü ferhar (14 K/20), leyle-i kadr-i ramazan (36 K/ 33), buhûr-ı dâmen-i pür-çîn-i perçem (49 K/31), târ-ı zülf-i Zühre-i Zehra (6 K/45), mevc-i müselsel (6 K/10), mâr-ı ham-be-ham (29 K/ 15), hıram-ı dilber-i kâkül (2 K/29), gîsû-yı girihgîr-i dü tâ (34 K/ 16), bend-i ham-ı silsile-i zülf (40 G/1), şikâl (46 K/5).

NÂ’İLÎ

Ârâyış-i ruhsâr (15 K/9), ceyş-i fitne (109 G/3), mevc-i yem-i belâ (53 G/3), lenger (267 G/3), cüst ü cuy-ı ham-ı çevgân-ı ser-i zülf (370 G/3), âzâr-ı dest-i zülf-i pîçân (251 G/1), irtifâ’-ı zülf (28 G/2), târîkî-i zülf (29 G/4), dâmen-be-kef-i zülf-i Dilârâ (15 K/2),

silisile-i peyvend-i gerden-i cân (6 K/15), sermâye-i bûy-ı dem-i müşğîn-i saba (14 K/36), beste-i dâm-ı şikenc-i ham-ı gîsû-yı tâleb (12 G/5), nesîm-i kâkül-i ‘anber-feşân-ı müşk-bîz (192 G/4), şikenc-i turra-i pür-pîç ü tâbdâr (186 G/5), şeb-dirâzî-i zülf (309 G/7), hamâil-bend-i bâzû-yı cemâl (246 G/3), ejder-i şerer-efşân (260 G/3), eser-i cünbiş-i dâmân-ı ser-i zülf (329 G/3), şirâze-bend-i nüsha-i âlâm-ı rûzgâr (121 G/2), keşmekeş-i târ-ı kâkül (121 G/2), çevgân-ı dest-i fitne (106 G/6), dâm-ı şiken-i zülf-i siyeh-fâm (90 G/6), bîm-i girdâb (364 G/1), şahin-i zülf-i yâr (268 G/3), çarh-ı siyeh-kâr (272 G/4).

NEDÎM

Şerr (7 K/58), zırh (10 G/2), zülf-i mekr (1 K/14), zülf-i zerd (35 G/3), rü’yet-i kâkül (86 Kt./1), sah (3 K/23), nisf daire (55 G/11), rübûde-i çevgân (81 G/1), zer-hal (137 G/3), gûsîste (75 G/4), kâkül-i hod-rûy (10 Ms./3Blm./2), hâlet-i şevk-i hayal-i zülf (15 G/5), terkiib-i bend-i fitne (22 G/1), bem (49 G/3), şeb-i yeldâ (55 G/3), halka-sâzî-i ser-i turra-i pür-çîn (102 G/3), ceres-i kâfile-i çîn (152 G/1).

ŞEYH GÂLÎB

Leylâkzâr-ı zülf (60 G/9), berg-i hazân (13 K/33), dest-i niyâz (27 K/6), musîle-i zülf (118 G/2), tıfl-ı turre (62 G/6), kârbân-ı Çîn (178 G/12), çetr-i perçem (136 G/4), aşub u yağma (147 G/1), likâ (3 Mn./8), fetal (4 G/4), kec ü mec (50 G/5), ser-bîrûn (134 G/2), karanfil (161 G/1), beyt-i tegâfûl (161 G/8), âvîze (177 G/1), dest-i tedâvül (161 G/9), tarh (178 G/10), Cibrîl-i arş-sâye (209 G/4), kâle (178 G/12), zâlam-ı küfr (222 G/5), kıssîs (334 G/1), cadde-i teselsül (102 G/3), ahter-i elmas (129 G/1), bağ-ı dil-cû (40 G/4), gül (161 G/2), emr-i hümâyun-ı zülf (176 G/5), zülf-i iştiyâk-ı perîşân (188 G/5), esir-i pîçtâb-ı zülf-i müşğ-efşâ (9 Tcb./22), perde-i mihrâb-ı tevekkül (161 G/7), rişte-i ah-ı dil-i erbâb-ı hasret (222 G/1), ebr-i belâ (222 G/1), semt-i sevâd-ı müşğ-i Hoten (78 G/3), şeb-zindedâr-ı zülf-i şebistân (192 G/1), hayme-i hadra-yı Hudâ (220 G/1), kâfes (100 G/1), dâr (10 Tcb./10), revnak-şiken-i turra-i müşğîn-i bütân (28 K/18), buhûr-ı Meryem (72 T/13), muy-ı zengi (6 Mn./4), halka-i dam-ı dil-i miskîn (23 G/5), bestegân-ı pîç ü ham-ı zülf ü perçem (127 G/5), sebz-pûşide-i mirât-ı tahayyül (161 G/3), nüsha-i rişte-keş-i târ-ı teemmül (161 G/11), hamîde (224 G/7), büt-i ejder-i zülf-i siyeh (269 G/10), halka-i dâm-ı dil-i miskîn (23 G/5), müşğ-i Buhârâ (39 Kt./2), tabur (312 G/5).

Saçâ ait teşbih ve mecazların şairlerin elinde işlene işlene geliştirildiği ve zenginleştirildiği görülmektedir. Yüzyıllar ilerledikçe teşbih ve mecazların şairlerin hayal

dünyasında yoğrularak, değişik kelime ve tamlamalarla ifade edilmeye başlandığı fark edilmektedir. İlk dönem şairleri saç anlatmak için doğrudan saçın yerini alan zülf, perçem, gîsû, turra, külâle, mu gibi benzetme unsurlarını ağırlıklı olarak kullanmışlardır. Bu kelimeler zamanla işlene işlene umumi olarak saç kelimesinin anlamını ihtiva etmeye başlamıştır. Sonraki dönem şairlerinin ikinci ve üçüncü dereceden sıfatlar olan rişte, mâr, zulmet, kullâb, zindan, sayyâd gibi benzetmelere daha fazla ağırlık verdiği söylenebilir. Ortak çağrışım dünyası geliştikçe dolaylı anlatımlar artmıştır.

Bir şairin kendine has teşbih ve mecazlar da vardır. Bu benzetme ve ifade unsurları geleneğin çizdiği çerçeveyi zorlamayan türdendir. Genel hatlarıyla saç hangi benzetmelere konu olduysa bu benzetmelerle paralel anlatımlar vardır. Bazen ufak farklar olsa da aynı anlamı ihtiva eden kelimelerin Arapça, Farsça ve Türkçeleri kullanılmıştır. Örneğin yılan kelimesinin yanı sıra Farsça mâr, ejder; Arapça su'ban, ef'î benzetmelerinin kullanıldığı görülmektedir. 15 yüzyıl şairlerinden Şeyhî'nin divanında Arapça ve Farsça teşbihler azdır. Daha sonraki yıllarda Arapça ve Farsça unsurlar artmıştır. Saç'a ait teşbih ve mecazlardan Enderunlu Vâsîf'ta orijinal kullanımlara rastlanılmamıştır. Bunda Klasik Türk Edebiyatı'nın son dönemlerde uğradığı değişimin etkili olduğu söylenebilir.

Şeyhî “saç” kelimesini divanında 73 defa, 16. yy şairlerinden Fuzûlî 4, Bâkî 17, 18. yy şairlerinden Nedîm 4, Şeyh Gâlib 3, 19. yy şairlerinden Enderunlu Vâsîf 6 defa kullanmıştır. 17. yy şairlerinden Nef'î ve Nâ'ilî hiç kullanmamıştır.

İlk dönem şairlerinden olan Şeyhî, sevgilinin güzellik unsurlarından olan saç anlatmak için direkt “saç” kelimesini çok fazla kullanmış; fakat sonraki yıllardaki şairlerin, saç anlatmak için teşbih, mecaz ve sıfatları tercih ettikleri görülmektedir. Bu durum dilin ve edebiyatın tarihi gelişimiyle açıklanabilir. Benzetme ve mecazların işlene işlene ortak bir kültür dünyasını oluşturduğu malumdur.

Zülf: “gece yarısı” anlamına gelmekte olup, saçın tek bölümüne verilen isimdir. Şairler, saçın tamamını anlatmak için bazen iki zülf anlamına gelen dü zülf ve zülfeyn kelimelerini kullanmışlardır.¹¹⁴ Zülf, mahbube saç, ale'l-husus yüzün iki tarafında sarkan saç bölükleri. Zülfe, bazı şeylerin tepesindeki püskülcük, bayrak¹¹⁵ olarak kaynaklarda geçmektedir. Kâkül: alna dökülen, alında halkalanan saç. Gîsû: omuza dökülen saç; uzun saç; kadınların arkalarında saldıkları örgülü, örgüsüz uzun saç. Muy: kıl, saçın teli, saç. Perçem:

¹¹⁴ Arı, a.g.e, s. 61.

¹¹⁵ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı yay, İstanbul, 1996, s. 282.

alna dökülen, halkalanan saç; tepede bırakılan saç; püskül. Turre: alna dökülen saç; lülelenmiş saç.¹¹⁶ Külâle: Kıvrıkcık saç, kâkül, çiçek destesi.¹¹⁷ Bu unsurların saçın değişik yönlerini anlatmak için kullanıldıkları görülmektedir. Bunun için bu kavramları doğrudan saçın anlamını ihtiva etmelerinden ayrı başlık altında verme gereği hissettik. Bu benzetmelerin çıkış noktaları saçı vasıflandırmak içindir. Her biri saçın farklı bir görünüşüne işaret etmişler ve zamanla saçın belirli şekillerinin ismi olmuşlardır. Amacımız saçın hangi yönleriyle ağırlıklı olarak işlendiğini ve ne tür teşbihlere konu olduğunu ortaya koymak olduğundan bu unsurları bir bütün olarak değerlendirdik.

Saç ve saçın sıfatları ile ilgili olarak en çok beyit Bâkî Divanı'nda (285), en az beyit Nedîm Divanı'nda (152) tespit edilmiştir. Bilindiği gibi son asırda güzellik unsurlarında bir değişim ve yozlaşma görülmüştür. Özellikle Nedîm'in şiirlerinde bunu görmek mümkündür. Onun şiirlerindeki güzellik unsurlarının, gerçekçi çizgiye yaklaştığı bilinir. Bu gibi hususiyetler, belki onun divanındaki bu durumun sebebi olabilir.

Şeyhî en fazla zülf, müşk, sümbül, çîn, amber, silsile, benefşe, dâm; Fuzûlî, zülf, perîşân, sümbül, muy, kâkül, târ, müşk, zincir, 'anber; Bâkî, zülf, sümbül, müşk, turra, bend, kâkül, 'anber, siyah, kemend, mu, halka, perîşân, ham, belâ, gîsû, zincir, târ, Nef'î, zülf, turra, ham, gîsû, sümbül, perîşân, kâkül, belâ, fitne, perçem, dâm; Nâ'ilî, zülf, turra, kâkül, dâm, sümbül, tâb, ham, müşk, bûy, perîşân, gîsû, muy, siyah, fitne; Nedîm, zülf, sümbül, kâkül, gîsû, turra, çîn, muy, siyah, ham, zincir; Şeyh Gâlib, zülf, perçem, kâkül, sümbül, siyah, turra, gîsû, küfr, pîç, müşk, perîşân; Enderunlu Vasıf, zülf, gîsû, sümbül, perçem, turra, şeb, siyah, perîşân kelimelerini kullanmıştır.

Şeyhî Divanı'nda saç ile ilgili 195 beyit 75 benzetme; Fuzûlî Divanı'nda 154 beyit 59 benzetme; Bâkî Divanı'nda 285 beyit 93 benzetme; Nef'î Divanı'nda 153 beyit 64 benzetme; Nâ'ilî Divanı'nda 213 beyit 72 benzetme; Nedîm Divanı'nda 152 beyit 72 benzetme; Şeyh Gâlib Divanı'nda 253 beyit 99 benzetme; Enderunlu Vasıf Divanı'nda 186 beyit 39 benzetme tespit edilmiştir.

Saç ile ilgili toplam 201 benzetme tespit edilmiştir.

¹¹⁶ Haluk İpekten, *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, s.175.

¹¹⁷ Mütercim Âsım Efendi, a.g.e, s.460.

II. KAŞ

Kaş sevgilinin ikinci derecedeki güzellik unsurlarından sayılır. Umumi olarak göz ile birlikte anılır. Fitne hususunda göz ve gamze ile ortakır. Şiirlerde daha çok şekli bakımından ele alınmıştır. Onun en büyük özelliği eğri oluşudur, bu özelliğinden dolayı yay, hilâl ve hançere benzetilir. Bazen de âşığın yöneldiği mihrâb, kible veya secdegâhtır. Güzellik unsurlarından saçtan sonra en fazla üzerinde durulandır. Kaş daha çok öldürücü ve yaralayıcı unsurlarıyla ön plana çıkmaktadır. Kaş bir yay olarak ele alındığı zaman kirpikler de bu yayın okları olarak nitelendirilir. Kaş bir yay gibi eğridir. Bu eğrilik onun hareketlerinde de vardır. Kaş çatmak öfkenin bir göstergesidir. Sevgilinin halet-i ruhiyesini âşığa yansıtır. Kaş hilâle benzer ve bu durumuyla bayram hilâlini gösterir. Çünkü sevgilinin hilâl ebrûsu görününce âşıklar arasında bayram başlar. Kaş aynı zamanda gurre-i mâhdır. Kurban bayramı da hilâlin görünmesiyle başladığı için kaş ile kurban (kurbiyet) arasında sürekli bir ilgi kurulmuştur. Kaşın râ, nûn gibi harflere benzetildiği de görülür. ¹¹⁸

Kaş bitişik ve ayrı olmak üzere iki şekilde görülür. Bunlardan en çok beğenileni bitişik olanıdır. ¹¹⁹

Aşığa genellikle sitemkâr ve kızgın olan sevgilinin kaşları her zaman çatık olarak karşımıza çıkar. Kaş için renk olarak saçta olduğu gibi siyah ya da kara en çok kullanılan sıfattır. Sevdâ ve kâfir de kaş için kullanılır. Nadir olarak zerd (sarı) rengi kaşı vasıflandırmak için kullanılmıştır. Parlaklığından dolayı gurre-i garrâ olarak nitelendirildiğini görmekteyiz.

Divan şiirinde sevgilinin yüzü bir güzellik camisi olarak kabul edilir. Camii bilindiği gibi cem olunan yerdir. Sevgilinin yüzü de güzel olan unsurların toplandığı bir yerdir. Onun camii gibi düşünülen yüzü içerisinde kaşı mihrâb, gözü imam, kirpikleri de cemaat olarak kabul edilir. Mihrâb üst kısmındaki eğriliğinden dolayı tıpkı bir kaş gibi tasavvur olunur. Mihrâb nasıl secde edilecek yeri gösteriyorsa, sevgilinin kaşı da âşıklara secde edecekleri yeri gösterir. Kaş gönül kulunun mescidi yani secde edeceği yerdir. ¹²⁰

Yapılan incelemede Şeyhî Divanı'nda kaşa ait 37 beyit, Fuzûlî Divanı'nda 59 beyit, Bâkî Divanı'nda 84 beyit, Nef'î Divanı'nda 25 beyit, Nâ'ilî Divanı'nda 53 beyit, Nedîm Divanı'nda 85 beyit, Şeyh Gâlib Divanı'nda 67 beyit Enderunlu Vasıf Divanı'nda 40 beyit tespit edilmiştir.

¹¹⁸ Palâ, a.g.e, s.120.

¹¹⁹ Râmî, a.g.e, s.15.

¹²⁰ Yavuz Demir, *Taşlıcalı Yahya Bey Divanı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fiziki Unsurlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1986, s.42-43.

1.KAŞ'A AİT TEŞBİH VE MECAZLAR

1.A. DURUM VE ŞEKİL YÖNÜNDEN

Ay

Bu benzetmede ayın hilâl şekli dolayısıyla şekil benzerliği kurulur.

Câdu gözün çü fitneye binip atar hadenk

Sihir ile ay olur yayı kamçısı ejdeha

Şeyhî 2 G/3

Cây-ı fitne

Kaşın fitneye benzetilmesi sevgilinin âşık üzerindeki etkisi nedeniyledir. Kaş, âşıklar arasında kargaşaya neden olur.

Şöyle pür-emn oldu devrânında dünyâ kimsenin

Cây-ı fitne kûşe-i ebrû-yı dilberdir hemân

Nefî 53 K/39

Cümbüş

Kaş hareketleri dolayısıyla cümbüş olarak değerlendirilir. Bu benzetmenin kırpık için daha fazla kullanıldığı görülür.

Verirken cünbiş-i ebrûya cân nev bismil-i nâzı

Sözün kesdirmeğe ol gamze-i cellâd ayak basmış

Şeyh Gâlib 141 G/5

Çîn

Kıvrımlı ve büklümlü şeklinden dolayı benzetilir. Çatılmış kaş için kullanıldığı görülür. Sevgilinin kaşları çatıktır. O, âşıklara bu yönüyle görünür.¹²¹

Çîn-i ebrûya tahammül edemezken âşık

Girih-i pür-şiken-i turra-i kâkül ne belâ

Nefî 5 G/2

Deşne

Kaşın, şeklinden dolayı hançer gibi kesici ve öldürücü aletlere benzetildiği görülür. Bu tür benzetmelerde âşıklar üzerinde yaptığı etki önemlidir.

¹²¹ Sefercioğlu, a.g.e, s. 164.

Eğerçi *deşne-i ser-tîz* derler *ebrûya*

Benim oracığı cây-ı emânım olsa gerek

Şeyh Gâlib 185 G/3

Dil-ârâ

Güzelliğinden dolayı ilgi kurulur.

Zikr-i ebrû-yı dil-ârâ gibi dest-âvîzin

Kudsiyân nezdine ey dest-i du'â hoş geldin

Şeyh Gâlib 189 G/4

Dü

Kaşın iki tane olması bu tür kullanımların sebebidir. Kelimeyle başka çağrışımlar da kastedilir.

Mu'tekif perde-i zülfünde gönül hâli gibi

Rû-be mihrâb *dü ebrû* seher ü şâmında

Nedîm 128 G/5

Ebr

Kaşın, bulut olarak teşbihinde koruyuculuk ve himaye etme vasfı vardır. Bu tür kullanımlarda diğer güzellik unsurlarının benzetildiği kelimelerle bağlantılar önemlidir.

Ebr-i bahâr-ı 'işvedür ebrû değüldür ol

Bârân-ı hüsn riştesidür mû degüldür ol

Bâkî 295 G/1

Eğri

Kaş şekli itibariyle eğridir. Bu kullanımda “doğru” kelimesiyle bir tezat unsuru oluşturması da önemlidir.

Servi boyun âzâdlığın söyledi *kaşın*

Eğri oturur illâ ne doğru haberi var

Şeyhî 16 G/5

Fettân

Kaşın fettân olarak anılmasında âşıklar arasında çıkardığı kargaşa ve renk ilgisi vardır. Fitne ile karışıklık çıkarır ve kan dökülmesine sebep olur. Kaşın kan dökmek ve öldürmek özelliklerinin sıklıkla kullanıldığı görülür.

Gamze-i bed-kîşine her kûşede *fettân kaşın*

Bir *kemân* sunar kemînden kim cihân kurbânıdır

Şeyhî 9 K/15

Fitne

Âşıklar arasında yarattığı kargaşa dolayısıyla benzetilir.

Âlem dolu *fitnedir* edelden

Kaşın gözün ile ittifâkı

Şeyhî 3 Ms/4Blm/4

Gaddar

Kaş, kan dökücü ve öldürücü olması nedeniyle gaddar olarak nitelendirilir. O, âşıkların gönüllerini parçalar.

Bend-i peyvend-i dilim *ebrû-yı gaddârındadır*

Rişte-i cem'iyetim zülf-i siyeh-kârındadır

Şeyh Gâlib 10 Şr./3

Girih

Âşıkların gönüllerini bağlaması, yakalaması nedeniyle ele alınır.

Ham olur püşt-i kemân gayret ile şâ'irler

Cevher-i tîğ dedikçe *girih-i ebrûya*

Nedîm 143 G/6

Gûşe

Âşıkların gönlü, sevgilinin kaşının köşesinde bulunmayı ister. Bu tür kullanımlarda kaşın mihrab, kible gibi unsurlara teşbihi de önemlidir.

Müddeâ-fehm o kadar kim eder âheng-i şitâb

Râkibi *kûşe-i ebrû* ile etse îmâ

Nef'î 18 K/50

Hâbgâh

Âşıklar için kaş uyunacak bir yerdir. Âşıkların gönlü orayı mesken tutmak ister.

Pâsbân-ı şehr-i hüsnüm şahne-i mülk-i dilim

Gûşe-i ebrû-yı fitne hâbgâhımdır benim

Nâ'ilî 236 G/4

Ham

Kıvrımlı ve kavisli şeklinden dolayı benzetilir.

Ol *ham-i ebrûya* kılsam secde her sâ'at n'ola

Kible ile ol *ham-i ebrû* ber-â-berdir bana

Fuzûlî 14 G/2

Hançer

Şekil yönüyle ve yaralama, öldürme özelliğiyle benzetilir.

Kat'î cevâbı *hançer-i ebrû* verir velî

Pîçîde zülfü vade-i ferdâya dâldır

Şeyh Gâlib 67 G/4

Hançer-i bürrân

Kaşın bu tür kesici aletlere teşbihi sıkça yapılır. Kaşlar birer keskin hançerdir.

Tîrünün ey *kaşı ya* mankıra geçmez sa'yı

Sînemün dâğını ol *hançer-i bürrân* deldi

Bâkî 501 G/4

Harap

Âşıklar üzerinde yarattığı etki dolayısıyla kullanılır.

Sen mest-i nâz u serkeş aşkınla Nâ'ilî-veş

Dünyâ esîr-i gabgab âlem *harâb-ı ebrû*

Nâ'ilî 296 G/7

Harâmi

Kaşın haramiye benzetilmesinde yaralama, öldürme özelliği ile âşıkların gönlünü çalması önemli bir unsurdur.

Kılıp tağyir-i sûret vesmeden yağma kırlar dil

Harâmi kaşların resm ü reh-i nireng tutmuşlar

Fuzûlî 69 G/2

Hicâb

Koruyuculuk ve örtme özelliğinden dolayı kullanılır. Kelimenin utanma, çekinme anlamlarıyla ilgili benzetmelerde vardır. Sevgilinin kaşları öy güzeldir ki gökteki hilâl görünce utanır.

Uşşâka düşdü hayret ol dem ki oldu kısmet

Hüsnünle mihre haclet mâha *hicâb-ı ebrû*

Nâ'îlî 296 G/3

Hilâl

Kaşın hilâle benzetilmesinde şekil özelliği ön plandadır. Hilâl ile ilgili pek çok noktada kullanımlara konu olduğu görülür. Sevgilinin hilâl ebrusu görününce âşıklar arasında bayram başlar. Ramazan ayının ve bayramın hilâl görününce başlaması dolayısıyla ilgi kurulur.

¹²²Yeni doğan ay ince olur bu nedenle kaş ile incelik arasında da bağlantı kurulur. Âşıkların beli, sevgilinin kaşlarını düşünmekten eğrilir, hilâl gibi olur.¹²³

Gerçi kim ol gamzeler nâzük geçerler nâzda

Lîkin onlardan *hilâl ebrûların* dikkatlüdür

Bâkî 60 G/6

Hûn-efşân

Kaş, âşıkların kanını döktüğü için kan dökücü olarak nitelendirilir. Ona, bu noktada kirpiklerin de yardım ettiği görülür.

Düşse gönlüm n'ola *hançer-i hûn-efşâne*

Müjen oklarının eyledükleri batdı cânê

Bâkî 439 G/1

Hurşîd-i tâban

Güzelliğinden ve parlaklığından dolayı güneşle ilgi kurulur. Bu tür benzetmelerde güneş, ay, felek, bayram gibi unsurların birlikte kullanıldığı görülür.

Meh ü mihrin senin olsun felek biz ıydgehlerde

Hilâl ebrûların hurşîd-i tâban olduğun gördük

Nedîm 589 G/6

İki

Kaşlar iki tanedir. Bundan dolayı bazen iki kaş, dü ebrû gibi kullanımlara rastlanır.

Merdüm-i dîde gibi Bakî kalan noktaları

Ol *iki ya kaşun* altındaki Hindûna fidâ

Bâkî 16 G/5

¹²² Pala, a.g.e, s. 120.

¹²³ Çavuşoğlu, a.g.e, s. 123.

Kâtil

Kaş, öldürücü olma vasfıyla katile benzetilir. O, âşıklar için öldürücüdür. Onun bu öldürücülüğüne oka benzeyen kirpikler de yardım eder.

Hat siyeh î mân u *ebrû kâtil* ü müjgân belâ

Her bün-i mûyunda bir *cellâd* mihmândır senin

Şeyh Gâlib 183 G/3

Kavs

Kavisli şekli dolayısıyla ilgi kurulur.

Ne derd ise çekelim *kavs-ı ebrûvânını* lîk

Cefâ-yı nâvek-i müjgânı geçdi cânımıza

Nedîm 71 Kt/2

Kec

Kaşın eğri ve kavisli şekli nedeniyle bu tür anlamlara gelecek pek çok kelimeyle tavsif edildiği görülür. Bu tür kullanımlarda âşıklara kaş çatması, kaşını eğmesi gibi tasavvurlarda önemlidir.

Kemânî kaşların attıkça müjgân okların diller

Yürür mânend-i tîr-âverd gâhî râst gâhî *kec*

Nâ'ilî 29 G/5

Kec-atâ

Şekil yönüyle ele alınır. Eğri ve çarpık olması sebebiyle ilgi kurulur.

Dili eyleyip nişâne eğer urşa zahmı câna

Sakın ol *kaşî kemâna* deme *kec-atâ* imişsin

Şeyh Gâlib 242 G/5

Kec ü mec

Şekil yönüyle ilgi kurulur. Çarpık altüst demektir. Âşıklar üzerindeki etkisi de bu tür kullanımlarda önemlidir.

Hat-ı fireng gibi zülf ü *ebruvân kec ü mec*

Ne anlanır rakam-ı mekri ne hisâba gelir

Şeyh Gâlib 50 G/5

Kemân

Kaş, kirpik ve gamze, göz ile beraber bir bütün olarak ele alınır. Kâtil olarak nitelendirilen gözün, âşığı öldürmek için kullandığı silahlar: yay, keman, hançer, kılıç gibi

kaşa benzetilen unsurlar ile ok olarak düşünölen gamze ve kirpiktir. Benzerlikler şekil yönüyledir. Kaşın çatılması ile “yay çekmek”, “kemân kurmak” deyimleri arasında bir ilgi kurulur. Çatık kaşın insana verdiği zarar vurgulanmaya çalışılır.¹²⁴

Terahhum kıl bükölmüş kadimde vehm eyle âhımdan
Sakın çıkmaya nâ-geh yaydan ol ok ey *kemân-ebrû*
Fuzûlî 238 G/4

Kemer

Şekil yönüyle kaşlar kemere benzetilir.
Nisâr itdi gazâ yolına der-gâh-ı şehensâha
Murassa’ bir *kemer* gerdun *meh-i nev zer-nişân hançer*
Bâkî 155 G/6

Kible

Kaşın, kible, mihrab, secde-gâh gibi unsurlarla münasebeti kavisli şekil benzerliği nedeniyledir. Sevgilinin âşğın nazarında kazandığı değer bu tür kullanımlarının esasını teşkil eder. Yüzün kabeye benzetilmesi, kabenin Müslömanların ibadet için yöneldikleri yer olması, kiblegâhların yönünün kabeye doğru olması bu benzetmelerde önemlidir. Tasavvuf açısından sevgilinin Âllah oluşu sebebiyle zâhidin caminin mihrabına yönelmesiyle, rindin sevgilinin kaşlarını mihrâb olarak kabul etmesi arasında fark yoktur. Çünkü sevgilinin yüzü Hakk’ın tecelli ettiği yerdir.¹²⁵

Tutdı *ebrûna* yüzün mihr-i ‘izârunla gönöl
Kibleye karşı kılır sanki salât-ı işrâk
Bâkî 232 G/3

Kılıç

Kaşın şekil itibariyle ve yaralayıcı olma vasıflarıyla kılıca benzetildiği görülür.
Mevc-i eşkim görüp *ebrûya* salar çîn ne aceb
Ki suvarmak çıkarır ol *kılıcın* cevherini
Fuzûlî 295 G/3

Kırâb

Kaşın öldürücü ve yaralayıcı aletlere teşbih edilmesi onun bu tür aletlerin kılıfı olarak tasavvuruna sebep olur. Kırâb: bıçak, kılıç gibi aletlerin kınına verilen isimdir.

¹²⁴ Sefercioğlu, a.g.e, s. 163.

¹²⁵ Sefercioğlu, a.g.e, s. 162.

Çeşmin o bîterahhum cellâddır ki olmuş
Şemşîr-i nâz ber-kef hâlî *kırâb-ı ebrû*

Nâ'ilî 298 G/6

Kirişme

Kaşların aldıkları şekil itibariyle ilgi kurulur.

Kirişme-sâz edüp *ebrûyu* çeşm-i gûyâsı
Nühüfte-savt ile şeh-nâz okur kemâne ile

Nd. 6 Nz/3

Kuteh

Şekli itibariyle kısa olmasından dolayı ilgi kurulur.

Müjgânların helâki dil ü câna Nâ'ilî
Eylerdi tîr o *kaşu kemân kûteh* olmasa

Nâ'ilî 309 G/9

Künc

Âşıklar sevgilinin kaşlarının köşesinde olmak isterler. Bundan dolayı kaşların köşesi ile alakalı benzetmeler yapılır.

Hasta çeşmi gibi câm-ı elemin çok çekdim
Künc-i ebrûda kemân-ı sitemin çok çekdim

Şeyh Gâlib 223 G/1

Mabedgâh

Sevgilinin kaşları âşıkların yöneldikleri kıblegâh veya buldukları ibadethanedir.

Çeşmin gibi mestim bana bes *kûşe-i ebrû*
Ma'bedgeh ü mihrâb-ı mu'allâda garîbim

Şeyh Gâlib 211 G/3

Mâh-ı nev

Kaşın yeni ay olarak tasavvurunda şekil benzerliği önemlidir. Saçın gece ve bulut olarak ele alınmasından dolayı kaş, hilâl olarak nitelendirilir. Bulut tarafından örtülen ay ile saç tarafından kapatılan kaş arasında ilgi kurulur.¹²⁶

Bin meşk iderse safha-i çarh üzre *mâh-ı nev*
Ebrû-yı yâre öykünebilmez misâlde

Bâkî 451 G/3

¹²⁶ Sefercioğlu, a.g.e, s. 162.

Matla'

Kaşların hilâle benzetilmesi sebebiyle tasavvur olunur. Kelimenin anlamlarından yola çıkılarak değişik çağrışımlarla kullanıldığı görülür.

Matla'-ı ebrûların tahmîs ü tanzîr eyledik

Akıbet kesdik ümîdi sell-i şemşîr eyledik

Şeyh Gâlib 18 Tms./1

Medd

Boyun elife teşbihi ve şekil benzerliği nedeniyle kaş med ve nun harfine benzetilir. Kelimenin uzatmak, çekmek anlamlarından hareketle değişik çağrışımlarda kullanıldığı görülür.

Bu tuğra bir hat-âver şuhdur ki *medd-i ebrûsu*

Hümâ-yı lâ-mekân-ı hüsne şehperr-i sa'âdetdir

Şeyh Gâlib 30 K/9

Medd-i bismillâh

Ayva tüyleri yanak sayfasına yazılmış bir sûre olarak değerlendirildiğinde kaşlar, bulunduğu yer itibariyle besmele olarak ele alınır.

Sûre-i Feth oldu hatt levh-i ruh-ı zîbâsına

Medd-i ebrû medd-i bismi'llâhdır bâlâsına

Şeyh Gâlib 27 G/1

Mescîd

Âşıklar için sevgilinin kaşları bir mescîddir. Âşıklar sevgilinin kaşlarını ibadet yeri olarak benimser ve oraya yönelir.

Gönül diledi saçından *kaşında* kıla karâr

Gecede *mescîde* konmuş garîbe benzettim

Şeyhî 114 G/4

Mısrâ'

Sevgilinin yüzü bir "Divan" olarak değerlendirildiğinde kaşlar bu divandaki iki mısra olarak ele alınır. Bu tür benzetmelerde ayva tüyleri ve yanak önemlidir.

Ya hod bir nev-hat a'lâ dil-rübâdur

İki mısrâ' olupdur ana *ebrû*

Bâkî 398 G/9

Mihrâb

Kavisli şekil benzerliğinden ve âşıkların yöneldikleri yer olması dolayısıyla tasavvufî anlamları da çağrıştıracak şekilde kullanılır.

Sücûd itdi *mihrâb-ı ebrûna mâh*

Anı bilmeyenler sanurlar cebîn

Bâkî 368 G/3

Mukavves

Kavisli şeklinden dolayı ilgi kurulur.

Mukavves kaşların kim vesme birle reng tutmuşlar

Kılıçlardır ki kanlar dökmek ile jeng tutmuşlar

Fuzûlî 69 G/1

Mutrîb

Kaşların hareketleri ve kemanla olan ilgisi dolayısıyla çalgıcıya benzetildiği görülür.

Nağmene tîr-i nîgeh pîş-rev olmakda meger

Mutrîb ebrû da *kemânınla* hem-âheng midir

Nedîm 28 G/2

Nakş

Şekil yönüyle yüzün güzelliğini tamamlayan bir nakış olarak el alınır.

Nakş-ı ebrûyula dergâhı *hilâlistândır*

Secde-fermâ-yı nigârân-ı hod-ârâdır

Şeyh Gâlib 35 T./15

Na'l

Kaş şekil yönünden ters dönmüş nala benzetilir.

Koyanlar câdde-i acz ü niyâza *nakş-ı ebrûsun*

Semend-i iştihâra *na 'l-i vârun* eylemişlerdir

Şeyh Gâlib 45 G/6

Nâvek

İnce uçları dolayısıyla ilgi kurulur. Nâvek, ok demektir ve öldürücü olma özelliği de göz önünde bulundurulur.

Ol kadar dil-dûzdur gûyâ ki bir şûh âfetin

Nâvek-i müşgîn-kemân-ı ebruvânıdır sözüm

Nef'î 1 K/9

Nazargâh

Kaş, âşıkların gözlerini alamadıkları ve sürekli oraya yöneldikleri bir yerdir.

Kaşların tâkına versem dil-i sûzan ne aceb

Resmdir aşıla kandil *nazar-gâhlara*

Fuzûlî 243 G/3

Nâzenin

Güzelliğinden, ince şeklinden ve hareketlerinden dolayı ilgi kurulur.

Nâzenin ebrûların hakkâ ki kılmış *kıl kalem*

Hüsnünü şol dem ki tasvîr itmiş üstâd-ı ezel

Bâkî 310 G/3

Nevk-i kalem

İnce şeklinden dolayı kaşlar kaleme ve kalemin ucuna benzetilir.

Habbezâ *nevk-i kalem* kim şûhdur her cümbüşü

Tarf-ı ebrû-yı cüvânandan geçen îmâ gibi

Nedîm 18 K/33

Nûn

Kaşların nûn harfiyle ilgisinde şekil benzerliği ve harfin kurduğu ilgiler önemlidir. Bu tür benzetmelerde harflerden hareketle belirtilmek istenen bir kelime veya mazmun verilmeye çalışılır.

Nihâl-i servdir kaddin *kaşın nûn* ol nihâl üzre

Misâl-i nokta-i nûn hâlin ol müşgîn hilâl üzre

Fuzûlî 256 G/1

Perestişgâh

Kaş, âşıklar için ibadet yeridir. Âşıklar sevgilinin kaşlarına yönelirler.

Perestişgâh iken *ebrûsu* Cibrîl ü Mesîhâya

O kâfir mâcerâ-yı işveye İslâm müşkildir

Nâ'îlî 68 G/3

Peyveste

Kaşların yan yana bulunması yapışık, bitişik olarak düşünülmesine sebep olur. Bitişik olan kaşlar daha çok sevilir.

Peyveste ebrûvânını yâd eyleyüp senin

Gitmez tanîn gûş-ı kemân-ı keşîdeden

Nedîm 96 G/3

Pîç

Kıvrımlı ve kavisli şeklinden dolayı benzetilir.

Pîç-i ebrusuna gûyâ kim o gûyâ çeşm-i şûh

Bir hicâzî tıfl ki dil-keş-edâdır *nûn* okur

Nedîm 31 G/3

Pîçide

Kavisli şekli nedeniyle ilgi kurulur.

Yâsı her lahza *kemânun* gibi *pîçide* olup

Gamun okları ile ol *iki ebrûna* fidâ

Bâkî 16 G/4

Râ

Kaşların râ harfine benzetilmesinde şekil benzerliği ön plandadır. Bu tür kullanımlarda saçlar dâl'a, boy elif'e benzetilerek değişik çağrışımlar çağrıştırılır.

Râ kaşın olalı tuğrâ-yı berât-ı fitne

Oldu menşûr-ı hatın kayd-ı hayât-ı fitne

Nâ'ilî 328 G/1

Sâyebân

Korumak, himaye etmek özelliğinden dolayı ilgi kurulur. Kaşlar, gözleri korur.

Mestâne gözlerine serâperdeler tutar

Tâkında alınının ki kurar *sâyebân kaşın*

Şeyhî 100 G/4

Secdegâh

Kaşlar, âşıklar için secde edilen yerdir. Bu tür kullanımlarda tasavvufî anlamlar önemlidir.

Secde-gâh etmişti 'aşk ehli *kaşın mihrâbını*

Kılmadan hayl-i melâ'ilk secde-i Âdem henüz

Fuzûlî 121 G/3

Sehhâr

Kaşın sihirli olması sevgilinin gözü nedeniyledir. Âşıklar üzerinde yarattığı çekici etkisi nedeniyle ele alınır.

Olmadı gönlüm alıp ol *kaşı sehhâr* bugün

Cânım ister ki ala ol gözü mekkâr dirîg

Şeyhî 90 G/6

Şehperr

Şekil yönünden kaşlar, kuş kanadına benzetilir. Bu benzetmede gözlerin avcı kuş olarak tasavvur edilmesi önemlidir.

Zîr-i şehperr-i dü-ebrûdan o şehbâz gözün

Sayd-ı murg-ı dile eyler mi tenezzül görelim

Nâ'îlî 238 G/2

Şemşîr

Şekli ve yaralayıcı özelliklerinden dolayı kaşlar kılıca benzetilir.

Temâşâyâ nice tâkat getirsin yâ dil-i âşık

Ki her *ebrûsu* bir *şemşîr* ü her müjgânı bir hançer

Nef'î 21 K/29

Şiken

Kavisli ve kıvrımlı şeklinden dolayı benzetilir.

Şu dil-cû selsebîli gör kim anda semt-i eşvâka

Eder her bir *şiken* bir *gûşe-i ebrû* ile îmâ

Nedîm 36 Kt./28

Tâb

Kıvrımlı, bükümlü şeklinden ve parlaklığından dolayı benzetilir.

Nigâhın eyleyen cânsûz *tâb-ı ebruvân* sanma

O tîr-i sâ'ika-peykânı muhtâc-ı kemân sanma

Nâ'îlî 319 G/1

Tak

Kaşlar şekil yönünden kemere benzetilir.

Süzülmüş çeşm-i mestânın görüp dil *tâk-ı kaşında*

Dedi zî-mest kâfir kim *mihrâb* içre hâb eyler

Şeyhî 63 G/4

Tiğ

Öldürücü, yaralayıcı olma ve şekil yönünden kılca benzetilir.

Bulsa jengâr-ı hat-ı yâr ile cevher hançer

Tiğ-i ebrûya sitemkârlık eyler hançer

Şeyh Gâlib 96 G/1

Vesme

Sevgilinin sultan olarak değerlendirilmesi, yüzün fermana, deftere benzetilmesi, kaşın şekil ve renk bakımından vesme, tuğra olarak tasavvur edilmesine ebep olur.¹²⁷

Zâhîde huldu andırır deyri birehmen-i dile

Ebrû-yı vesmedâr-ı bûr çeşm-i mükehhal-i bûtân

Nâ'ilî 254 G/4

Yay

Kaşın şekil yönünden en çok benzetildiği unsur yaydır. Bu benzetmede kirpikler ok olarak telakkî edilir. Yaralama ve öldürme vasfı da önemlidir.

Bir *kaş*ı *yaya* çille-keş-i âh imiş Nedîm

Ammâ o şûhu bâri cüvan söylerim sana

Nedîm 3 G/14

Yeni ay

Şekil benzerliği ve incelik yönüyle ilgi kurulur.

Yeni ay kaşların sevdâsı rüsvâ eylemiş

Gösterirler birbirlerine anı ehl-i rûzgâr

Fuzûlî 41 K/6

Zih-i kemân

Kaşlar şekil yönünden yay kirişine benzetilir.

Bir kez *zih-i kemânın* open tîr-i mürde

Tâ haşr vahşe râtibe-i kût-ı cân verir

Nedîm 4 K/41

Zülfikâr

Şekil yönüyle benzetilir. Hz. Ali'nin kılıcı olması nedeniyle şiirlerde kullanılır.

¹²⁷ Sefercioğlu, a.g.e, s. 165.

Keşîde kaşlarına hatt-ı Mîr Ali derler

Yâ zü'l-fikâr ile resm-i siyencli derler

Şeyh Gâlib 63 G/1

1.B. RENK BAKIMINDAN

Cevher

Parlaklık, siyah rengi ve sertlik özelliklerinden dolayı ilgi kurulur. Kelimenin anlam bakımından geniş çağrışımlar uyandıracak şekilde kullanıldığı görülür.

Aks eden mir'ât-ı ruhsâra o hatt-ı sebz-reng

Cevher-i şemşir-i ebrûdur desem bî-câ mıdır

Şeyh Gâlib 99 G/3

Gurre

Aklık, parlaklık, kâmeri ayın ilk günü ve gecesi anlamlarına gelir. Bu günde ay hilâl şeklindedir. Bundan dolayı sevgilinin kaşlarına benzetilir.¹²⁸

Ey kaşî yâ yüzün beri dönmez misin dahî

Ey gurre-i ümîd görünmez misin dahî

Nedîm 156 G/1

Gurre-i garrâ

Parlaklığından ve şekil yönünden ilgi kurulur.

Kaşın anılsa gurre-i garrâ kulak çeker

Hakkâ budur ki hüsnüne dünyâ kulak çeker

Bâkî 153 G/1

Kâfir

Renk ve âşıklar üzerindeki etkisi nedeniyle benzetilir.

Çeşm ü ebrûya kafâdarsın ey zülf-i siyâh

Sen de kâfirsın o *kâfirlere* imdâdın için

Nedîm 92 G/3

Semmûr

Renk bakımından ilgi kurulur.

¹²⁸ Pala, a.g.e, s. 155.

Mû-be-mû dikkatler etdim kıl kadar fark etmedim

Kaşların bi'llah begim dûşundaki *semmûrdan*

Nedîm 107 G/5

Sevda

Renk ve âşıklarda yarattığı etki dolayısıyla kullanılır.

Meger divânedir *sevdâ-yi ebrûsiyle* zâhid kim

Bakıp *mihrâba* dâ'im öz özüyle güft-ü-gû eyler

Fuzûlî 81 G/2

Siyah

Kaşın bu unsurla münâsebeti, yüzün gündüze enzetilmesi, âşığa verdiği sıkıntıya ve renk benzerliğine dayanır.¹²⁹

Âb-ı hayât menba'idır olsa da ba'id

Uşşâka andırır o *siyeh kaş* gerdenin

Nâ'ilî 212 G/4

Zerd

Parlaklığından dolayı benzetilir.

Tuğrâsı berâtun yazılır ekseri altun

Rûyunda *kaşun zerd* olur ise n'ola şâhâ

Bâkî 5 G/3

Zer-feşân

Parlaklığından ve güzelliğinden dolayı ilgi kurulur.

Anun her kasrı gûyâ nev-arûs-ı hüsn ü behçetdir

Ki olmuşdur ana cüft-i müzehheb *zer-feşân ebru*

Nedîm 10 T/5

1.C. KOKU BAKIMINDAN

Amber

Kokusu ve siyak rengi dolayısıyla benzetilir.

Ebrû-yı 'anberin ile *mihrâb-ı dîndür*

Ruhsâr-ı âteşin ile ol kible-i Mecûs

Bâkî 212 G/5

¹²⁹ Sefercioğlu, a.g.e, s. 167.

Müşk

Kokusu ve rengi dolayısıyla ilgi kurulur.

Çeşmi mesti tîğ çekmiş gamzeden bir kahramân

Ebrû-yı müşgîni bir şemşîrden hâlî kırâb

Nef'î 7/4 G/4

2. KAŞ VE KAŞA AİT TEŞBİH VE MECAZLARIN ŞAİRLERE GÖRE SAYISAL DAĞILIMI

ŞEYHÎ

Kaş (32), ebrû (2), kemân (7), yay (5), mihrâb (5), kûşe (3), tâk (3), fitne (3), eğri (2), mukavves (2), hançer (2), çîn (2), kemîn (1), sehâr (1), mescîd (1), ay (1), sayebân (1), mâh-ı nev (1), hilâl (1), ham (1), fettân (1), yeni ay (1), hâcib (1)

FUZÛLÎ

Kaş (29), ebrû (21), yay (12), mihrâb (12), ham (7), hilâl (6), mâh-ı nev (6), hançer (5), kemân (5), kible (4), yeni ay (3), gûşe (3), tîğ (2), müşgîn (2), tâk (2), mâh (1), mukavves (1), harâmi (1), vesme (1), secdegâh (1), peyveste (1), fitne (1), nazargâh (1), kılıç (1), nûn (1), sevdâ (1),

BAKÎ

Kaş (37), ebrû (40), kemân (13), hançer (9), mihrâb (8) ham (7), hilâl (7), mâh-ı nev (6), iki (4), çîn (3), ham (3), tâk (3), kemer (3), misra' (2), kavs (2), yay (2), pîçide (1), kible (1), nazenin (1), kalem (1), peyveste (1), na'l (1), 'anber (1), müşgîn (1), bürrân (1), hun-efşân (1), ebr-i bahar-ı işve (1), garrâ (1), gur-re-i garrâ (1), zerd (1),

NEF'Î

Kaş (2), ebrû (22), kemân (5), şemşîr (4), kûşe (3), mihrâb (3), çîn (3), tâk (2), ham (2), vesme (1), cây (1), fitne (1), hilâl (1), tîğ (1), müşgîn (1), fitne (1), girişme (1),

NÂ'İLÎ

Kaş (9), ebrû (41), kemân (10), ham (7), çîn (6), kiblegâh (4), gûşe (4), mihrâb (3), tâb (3), pîç (2), kavs (2), kec (2), mâh-ı nev (2), perestişgâh (1), girîhbend (1), yay (1), siyah (1),

hâbgâh (1), dü (1), iki (1), şemşîr (1), kûteh (1), râ (1), tâk (1), kırâb (1), hicâb (1), harâb (1), şehperr (1),

NEDÎM

Kaş (11), ebrû (58), kemân (20), hançer (5), çîn (5), tığ (4), gûşe (4), şemşîr (4), tâb (4), mâh-ı nev (3), tâk (3) semmûr (3), siyah (3), na'l (2), hilâl (2), pîç (2), mihrâb (2), gurre (2), zih (1), nevk (1), şiken (1), kavs (1), kirişme (1), kâfir (1), yay (1), mutrib (1), cünbiş (1), peyveste (1), dü (1), iki (1), girîh (1), cevher (1), ham (1), müşkîn (1), kalem (1), kılıç (1), nûn (1), hurşîd-i tâban (1), zer-feşân (1),

ŞEYH GÂLÎB

Kaş (6), ebrû (58), kemân (9), mihrâb (8), kûşe (5), hançer (4), kec (4), cümbüş (4), hilâl (4), medd (3), tığ (3), nakş (2), meh-i nev (2), tâk (2), secdegâh (2), matla' (2), şemşîr (2), kâtil (2), künc (2), kavs (1), iki (1), râ (1), na'l (1), zülfikâr (1), deşne (1), dü (1), çîn (1), yay (1), mabedgâh (1), vesme (1), gaddâr (1), dil-ârâ (1),

ENDERUNLU VÂSIF

Kaş (16), ebru (24), yay (6), keman (5), çar (4), hilal (3), kavs (2), siyah (2), tuğra (2), vesme (1), sevda (1), amber (1), cümbüş (1), tâk (1).

3. KAŞ'A AİT TEŞBİH VE MECAZLARDAN ŞAİRLERE ÖZGÜ KULLANIMLAR

ŞEYHÎ

Sehhâr (90 G/6), eğri (16 G/5), fettân (9 K/15), sâyebân (100 G/4)

FUZÛLÎ

Hârami (69 G/2), ham-ı ebrû-yı müşgin (116/2)

BÂKÎ

Pîçide (16 G/4), gûşe-i gül-zâr (71 G/1), gurre-i garrâ (153 G/1), ebr-i bahar-ı işve (295 G/1), nazenin (310 G/3), mısra' (398 G/9), kîş (471 G/3), hançer-i bürrân (501 G/4), hançer-i hûn-efşân (439 G/1), zerd (5 G/3)

NEF'Î

Cây-ı fitne (53 K 39), tâk-ı girişme (122 G/4), nâvek-i müşgîn-i kemân-ı ebrûvân (1 K/9)

NÂ'İLÎ

Perestişgâh (68 G/3), hâbgâh (236 G/4), İmâ-yı medîh-i ham-ı ebrû-yı bütân (25 K/4), zir-i şehperr-i dü-ebrû (238 G/2), tîr-i bârân-ı kemân-ı ebrûvân (284 G/1) mâh-ı çâr-ebrû (368G/3), kırâb-ı ebrû (296 G/7), kûteh (309 G/9)

NEDÎM

Mutrîb (286 G/2), şiken (36 Kt/28), mihrâb-ı du'a (22 K/9), hurşîd-i tâbân (58 G/3), kâfir (92 G/3), kabzâ-yı şemşîr-i ebrû (109 G/3), semmûr (107 G/5)

ŞEYH GÂLÎB

Nakş-ı ebrû (35 T/15) medd-i bismi'llâh (27 K1), matla'-ı ebrû (18 T/1), ebrû-yı gaddâr (10 Ş/2), hâne-perverd-i kemân- ı ebrûvân (71 G/5), cevher-i şemşîr-i ebrû (99 G/3), na'l-i vârun (45 G/6), kâtil (183 G/3)), Zülfikâr (63 G/1)

Kelime olarak Şeyhî'de kaş (32), ebru (2); Fuzûlî'de kaş (29), ebrû (21); Bâkî'de kaş (37), ebrû (40); Nef'î'de kaş (2), ebrû (22); Nâ'ilî'de kaş (9), ebrû (41); Nedîm'de kaş (11), ebrû (58); Şeyh Gâlib'de kaş (6), ebrû (58); Enderunlu Vâsîf'ta kaş (16), ebru (24) defa kullanılmıştır. İlk dönem şairlerinde “kaş” kelime olarak fazla kullanılmasına rağmen, edebiyattaki tarihî gelişime paralel olarak Farsça “ebrû” kelimesinin daha fazla kullanılmaya başladığı görülüyor.

Şeyhî en fazla kemân, yay, mihrâb, gûşe, tâk; Fuzûlî, yay, mihrâb, ham, hilâl, mâh-ı nev; Bâkî, kemân, hançer, mihrâb, hilâl, mâh-ı nev; Nef'î, kemân, şemşîr, kûşe, mihrâb, çîn; Nâ'ilî, kemân, ham, çîn, kiblegâh, gûşe; Nedîm, kemân, hançer, çîn, tîğ, kûşe; Şeyh Gâlib, kemân, mihrâb, kûşe, hançer, kec; Enderunlu Vâsîf, yay, keman, çar, hilal kelimelerini teşbih olarak kullanmıştır. Bütün şairlerde kaş daha çok şekli özellikleriyle ön plana çıkmıştır.

Kaşa ait en çok beyit Nedîm'e (85), en az beyit Nef'î'ye (25) aittir. Şeyhî'de sayebân; Bâkî'de gurra-i garrâ, zerd, lenger, zül-bahreyn, mısra', kîş, ebr; Nef'î'de cây-ı fitne; Nâ'ilî'de perestişgâh, hâbgâh, kırâb, kûteh; Nedîm'de mutrîb, şiken, kâfir, hurşîd-i tâbân, semmûr; Şeyh Gâlib'de nakş, matla', na'l-i vârun, Zülfikâr kelimeleri sadece bu şairlerin kullandığı benzetmelerdir.

Kaş ile ilgili Şeyhî Divanı'nda 37 beyit 21 benzetme, Fuzûlî Divanı'nda 59 beyit 24 benzetme, Bâkî Divanı'nda 84 beyit 31 benzetme, Nef'î Divanı'nda 25 beyit 14 benzetme, Na'ili Divanı'nda 53 beyit 26 benzetme, Nedîm Divanı'nda 85 beyit, 37 benzetme, Şeyh

Gâlib Divanı'nda 67 beyit 30 benzetme, Enderunlu Vâsıf Divanı'nda 40 beyit 12 benzetme tespit edilmiştir.

Kaş ile ilgili durum ve şekil yönünden 72, renk yönünden 8, koku yönünden 2 benzetme kaydedilmiştir.

III. KİRPİK (MÜJE)

Kirpik umumî olarak kaş, göz ve gamzeyle birlikte ele alınır. Gönül mülkünün ele geçirilmesi konusunda bu dört unsur ittifak halindedir. Kirpik daha çok yaralayıcı ve öldürücü vasıflarıyla ön plana çıkar. Kaş bir yay olarak ele alındığında kirpikler de ok olarak değerlendirilir. Kaş bir mihrap olduğunda, kirpikler de saf saf olmuş ve mihraba yönelmiş cemaate benzetilir. Bazen bu saf saf dizilmeyi, sevgilinin kirpiklerinin kendilerini öldürmesi için sıraya girmiş olan âşıklar da yapar. Kirpik ve kaşın çoğu zaman beyitlerde bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Kirpiğe ait teşbih ve mecazların ağırlık noktasını şekli özellikleri oluşturmaktadır. Şekil yönünden kirpik: ok, tır, diken, pençe, hançer gibi sıfatlarla tavsif edilir. İşlevselliği yönünden: asker, leşker, levend, sipâhî, saf saf dizilmek gibi sıfatlarla ifade edilir. Sıfatlarda da görüldüğü gibi yaralayıcı unsurlar daha fazladır. Kaşa olduğu gibi kirpiğin de öncelikli görevi sevgilinin ruh halini âşığa yansıtmaktır.

Kaş ve saçta olduğu gibi kirpik de siyahtan başka bir renkte ifade edilmemiştir. Çalışmada sevgilinin kirpiği ile ilgili koku yönünden bir benzetmeyle karşılaşılmamıştır. O, herhangi bir çiçekle de anılmamıştır. Diken gibi incitici bitkilere teşbih olunmuştur. Kirpik, şekli ve vazifesi gereği hep savaş aletleriyle anılmıştır.

Yanak bir gül olarak tasavvur edildiğinde, kirpikler de bu gülün dikenleri olarak düşünülür. Gülü elde edebilmek için dikenlerine katlanmak gerekir. Sevgilinin güle benzeyen yanağına kavuşmak için âşıklar ağlarlar. Bu durumu bahçivanın gülü sulamasına benzetirler. O, gül elde etmek için dikenini sular. Âşıkların gözyaşı da sevgilinin kirpiklerini ıslatır.¹³⁰

Sevgilinin oka benzeyen kirpikleri âşıkların gönüllerinde yaralar açar. Âşıkların parça parça olan gönülleri sevgilinin saçlarının tellerine veya kirpiklerinin uçlarına asılı olarak karşımıza çıkar. Göz kapanıp kirpikler birleşince âşığın gönlü bir araya gelir. Çünkü göz kapandığı zaman etkisini kaybedecektir.

Yapılan incelemede Şeyhî Divanı'nda kirpiğe ait 13 beyit, Fuzûlî Divanı'nda 50 beyit, Bâkî Divanı'nda 42 beyit, Nef'î Divanı'nda 29 beyit, Nâ'ilî Divanı'nda 61 beyit, Nedîm Divanı'nda 34 beyit, Şeyh Gâlib Divanı'nda 51 beyit tespit edilmiştir.

¹³⁰ Onan, a.g.e, s. 75.

1. KİPRİĞE AİT TEŞBİH VE MECAZLAR

1.A. DURUM VE ŞEKİL YÖNÜNDEN

Abnus ok

Kirpikler için en çok kullanılan benzetme oktur. Kaşın yay olarak ele alınması bunun en önemli sebebidir. Abanoz denilen sert ve siyah bir ağaçtan yapılan oklara benzetilmiş. Bu benzetmede renk unsuru ile şekil ve öldürücü olma vasfı ağır basmaktadır.

Müjen ger seng-diller gönlünü alsa aceb olmaz

Anun tek *âbnûs ok* lâyıkı fülâd peykândır

Fuzûlî 89 G/2

Alet-i dest-i kaza

Âşıklar için kirpikler kaza elinin aletidir. Bu tür benzetmelerde vefasızlık, yaralayıcı ve öldürme unsurları ağır basar. Âşıkların bu tür eziyetlere maruz kalması kaderleridir. Onlar bundan kurtulamazlar.

Pâre pâre sîneler kat'î delilindir desen

Âlet-i dest-i kazâ şemşîr-i müjgânım mıdır

Nâ'îlî 81 G/2

Bela

Kirpikler, âşıklar arasında fitne ve kargaşa çıkardıkları için beladır. Bu benzetmede renk unsuru da düşünülür.

Hat-siyeh îmân u ebrû kâtil ü *Müjgân belâ*

Her bün-i mûyunda bir cellâd mihmândır senin

Şeyh Gâlib 183 G/3

Bergeşte

Kirpikler şekil itibariyle ters dönmüş olarak dururlar. Bundan dolayı âşıklara yüz vermez. Onları tersler. Onun için âşıkların bahtı da terstir.

Nedîmâ lûtf u Bârî-i musavverle olur bir gün

Büt-i âmâle bir *ber-geşte müjgân* baht-ı vârunun

Nedîm 64 G/8

Cadı

Kirpikler, âşıklar üzerindeki büyüleyici etkisi ve kötülüklerinden dolayı cadı olarak tellakkî edilir.

Hep siyeh-pûş oldular kâs-ı şebihûn-ı dile
Girdiler müjgânların bir cenge câdûlar gibi

Nâ'ilî 369 G/3

Cârub

Kirpikler, yan yana deste oluşu nedeniyle süpürgeye benzetilirler.¹³¹ Bu tür benzetmelerde âşğın kirpikleriyle sevgilinin eşiğini süpürmesi tasavvuru da kullanılır.

Yiter *kirpügüm* kûy-ı 'âşkunda *cârub*
Üzilsün kesilsün hemân rîş-i zâhid

Bâkî 42 G/3

Ceyş

Çok olmaları ve saf saf dizilmeleri nedeniyle askere benzetilir. Kirpiklerin askere benzetilmesinde yaralayıcı olma, öldürme ve gönül mülküne saldırma hususları da vardır.

Saf saf kemîn-i fitneden ceyş-i kazâ gibi
Hançer be-kef *sipâh-ı müjen* derhem oldular

Nâ'ilî 79 G/4

Ceyş-i Habeş

Bu benzetmede renk faktöründe düşünülmüştür.

Saf saf müjen önünde perâkende hâller
Ceyş-i Habeşdir eyledi *Tâtârdan* güriz

Nâ'ilî 148 G/2

Cümbüş

Kirpiklerin hareketlerinden ve cilvesinden dolayı cümbüş olarak değerlendirildiği görülür.

Zülfünün dahi perîşânlığı bîhûde değil
N'eyesin lerze tutar *cünbiş-i müjgânından*

Nef'î 92 G/3

Dâmen

Kirpiklerin uçlarına sevgilinin gönlü takılır. Bundan dolayı sevgilinin kirpiğinin uçları kanlıdır. Kirpiğin eteğe benzetilen uçları kirlenir. Gerçekte de uzun olan etek yere değdiği zaman çamura ve kana bulanır.

¹³¹ Pala, a.g.e, s. 80.

Olsa eser-i hûn n'ola *dâmân-ı müjende*

Âlûde-i hûnâbe-i sad dâg-ı derûndur

Nâ'ilî 95 G/3

Diken

Şekil yönünden ve yaralayıcı olma vasıflarından dolayı kirpikler dikene benzetilir.

Cân diler k'ayağına yüz süre lâkin korkar

Kirpiğinin dikenini elde ayağın mecrûh

Şeyhî 13 G/5

Dil-cû

Güzelliğinden ve âşıklar üzerindeki etkisinden dolayı kirpikler, gönül alan, gönül çelen, gönlü süsleyen unsurlar olarak ele alınır.

Gamzeni kıldın nihân *müjân-ı dil-cûlarla* sen

Veh ne Rüstemsin ki câdû bağladın mûlarla sen

Şeyh Gâlib 246 G/1

Elmâs rîze

Parlaklığından ve sertliğinden dolayı ilgi kurulur. Kirpiklerin tane tane görüntüsü sebebiyle teşbih edilir.

Afyon-ı hâl gerçi ki ruhun gıdasıdır

Elmâs-rîze-i müje göz tûtiyâsıdır.

Şeyh Gâlib 78 G/1

Elmas teşne

Eski tıpta elmas kırıntıları zehir olarak değerlendirildiğinden ölmeyi isteyenler bunu içermiş. Elmas kırıntıları kolay erimediği için yaraya elmas tozu eklemek aşkta sebatı temsil eder. Bundan dolayı sevgilinin kirpiklerinden yaralanan âşıkların bu acıyı daha da artırmak için elmas tozu istedikleri görülür. Bunu sevgilinin ne kadar acımasız olduğunu vurgulamak için kullandıkları görülür.¹³²

Buldukça sürmeden *müjeler* gâh gâh *tâb*

Elmas deşneler mi değildir *siyah-tâb*

Nâ'ilî 19 G/1

¹³² Pala, a.g.e, s. 126.

Fitne

Kirpikler âşıklar arasında fitne ve kargaşa çıkarır. Fitne ve kargaşanın olduğu yerde kan dökülür. Kirpikler de bundan dolayı kan dökücüdür. Bu benzetmede renk unsuru da düşünülmüştür.

Fitne kim mağlûb olur çeşm-i kazâ unvânına
İstinâd eyler *kemîn-i sâye-i müjgânına*

Nâ'ilî 349 G/1

Gâretger

Kirpikler, âşıkların gönlünü çaldıkları ve yağmaladıkları için çapulcuya benzetilir.

Olsa *Tâtâr-ı müjen gâretger-i imân-ı cân*
Kârgâh-ı aşkı pür-âşûb-ı gavgâ gösterir

Nâ'ilî 128 G/2

Hâme

İnce şekilinden dolayı kirpikler kaleme benzetilir. Bu tür benzetmelerde göz ve âşıkların kanı gibi unsurlarla birlikte çağrışımlar yapılır.

Niçe pür-şîve olmaz nergisi ol bâğ-ı tasvîrin
Elinde *hâmesi* Bihzâdımın *müjgân-ı hûbândır*

Şeyh Gâlib 22 K/4

Hançer

Eğri şekil benzerliği ve âşığı yaralaması, kirpiklerin hançer ve kılıç gibi kesici aletlere teşbih edilmesine sebep olur.¹³³

Müjen hançerlerin gönlüm basar bağına vehm etmez
Ana câdû gözün gûyâ ki tâ'lim-i füsûn etti

Fuzûlî 283 G/5

Hançeristân

Hançeristân-ı müjenden güzer eyler bî-baht
Bü'l-düzd-i ciğerdârdır el-hak nigeihin

Nedîm 66 G/3

Hâr

Şekli ve yaralayıcı olama vasıflarından dolayı kirpikler dikene benzetilir.

¹³³ Sefercioğlu, a.g.e, s. 175.

Tavâf-i kûyun isterdim kılâm bâr-i gam-i aşkın
Ham etti kâmetim yollar tutuldu *hâr-i müjgândan*

Fuzûlî 212 G/4

Hâr u hâşâk

Küçük ve yaralayıcı olması dolayısıyla ilgi kurulur.

Ol cenâb-ı âsmân-rif'at ki olsa yaraşır

Hâr u hâşâk-i deri müjgan-ı çeşm-i âftâb

Nef'î 56 K/4

Has u hâr

Şekli ve küçüklüğünden dolayı kirpikler diken, çöp gibi unsurlara benzetilir.

Gülistân-ı cinân-ı tab' safâ-bahş-ı latîfimidir.

Ki *zîb-i tırkeş-i müjgân-ı hûrîdir has u hârî*

Nef'î 14 K/53

Hayl

Saf saf dizilme ve yağmalama, öldürme vasıflarından dolayı kirpikler askere teşbih olunur.

Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf

Güyyâyâ cenge turur nîze-güzâran saf saf

Bâkî 229 G/1

Hûn-âlûd

Kirpikler âşıkların kanını döker. Bundan dolayı kan dökücülüğüyle ilgili pek çok benzetmeye konu olmuştur.

Yazmada nakş-ı 'izârun *müje-i hûn-âlûd*

Katı çok renk virüpdür kalem-i Bih-zâde

Bâkî 423 G/2

Hûn-feşân

Kan saçıcı demektir.

Düşse gönlüm n'ola ol *hançer-i hûn-efşâne*

Müjen oklarınınun eyelükleri batdı cânê

Bâkî 439 G/1

Hûn-hâr

Kan içen, kan dökücü, zalim demektir

İki saf asker-i hûn-hârdır gûyâ ki müjgânı

Girişme ana saf-pîrâ vü serasker nigâhıdır

Nef'î 31 G/3

Hûnrîz

Kan dökücü anlamına gelir.

Ser-i zülfünde dil bâd-ı sabâdan ihtirâz eyler

Meğer *mecrûh-ı nevg-i hançer-i hûnrîz-i müjgândır*

Nâ'ilî 119 G/4

İmbik

İnce ince ve sık sık görüntüsünden dolayı kirpikler imbic olarak telakkî edilir. Bu imbiclerden âşıkların kanı, gözyaşı veya zehir süzülür.

Geçmem ol gülden gül-âb olmazdan evvel müyunun

Her biri *imbik-i zehr-âb* olsa *müjgânın* gibi

Nedîm 159 G/4

Kalem

İnce şeklinden ve mürekkeple olan ilgisiyle rengi dolayısıyla kirpikler kaleme benzetilir.

Likâsı perçem-i cânândandır

Kalemi nâvek-i müjgândandır

Şeyh Gâlib 3 Mn/8

Kemîn

Kirpikler küçük oldukları ve kaşların altında gizlendikleri için pusuya yatmış olarak tasavvur edilir.

Fitne kim mağlûb olur çeşm-i kazâ-unvânına

İstinâd eyler *kemîn-i sâye-i müjgânına*

Nâ'ilî 349 G/1

Kılıç

Şekil benzerliği ve yaralayıcı olması nedeniyle kirpikler kılıca benzetilir. Sevgilinin öldürücü ve yaralayıcı unsurlarla karşımıza sıkça çıktığı görülür.

Hansı hûnî sen kimi cellâda olmuştur esîr
Hansı cellâdın *kılıcı nevk-i müjgânınca* var

Fuzûlî 73 G/4

Kilk

İnce şeklinden dolayı kirpikler kaleme benzetilir.
Dem-â-dem *kilk-i müjgân* ile tıfl-i merdüm-i çeşmim
Hat-i sevdâ-yi hâlin meşk eder levh-i hayâl üzre

Fuzûlî 256 G/6

Kirişme

Hareketlerinden dolayı ilgi kurulur.
Dedim ki ey ham-ı zülfünde fitne der-fitrâk
Kenâr-ı nevk-i müjende girişme der-çengâl

Nedîm 8 K/35

Kullâb

Kirpiklerin uçları çengel olarak değerlendirilir. Bu benzetmede âşıkların gönlünün sevgilinin kirpiklerinin ucuna asılı olarak tasavvur edilmesi önemlidir.

Ey Fuzûlî gark-i hûn-âb etti göz merdümünün
Göreyim *kullâb-i müjgâna* urulsun kanlı yaş

Fuzûlî 129 G/7

Leşker

Çok olması ve sıra sıra dizilmeleri nedeniyle kirpikler askere benzetilir. Bazen bu askerlerin ünlü bir komutan veya savaşçı bir toplulukla ilgisi kurulur.

Hücûm-ı leşger-i müjgâna dilde tâb mı var
O tengnâ-yı sipâh-ı dü-rûya sığmaz imiş

Nâ'ilî 183 G/2

Leşker-i Tâtar u Hülâgû

Döndü Bağdâd-ı dile kişver-i cân ahdinde
Müjeler leşger-i Tâtar u Hülâgûsun sen

Nâ'ilî 259 G/2

Levend

Çokluğundan ve savaşçılığından dolayı kirpikler, asker, levend, yeniçeri gibi benzetmelere konu olur.

Müjgânlarınla mülk-i dili pâymâl edip

Verdin fenâya âlemi birkaç *levend* ile

Nâ'ilî 325 G/2

Mızrap

Âşığın gönlü tambur olarak ele alınınca sevgilinin kirpikleri bu tamburu çalan, inleyen mızrap olarak telakkî edilir.

Bezm-i hecründe *müjen nişteri mızrâbından*

Reg-i cân nâle kılur niteki târ-ı tanbûr

Bâkî 125 G/2

Mûy

İnce şeklinden ve tel tel görüntüsünden dolayı kıl olarak ele alınır.

Mûy-ı âteş-dîdedir müjgân nigâh-ı germden

Ey hat-ı gülberg-hîz âşüfte-kâm etdin beni

Şeyh Gâlib 308 G/3

Nâvek

Şekli ve yaralayıcı olması dolayısıyla kirpiklerin en fazla oka benzetildiği görülür.

Na'l kesmiş farkına her biri olmuş sîne-rîş

Nâvek-i müjgânunun efgendesidür tîrler

Bâkî 104 G/2

Nevk

Kirpikler sivri uçlarından dolayı ve âşıklar üzerindeki yaralayıcı etkisi bakımından nevk olarak ele alınır.

Yâ *nevg-i hançer-i müje* yâ dâm-ı turradır

Bu dehr-i bîsebâtda cây-ı güzînimiz

Nâ'ilî 152 G/3

Nûk

Sivri ucundan dolayı ilgi kurulur. Nûk: Kuş gagası, okun ucu, temren¹³⁴ anlamlarına gelir.

Bakdıkça olur gül-izâra

Nûk-ı müje Gülfem-i tebessüm

Şeyh Gâlib 205 G/15

Ok

Kirpik için kullanılan benzetmelerin başını ok çeker. Kirpiklerin ençok ok ile alakalı benzetmelere konu olduğu görülür. Bu benzetmede şekil ve yaralayıcılık vasfı önemlidir. Kaşların yay olarak tasavvur edilmesi kirpiklerin bu yayın oklarına benzetilmesine sebep olur. Bu oklar âşıkların gönlünü deler. Âşıklar bu durumdan memnundur. Onlar bu oku şiddetle arzu eder. Kirpikler âşığı yaraladığı için kanlı bir ok olarak değerlendirilir.¹³⁵ Âşıklar sevgilinin oklarından nasibini almak ister. Çünkü eskiden ok ile bir yerin taksimi yapılmış.¹³⁶

Müjen kanım döküp gamzen alır cânım sanma

İştir dökse kan *ok* âdetidir alsa can hançer

Fuzûlî 4 K/5

Pençe

Şekli ve yarlayıcı olması dolayısıyla kirpikler pençeye benzetilir.

Ham-ı zülfünle alıp *pençe-i müjgâna* dili

Şâhid-i hüsnüne âyîne sunar gamzelerin

Nâ'îlî 204 G/5

Pençe-i mercân

Pençe-i mercânına müjgân-ı hûn-âlû demek

Sundular pür-la'l bir peymâne kim çeşmimdir ol

Şeyh Gâlib 194 G/3

Per

Koruyuculuk ve himaye etme vasıflarından dolayı ve görünüşü itibariyle kirpiklerin kuş kanadına benzetildiği görülür.

¹³⁴ Devellioğlu, a.g.e, s. 844

¹³⁵ Kurnaz, a.g.e, s. 247.

¹³⁶ Çavuşoğlu, a.g.e, s. 133.

Per-i müjgân verilir çeşme-i perî-zâdlara

Gâlib ol hasta nigâhın per ü bâlîninden

Şeyh Gâlib 235 G/9

Tatar

Öldürücü, yaralayıcı ve savaşçı özelliklerinden dolayı ilgi kurulur.

Olsa *Tâtâr-ı müjen gâretger-i imân-ı cân*

Kârgâh-ı aşkı pür-âşûb-ı gavgâ gösterir

Nâ'îlî 128 G/2

Tîr

Şekli ve yaralayıcı vasıflarından dolayı kirpikler oka benzetilir.

Hûnî göz ile ol *müje* vü ebruvânı gör

Tîr ü kemân elinde iki Türkmânı gör

Bâkî 77 G/1

Saf

Sıra sıra ve belli bir düzende görünmelerinden dolayı ilgi kurulur.

Mihrâb imiş kaşın ki ana karşı *kirpiğin*

Saf saf durur kıyâma kılıp gamzeni imâm

Fuzûlî 180 G/2

Sâye

Koruyuculuk ve himaye etme vasıflarından dolayı benzetilir. Gerçekte kirpikler gözleri dış etkilerden korur.

Değildir gözlerinde *sâye-i müjgânı* uşşâkın

Hatın resmin beyâz-ı dîde-i giryâne yazmışlar

Nef'î 29 G/3

Ser-tîz

Sivriliğinden ve kesici, yaralayıcı olması nedeniyle ele alınır.

Neşter-i müjgânı ser-tîz etme o denlü beğim

Giryeden fevvere-i hûn-âbdır her bir regim

Şeyh Gâlib 13 Tms./2

Sehm

Şekli ve yaralayıcı olması dolayısıyla kirpikler oka benzetilir. Âşıkların bu oktan kaçmaları mümkün değildir. Çünkü bu kaza okudur. Bu onların kaderlerinde vardır.

Çeşmi o denli mest iken erbâb-ı dil yine

Müjgân-ı hûn-feşânını sehm-i kazâ bilir

Nef'î 41 G/3

Sinân

Kirpikler, şekli ve yaralayıcı özelliklerinden dolayı mızrak, süngü gibi aletlere teşbih edilir.

Düşdü müjen hadîsi zebân-ı sinâna dek

Gitdi kaşın havâdisi gûş-ı kemâna dek

Nedîm 59 G/1

Sipahi

Saf saf dizilmeleri ve öldürücü olmaları dolayısıyla kirpikler sipahi olarak değerlendirilir.

Ne gamze Kahramân-ı kişver-ârâ-yı Melâhat kim

Dizilmiş leşker-i müjgân anın saf saf sipâhidir

Nef'î 31 G/3

Şâne

Sevgilinin kirpikleri şekil bakımından tarağa benzetilir. Sevgilinin kirpiklerinin üstüne düşen saçların tarak tarafından taranıyor olarak tasavvur edildiği görülür.

Ey saf-ı nevk-i müjen zülf-i melâmet şanesi

Her girih zülfünde bir dâm-i tahayyür dânesi

Fuzûlî 298 G/1

Şemşîr

Eğri şekli ve yaralayıcı vasıflarından dolayı kirpikler kılıca benzetilir.

Gönül tîğ-i müjenden yüz çevürmez ey gözi âhû

O bir şemşîr-i bürrâna varur şîr-i dil-âverdir

Bâkî 50 G/4

Tiğ

Şekli ve âşıklar üzerindeki yaralayıcı özelliğinden dolayı kirpikler kılıca benzetilir. bu kılıç sert ve öldürücüdür.

La'lünden itme *tîğ-i müjen* birle cânı men'

Mümkün degüldür ana kesilmek şarâbdan

Bâkî 365 G/2

Tiğistân

Getirmiş havza-i teshîre *tîğ-istân-ı müjgânı*

Gönül mü kurtulur ol gamze-i cellâddan gayri

Nd. 157 G/3

Tiğ-i elmas

Hücûm-ı reşk-i tîğ-i elmâs-ı müjenden dil

Serâpâ zahm olup nâsûr nâsûr oldu gitdikçe

Nâ'ilî 320 G/2

Tîzrek

Çevikliği ve çabukluğundan dolayı kirpikler hızlı ve atik olarak değerlendirilir. Bu çeviklik âşıkların canını almada ki hüneri ve mahareti dolayısıyladır.

Çerh yayından atıldı kasdıma tîr-i ecel

Lîk andan *tîzrek* deprendi *müjgânın* senin

Fuzûlî 169 G/5

Tünd ü serkeş

Âşıklar üzerindeki etkisi nedeniyle ilgi kurulur. Onun bu vasfı sevgilinin gözleri nedeniyleledir.

Leşker-i Tâtâr-ı mülk-i fitnedir müjgânların

Tünd ü serkeş mest ü mağrûr-ı nigehtir her biri

Nâ'ilî 361 G/4

Zümrüt rîze

Âşıklar üzerindeki etkisi nedeniyle ilgi kurulur. Âşıkların gönlünün paramparça olması veya sevgilinin kirpiklerindeki kan parçalarının görüntüsü ya da zümrütle ilgili eski inanışlar bu tür benzetmelerin kaynağını teşkil eder.¹³⁷

¹³⁷ Pala, a.g.e, s. 428.

Tâ edince hatt-ı la'lin nev-bahar-ı cânı sebz
Hûn-ı eşk etdi zümür-rûd-rîze-veş müjgânı sebz

Şeyh Gâlib 108 G/1

1.B. RENK BAKIMINDAN

Siyah

Kirpikler hep siyah olarak ele alınmıştır. Siyahla ilgili benzetmelerde âşıkların üzerindeki etkisi ve âşıkların bahtlarının kara olması gibi hususlar da önemlidir..

Hep *siyeh-pûş* oldular kasd-ı şebihûn-ı dile

Girdiler *müjgânların* bir cenge *câdûlar* gibi

Nâ'ilî 369 G/3

2. KİRPİK VE KİRPİÇE AİT BENZETMELERİN ŞAİRLERE GÖRE SAYISAL DAĞILIMI

ŞEYHÎ

Kirpik (5), tîr (8), ok (4), hadenk (1), diken (1), neşter (1), sehm (1), tîğ (1).

FUZÛLÎ

Kirpik (3), müje (33), ok (11), nevk (7), peykân (6), hadeng (5), saf (5), hâr (4), hançer (2), tîr (2), diken (2), tîğ (1), asker (1), kılıç (1), kullâb (1), tîzrek (1), kilik (1), şâne (1), abnûs (1).

BÂKÎ

Kirpik (1), müje (35), tîr (15), peykân (5), ok (4), tîğ (3), cârub (3), nîze (3), saf (2), navek (2), hançer (2), şemşîr (1), neşter (1), mızrab (1), tınâb (1), kalem (1), hadeng (1), hûn-alûd (1), hûn-feşân (1), hayl (1), muy (1).

NEF'Î

Müje (28), saf (4), leşker (3), hançer (2), tîr (2), cünbiş (2), sinan (1), tîğ (1), hâr u hâşâk (1), has u hâr (1), sipahî (1), asker (1), sehm (1), diken (1), şâne (1), ok (1), nîze (1), navek (1), şemşîr (1), sâye (1), hûnhâr (1), tercemân (1).

NÂ'İLÎ

Müje (52), saf (8), tîr (6), tîğ (6), hançer (5), leşker (5), sipah (5), peykân (5), fitne (4), Tâtâr (3), nâvek (4), nevk (3), siyah (2), ceş (2), cünbiş (2), ok (2), kemîn (2), şemşîr (2),

pençe (2), hûnrîz (2), dâmân (2), âlet-i dest-i kazâ (1), gâretger (1), hadenk (1), levend (1), hezâr (1), elmas teşne (1), câdû (1).

NEDÎM

Müje (25), pençe (5), tîr (3), peykân (3), hançer (2), bergeşte (2), nevk (2), nâvek (1), kirişme (1), çengel (1), fitne (1), niş (1), şâne (1), saf (1), sinan (1), neşter (1), diken (1), tığ (1), inbik (1.)

ŞEYH GÂLÎB

Müje (49), tîr (6), pençe (6), saf (5), nâvek (3), hâr (2), neşter (2), hûn-âlud (2), nûk (2), hame (1), ser-tîz (1), kalem (1), ok (1), elmas rîze (1), zümrüt rîze (1), hançer (1), peykân (1), inbik (1), belâ (1), bergeşte (1), sipâh (1), leşker (1), per (1), dil-cû (1), mûy (1).

ENDERUNLU VÂSIF

Müje (10), tîr (4), nâvek (2), kec (1), leşker (1), kilik (1), cümbüş (1).

3.KİRPİKLE İLGİLİ ŞAİRLERE ÖZGÜ BENZETME VE KULLANIMLAR

FUZÛLÎ

Kılıç (73 G/4), abnus ok, kullâb-ı müjgân (129 G/7).

BÂKÎ

Cârûb (42 G/3), tınâb (314 G/4), mızrab (125 G/2), muy (308 G/3).

NEF'Î

Tercümân (29 k/8), hâr u hâşâk (59 K/4), zîb-i tîrkeş-i Müjgân-ı hûri (14 K/53).

NÂ'İLÎ

Levend (325 G/2), dâmân-ı müje (95 G/3), âlet-i dest-i kazâ (816/2), gâretger-i iman-ı cân (128 G/2), kemîn-i sâye-i müjgân (349 G/1) leşger-i Tâtâr u Hülâgû (259 G/2), leşker-i Tâtâr-ı mülk-i fitne (364 G/4), reşk-i tığ-i elmâs-ı müje (320 G/2) hezâr-tığ-i siyeh-tâb (342 G/2) mecrûh-ı nevg-i hançer-i hûnrîz-i hûnrîz-i müjgân (119 G/4), çâk-i hançer-i hûnrîz-i hûnrîz-i müjgân (347 G/4) dest-i müjgân-ı tazallum-düşmen-i çâlâk (385 G/4) tîr-i bârân-ı kemân-ı ebrû (284 G/1), câdû (369 G/3).

NEDİM

Nîş-i akreb-i ehvâz (32 Kt/18), tîğ-istân-ı müjgân (157 G/3), pençe-i hurşîd (160 G/7), gîrâ (100 G/7).

ŞEYH GÂLİB

Belâ (183 G/3), sertîz (13 Tms /2), cây-ı hâr (186 G/6), nûk-ı müje (205 G/15), per-i müjgân (235 G/9), müje-i hatt (3 Kt/2), pençe-i mercân (252 G/1), zümür-rûd-rîze-veş (108 G/1) elmâs-rîze-i müje (78 G/1), müjgân-ı dil-cû (246 G/1), inbik-i nûk-i müjgân (173 G/5) saf-şiken-i leşker-i müjgân (80 G/2), girye-hîz-i müje-i hâr-ı mugaylan (131 G/4) mûy-ı âteş-dîde (308 G/3).

Kirpik ile ilgili teşbih ve mecazların öldürücü ve yaralayıcı olma vasıfları çok fazladır. Şairlerin sıklıkla kullandıkları benzetmeler şöyledir: Şeyhi, tîr, ok, hadenk; Fuzûlî, ok, nevk, peykân, hadenk, saf, hâr; Bâkî, tîr, peykân, ok, tîğ, nîze, cârub, hançer, nâvek, saf; Nef'î saf, leşker, sipah, peykân, fitne, Tâtâr, nâvek; Nedîm, pençe, tîr, peykân, hânçer, nevk, bergeşte; şeyh Gâlib, tîr, pençe, saf, nâvek, hâr, neşter, nûk, Enderunlu Vâsîf, tîr, nâvek.

Kelime olarak “kirpik” şeyhî’de 5 defa, Fuzûlî’de 3 defa Bâkî’de 1 defa kullanılmış, diğer şairlerde hiç kullanılmamıştır. Müje kelimesini Fuzûlî 33, Bâkî 35, Nef'î 28, Nâ'îlî 52, Nedîm 25, Şeyh Gâlib 49 defa kullanmış; Şeyhî hiç kullanmamıştır. Müje (müjgân) kelimesinin kaynaklarda, kirpik, sis ve kör duman anlamları vardır.¹³⁸ Şiirlerde daha çok kirpiğin karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir. Daha önceden belirttiğimiz gibi dilin ve edebiyatın tarihî seyrine paralel olarak unsurların ağırlıkları Arapça ve Farsça kelimelere doğru yönelmiştir. Bir kelimenin Türkçe, Arapça ve Farsçaları zamanla bir arada kullanılmaya başlanmıştır. Yüzyıllar ilerledikçe Arapça, Farsça kelimeler ağırlığını hissettirmiştir. Kirpik ile ilgili sıfatlardan Arapça “asker” kelimesinin yanında Farsça “sipahi”, “levend”, “leşker” kelimeleri de ağırlıklı olarak kullanılır. “Ok” kelimesinin ilk başlardaki ağırlığını zamanla Arapça “sehm” ve Farsça “tîr”, “hadenk” kelimelerinin aldığı görülmektedir. Benzetmeler arasındaki bu durum çalışmamıza konu olan bütün unsurlar için geçerlidir. Çalışmamızda aralarında bazen ufak farklar da olsa aynı anlama gelen kelimelerin hepsi için ayrı ayrı örnek verdik.

Kirpikle ilgili en çok beyit Nâ'îlî Divanı’nda (61) en az Enderunlu Vâsîf Divanı’nda (10) tespit edilmiştir.

¹³⁸ Mütercim Asım Efendi, a.g.e, s.527.

Kirpiğe ait Şeyhî Divanı'nda 13 beyit 7 benzetme, Fuzûlî Divanı'nda 50 beyit 18 benzetme, Bâkî Divanı'nda 42 beyit 19 benzetme, Nef'î Divanı'nda 29 beyit 20 benzetme, Nâ'ilî Divanı'nda 51 beyit 27 benzetme, Nedîm Divanı'nda 34 beyit 18 benzetme, Şeyh Gâlib Divanı'nda 51 beyit 24 benzetme, Enderunlu Vâsıf Divanı'nda 10 beyit 6 benzetme tespit edilmiştir.

Kirpik ile ilgili "siyah" sıfatının dışında renk olarak başka bir kelimeye rastlanmamıŐtır. Kirpiğin rengi ile ilgili benzetmelerin çok az olduğu görülmektedir. Yine kirpikle ilgili koku yönünden de hiçbir benzetme kaydedilmemiŐtir. Kirpik en fazla Şekli ve yaralayıcı olma hususiyetleriyle ön plana çıkmaktadır. Kirpik ile alakalı durum ve Şekil yönünden 57 benzetme, renk bakımından 1 benzetme kaydedilmiştir. Kirpik ile ilgili koku yönünden benzetme tespit edilmemiştir.

Kirpiğin daha çok göz ve kaş ile birlikte ele alındığı ve bunlara yardımcı unsur olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

IV. HAT (AYVA TÜYÜ)

Hat daima yanak, yüz, dudak, saç ve ben gibi güzellik unsurlarıyla beraber anılır. Kelimenin yazı anlamına gelmesinden dolayı yanak bir sayfa olarak, tüylerde bu yanak sayfasına yazılmış yazılar olarak telakki edilir. Yazı ile ilgili ferman, nakş, hatt-ı hümayun, sûre, âyet, mektup gibi benzetmelere konu olur. Hatın güzeli yeni çıkmaya başlamış olanıdır. Bundan dolayı yeniliği ve tazeliği dile getiren sebz, sebze-zâr, çemen, bahar, nev gibi kelimelerle tavsif edilmiştir.

Hat gerçekte birdir ama iki kısımda tabir olunur. Birincisi dudağın kenarında zahir olan, ikincisi ise sevgilinin yanağında bulunan ve zülfe karib olandır.¹³⁹

Ayva tüyleri güzelliği bozucu bir unsur olarak da değerlendirilir. Kir, fitne, yeniçeri veya sevgilinin yüz güzelliğini gizleyen bir perde olarak nitelendirilir. O âşıkların nazarında görünmez bir bela ve ahir zaman fitnesidir. Hattın karıncaya, toza ve gubara benzetilmesi sevgilinin yüzünün güzelliğini azaltır. Hattın olgunlaşması sevgilinin artık sevilme çağının geçmiş olduğunu gösterir. Bundan dolayı hatı bazen güzel bazen de çirkin bulanlar olur.¹⁴⁰

Hat şekil yönünden mur, gubar, daire, tâb, nîş, hâr, toz gibi benzetmelerle, koku yönünden müşk, amber, benefşe, leylak gibi benzetmelerle, renk yönünden siyah, sevâd, şeb, şâm, tîre gibi benzetmelerle tavsif olunur. Hattın en fazla işlevi ve şeklî hususiyetleriyle ele alındığı görülmektedir.¹⁴¹

Yüz bir ülke olarak değerlendirildiğinde, hat o ülkeyi istila etmiş askerlere teşbih edilir. Tasavvufta hat kesrettir. Yüz ise vahdet olarak ele alınır. Kesret vahdeti kuşatmış olarak karşımıza çıkar. Kesret olmadan vahdete ulaşılamaz. Her şey zıttı ile mevcuttur. Sevgilinin yanakları bazen Mushaf'a benzetilir. Mushaf'ı toplayan ve bir araya getiren Hazret-i Osman'dır. Onun lakabı Zinnureyn (iki nur)'dir. Yüzde de iki yanak vardır, yani iki nurdur. Ayva tüyelerinin sevgilinin yanağındaki görünüşü, bu tip tasavvufî anlamlara gelecek şekilde sıklıkla kullanılır.¹⁴²

Hat kelimesinin çok çeşitli anlamları vardır. Şairler onun bu anlam genişliğinden yararlanarak şiirlerinde tenasüb ve çağrışımlara sıklıkla başvurmuşlardır. Hat kelime olarak: çizgi, yazı, satır, hudut, güzel yazı, ferman, sıra, saf, parmağın on ikide biri olan ölçü, tüy tüs,¹⁴³ gençlerde yeni çıkmaya başlayan bıyık ve sakal¹⁴⁴ anlamlarına gelir.

¹³⁹ Mu'idi, a.g.e, s. 243.

¹⁴⁰ Tarlan, a.g.e, s. 535.

¹⁴¹ Pala, a.g.e, s.176-177.

¹⁴² Tarlan, a.g.e, s. 362.

¹⁴³ Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, Haz, Recep Toparlı, TDK. Yay, Ankara, 2000, s. 635.

¹⁴⁴ Şemseddin Sami, a.g.e, s.582.

Hat ile ilgili Şeyhî Divanı'nda 28 beyit, Fuzûlî Divanı'nda 60 beyit, Bâkî Divanı'nda 83 beyit, Nef'î Divanı'nda 32 beyit, Nâ'ilî Divanı'nda 35 beyit, Nedîm Divanı'nda 71 beyit Şeyh Gâlib Divanı'nda 155 beyit, Enderunlu Vâsîf Divanı'nda 63 beyit tespit edilmiştir.

1.HAT'A AİT TEŞBİH VE MECAZLAR

1.A. DURUM VE ŞEKİL YÖNÜNDEN

Afet

Aşığa ettiği tesir ve güzelliği bu tür benzetmelerle vasıflandırılmasına sebep olur. Bu kelimenin bela anlamı dolayısıyla sıkça kullanıldığı görülür.

Nakş-i rîki *hatt-ı âfet* nevg-i hârî tîğ-i kîn

Yer mizâcında belâ muzmer hevâ tab'ında sem

Fuzûlî 15 K/14

Ayet

Yanak bir sayfa olarak ele alındığında hat bu sayfaya yazılmış ayetler ve sureler olarak sıkça anılmıştır. Bu tür benzetmelerde hat kelimesinin yazı anlamını ihtiva etmesi de önemlidir.

Ol ka'be-i cânız ki varır secdeye uşşâk

Âyât-ı hatın kim okunur mahfilimizde

Nâ'ilî 324 G/2

Bâl

Kanat, kol , boypos anlamlarına gelir.

Hat mıdır *bâl-i hü mâ-yı evc-i istiğnâ* mıdır

Sâye-i nûr-ı siyâh-ı âlem-i ma'nâ mıdır

Şeyh Gâlib 99 G/1

Bahâr

Hattın bu kelimeyle vasıflandırılmasında tazelik, yeşillik ve âşık için uyandırdığı manalar ağır basar. Yüz bir bahçe olarak düşünülürse bahar geldiği zaman bu bahçe yeşerir. Hat'ın çıkması baharın geldiğini müjdelir. Bu âşık için aynı zamanda bayramdır.

Âlem âşufte *bahâr-ı hat-ı dildâr latîf*

Sünbül-i turra mutarrâ gül-i ruhsâr latîf

Nâ'ilî 191 G/1

Bela

Ayva tüyleri aşığa verdiği sıkıntı sebebiyle âşığın başının belasıdır. Hattın rengi ve çokluğu sebebiyle kesret oluşu, belanın kesretle ilgisi bu tasavvura sebep olan hususlardır. Âşıқта uyandırdığı durum ve renk ilişkisi de önemlidir.¹⁴⁵

Bir kere bûsen alımaduk *hattun* irmedin
Âhır müyesser oldı hele *bin belâyile*

Bâkî 465 G/7

Benefşe

Bu benzetemede koku, güzellik ve renk önemlidir.

Bir hüsn dahı bağladı *hatdan* ‘izâr-ı yâr
Etrâf-ı bâg hûb olur olsa *benefşe-zâr*

Bâkî 111 G/1

Bî-dâd

Ayva tüyelerinin adaletsiz olarak değerlendirilmesi âşıқта uyandırdığı durum ve sevgilinin aşığa karşı takındığı durum ile ilgilidir.

Hatt-ı âzâdî deyip Gâlib *hat-ı bî-dâdına*
Katmış ol fetvâ-yı bî-zinhâra te’vil-i dürûğ

Şeyh Gâlib 158 G/6

Buhur

Sevgilinin yanağının ateş olarak nitelendirilmesi bu benzetmeye sebep olur. Bu benzetmede renk faktörü de önemlidir. Buhurdanlıklara güzel kokulu maddelerin konulması ve güzel kokmasından dolayı da ele alınır.

Ruhun âteş *hat* u hâlün *bahûr-ı misk ü ‘anberdür*
Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür

Bâkî 50 G/1

Cellât

Ayva tüyelerinin cellât olarak değerlendirilmesi âşıқта uyandırdığı durum yönüyledir. Sevgilinin çoğu zaman bir cellât hüviyetinde görüldüğü sıkça başvurulan benzetmelerdendir.

Hat-siyah imân u ebrû kâtil ü müjgân belâ
Her bün-i mûyunda bir *cellâd* mihmândır senin

Şeyh Gâlib 183 G/3

¹⁴⁵ Sefercioğlu, age, s. 196.

Cevher

Ayva tüylerini cevher olarak değerlendirilmesi Şekil ve renk benzerliği münasebeti nedeniyledir. Kelime anlamı olarak cevher, değerli taŐ manasına gelir. Eskiden yapılan kılıĉların demirlerinde görülen siyah ve beyaz dalgalı benekler, çizgiler için de bu kelime kullanılır.¹⁴⁶

Aks eden mir'at-ı ruhsâra o *hatt-ı sebz-reng*
Cevher-i Şemşir-i ebr dur desem b -c  mıdır

Şeyh Gâlib 99 G/3

Cibrîl-i Emîn

Cebr il Peygamberlere emir ve vahye v sita olan dört büyük melekten biridir¹⁴⁷. Ayva tüylerinin yazı ile olan münasebeti nedeniyle bu tür bir benzetme yapılmıŐtır. Onun bir haber ilettiği vurgulanmıŐtır.

Hey aceb b t-i k firden bu lutf-ı Yezd n
Hatı Cibrîl-i Emîn  eŐmi f s n-s z Mes h

Şeyh Gâlib 33 G/2

Cünd-i belâ

Ayva tüylerinin bela askerlerine benzetilmesi çokluğu ve aŐıkta uyandırdığı durum nedeniyledir.

GeliŐi  yleki bir fitne-i nev-peyd dır
Çıkdı *hattına* dedi *cünd-i belâ* hoş geldin

Şeyh Gâlib 189 G/6

 emen

Şekil, renk ve tazelik unsuru dolayısıyla  emene benzetilir.

 ihre g l Őine semen çeşm-i m kehhal nergis
Hat  emen gonca dehen ca'd-ı mu'anber sünbül

Bâkî 24 K/4

Daire

Bu benzetmede Şekil ve renk benzerliği önemlidir. Ayva tüylerinin yanak sayfasını çevreleyen unsur olarak telakkî edildiği görülür.

¹⁴⁶ Devellioğlu, a.g.e, s. 137.

¹⁴⁷ Devellioğlu, a.g.e, s. 128.

Hattın ki çekti hâtem-i yâkuta dâ'ire

Bir *mûrdur* ki mühr-i Süleymâna kasd eder

Şeyhî 44 G/2

Dâm

Âşık için bir tuzak olarak görülmesi nedeniyle bu tür kelimelerle tavsif edilmiştir. Gönül bir kuş olarak değerlendirildiğinde ayva tüyleri bu kuşu çeken yeme benzetilir. Kuş bu yeme yaklaştığında saçların tuzağına düşer.

Sayyâd-ı cân-şikâr idi *bin dâm* ile *hatın*

Nâbûd iken kemîn-i ademde nişân-ı merg

Nâ'îlî 206 G/3

Der-kemîn

Ayva tüyleri küçük olduğundan görülmesi zor olur. Bu durumu şairler pusuya yatmış olarak değerlendirir.

Der-kemîndir sipeh-i hat sakın ey zülf-i dırâz

Reh-zeni hâr olanın dâmeni ber-çîde gerek

Nedîm 57 G/5

Dil-ârâ

Gönül alan, gönül kapan anlamlarına gelen¹⁴⁸ bu kelime âşıkta meydana getirdiği durum nedeniyle ele alınır.

Gönül sayd etmeden kalsa aceb mi bîm-i kahrıyla

Gerek zülf-i dil-âvîz ü gerek *hatt-ı dilârâdır*

Nef'î 48 K/23

Dil-âşûb

Gönüle sıkıntı veren, yüreği sikan, gönülü karıştıran, kalbi meftûn eden¹⁴⁹ anlamlarına gelen bu kelime âşıkta uyandırdığı durum nedeniyle ele alınır.

Ol *hatt-ı dilâşub* ile ol zülf-i perîşân

Sunmakta acep âleme dîvân-ı müretteb

Nef'î 10 G/4

Dil-dâr

Göül alan anlamına gelen¹⁵⁰ bu kelime âşıkta uyandırdığı durum nedeniyle ele alınır.

¹⁴⁸ Devellioğlu, a.g.e, s.185.

¹⁴⁹ Devellioğlu, a.g.e, s.185.

Âlem âşufte *bahâr-ı hat-ı dildâr latîf*
Sünbül-i turra mutârra gül-i ruhsâr latîf

Nâ'ilî 191 G/1

Dua

Yazı ile münasebeti dolayısıyla dua olarak telakki edilir. Ayva tüylerinin ayet, dua gibi dinî unsurlarla değerlendirilmesi yüzün Mushaf olarak ele alınması dolayısıyladır. Bundan dolayı bazı beyitlerde ayet ve dua isimlerine telmihte bulunduğu görülür.

Değil gird-i lebinde *hattı* ol Îsâ-demin güyâ
Du'â-yı Hızrı bir mercândan fîncâne yazmışlar

Nef'î 30 G/2

Dûd

Ayva tüyleri ile duman arasındaki ilişki renk ve şekil benzerliği ve âşıkta meydana getirdiği durum nedeniyledir.

Sunup o şu'le-i ruhsâra *dûd-ı hat* görünür
Gönüller âteş-i gamdan kebâb oluncaya dek

Şeyh Gâlib 173 G/ 6

Düşman

Âşıkta uyandırdığı durum ve yüzü kaplaması nedeniyle benzetilir.

Hûrşîde niçün târ-ı şu'â'ın remed eyler
Ger *hatt-ı ruhun düşmen-i nezzâre* değilse

Şeyh Gâlib 291 G/5

Ebr

Ayva tüylerinin bulut olarak değerlendirilmesi şekil ve renk yönüyledir. Onun yüzü örten bir bulut olarak anılması sıkça ifade edilir.

Şeb-i zülfün nihân eyle ruhun rûşen nehâr olsun
Gider *ebr-i hatun* yüzden cemâlün nev-bahâr olsun

Bâkî 352 G/1

Fermân

Yazı ile olan münasebeti dolayısıyladır. Sevgili padişah olarak değerlendirildiğinde ayva tüyleri onun fermanı olarak ele alınır.

¹⁵⁰ Devellioğlu, a.g.e, s.186.

Gamze-i cellâdın etdi âşıkın kârın tamâm
Ey şeh-i bîdâd *hattın* dahı *fermân* almada

Nedîm 136 G/3

Fettân

Aşğın gönlünde uyandırdığı kargaşa dolayısıyladır.

Her ne fitne kim zuhûra hayyiz-i imkân bulur
Vech-i imkân-ı zuhûrın ol *hat-ı fettân* bulur

Nef'î 9 K/1

Fetvâ

Yazı ile olan münasebet dolayısıyladır. Âşıklar için sevgilinin ayva tüyleri fetva ve fermanıdır.

Küfrüne *fetvâ* verirken vesmenin *hatt-ı siyâh*
İ'tikâdına hâle verdin bu gîsûlarla sen

Şeyh Gâlib 246 G/4

Fitne

Aşğın gönlünde uyandırdığı kargaşa dolayısıyladır. Âşık ve âşıklar arasında sürekli kargaşaya sebep olur.

Fitneler kaynadup ey dost n'ider hâl ü hatun
Gönül almaga ruhun eyledüğü âl yiter

Bâkî 151 G/2

Fitne-i âhir zaman

Ayva tüyelerinin sonradan belirmesi böyle bir kullanıma sebep olmuştur.

Hatt-ı siyâh u turra-i 'anber-feşâna bak
Evvel *zuhûr-ı fitne-i âhir zamânı* gör

Bâkî 77 G/ 2

Füsûn

Âşıktâ uyandırdığı durum dolayısıyladır.

Güzel tasvîr idersin *hatt* u hâl-i dilberi ammâ
Füsûn u *fitneye* geldikçe ey Bihzâd neylersin

Nâ'ilî 8 Tms./6

Gerd

Yanağın temizlik ve duruluk bakımından su olarak değerlendirilmesi, üzerindeki ayva tüylerinin şekil ve renk bakımından toz olarak ele alınmasına sebep olur. Aynı zamanda sevgilinin yüz güzelliğini örten unsur olarak da toza benzetilir.¹⁵¹

Gâfilim sırr-ı leb-i cân perverinden tâ *hatın*
Kondurupdur *gerd* mir'ât-i âgâhıma

Fuzûlî 242 G/6

Giyeh

Ayva tüylerinin ot olarak değerlendirilmesi şekil, renk ve tazelik bakımındandır.

Feyz-i nigâh-ı şems ile sîr-âb-ı nûr olur
Müjgâna nâz eder *giyeh-i nevdemîdemiz*

Şeyh Gâlib 109 G/10

Görünmez bela

Ayva tüylerinin küçük olması onun zor görünmesini sağlar. Bundan dolayı âşıklar için görünmeyen bir beladır.

Hatt-ı ruhun ki dahı hicâb-ı hafâdadur
'Aşk ehlinün efendi *görünmez belâsıdur*

Bâkî 80 G/3

Gubâr

Şekil ve renk münasebeti dolayısıyla toz olarak değerlendirilir.

Gubâr-ı hattının hâlimi gördü
Gözüme sürme-i 'anber getirdi

Şeyhî 175 G/3

Gülberg-hîz

Güzellik ve şekil yönüyle gül yaprağına teşbih olunur.

Mûy-ı âteş-dîdedir müjgân nigâh-ı germden
Ey *hat-ı gülberg-hîz* âşüfte-kâm etdin beni

Şeyh Gâlib 108 G/3

Gülşen-i hayat

Âşıқта uyandırdığı durum nedeniyledir.

¹⁵¹ Sefercioğlu, a.g.e, s. 194.

Her satrı *hattı sebzesinin Gülşen-i hayât*

Her harfi hüsnü mushafının rahmet âyeti

Şeyhî 171 G/4

Hâle

Şekil ve renk benzerliğinden dolayı ay ve güneşin etrafındaki parlak daireye benzetilir.

Bu benzetmede yanağın ve yüzün ay ya da güneş olarak telakkî edilmesi önemlidir.

Aks-i fûrûğu dehre yine lem'a tâbdır

Mâh-ı ruhun *hatınla siyeh-hâle* olsa da

Nedîm 144 G/3

Hâr

Şekil olarak ayva tüyleri diken olarak değerlendirilir. Yanak bir gül ayva tüyleri de bu gülün dikenleridir.

Der-kemîndir sipeh-i hat sakın ey zülf-i dırâz

Reh-zeni hâr olanın dâmeni ber-çîde gerek

Nedîm 57 G/5

Hâtem

Yazı ile olan münasebeti nedeniyle ve şekil yönüyle mühre benzetilmiştir.

Hat-ı la'lünde bulmaz cây-ı engüşt i'tirâz ehli

'Aceb zâhirdür ey gonca dehânun farkı *hâtemden*

Bâkî 360 G/2

Havâric

Sevgilinin yüzünü istila etmesi ve âşıktâ meydana getirdiği haller nedeniyle asi ve zorba olarak değerlendirilir.

Geçirdi tîğ-i nazardan *havâric-i hattı*

Misâl-i vak'a-i Sıffîn Haydar-i nigeihin

Şeyh Gâlib 179 G/5

Hub u ter

Güzelliği ve tazeliğinden dolayı nitelendirilir.

Hattın bu ârızında görüldüğü *hûb u ter*

Kim hoş-ter olur olsa kaçan âb-dâr *hat*

Şeyhî 88 G/3

Hurde

Ufak şeklinden dolayı kırıntı ve toz olarak nitelendirilir.

Misâl-i hurde-i pîrûze hattı

Mücellâ safhası bir levh-i sîmîn

Bâkî 4 K/6

Jeng

Şekil yönünden toza benzetilir.

Jengâr sandun âyinede nakş-ı hattını

Yanlışı görüşdin ey yüzi gül o değüldür ol

Bâkî 295 G/3

Kader-nâme

Âşık için ifade ettiği ve yazı ile olan münasebeti nedeniyle.

Ol *kader-nâme* ki *mûr-i hatının* mazmûnu

Neye kim zâhir olur hükm-i Süleymân eyler

Fuzûlî 32 K/27

Karayazı

Âşıkta uyandırdığı durum ve yazı ile olan ilişkisi nedeniyle kara yazı olarak nitelendirilir.

Kara yazıymış başıma hattın

Ne tagyîr ola çün ceffe'l-kalemdir

Şeyhî 33 G/6

Karınca duası

Şekil ve renk yönünden benzetilir.

Zann etme *hat* sahîfe-i rûyunda ol mehin

Cem'iyet'i kulûba *karınca du'âsıdır*

Şeyh Gâlib 78 G/2

Kayd-ı hayat

Âşık için ifade ettiği anlam ve şekil yönüyle değerlendirilmiştir

Olmuş berât-ı hüsnüne *kayd-ı hayât o hatt*

Hatt tâze hüsn tâze o nevcâh tâzedir

Nâ'ilî 76 G/5

Kelef

Şekil ve renk yönüyle yüzdeki benek olarak değerlendirilir.

Pür-nûr iken güneş bigi cirminde hüsnünün

Bedr ayda *kelefleyin* etmiş karâr *hat*

Şeyhî 88 G/2

Kir

Sevgilinin yüzünün güzelliğini bozan bir unsur olarak değerlendirilmesi ve şekil yönüyle kire benzetilir.

Hat degüldür görinen âb-ı ‘izârında velî

Bî-vefâlık o mehün *kir* getürüpdür yüzine

Bâkî 463 G/2

Kûdek-i mektep

Küçük şeklinden dolayı ufak bir çocuk olarak değerlendirilir.

Ol fitne-fenin gamze-i sehhâdır üstâd

Hâl ü *hat* ana *kûdek-i mekteb* görünür hep

Şeyh Gâlib 23 G/4

Kûteh

Şeklinden dolayı kısa olarak nitelendirilir.

Ne *kûteh* şeydir eyâ *şâm-ı hat* kim geçmeden dahi

Zuhûr etmekde her revzende *yüz bin şey* pey-ender-pey

Şeyh Gâlib 327 G/4

Leşker

Çok olması dolayısıyla askere benzetilir. Yanak ülkesini istila etmiş askerler olarak sıkça ele alındığı görülür.

Hâl u *hat* milket-i Rûm üstine *leşger* çekti

Virdiler kâkül-i müşgînine ser-dârlığı

Bâkî 495 G/4

Leylak

Şekli ve kokusu münasebetiyle ele alınır.

Bir bağıdır cemâli ki gül-berg-i rûy-ı âl

Şeb-bûyu hâl sünbül ü *leylâkı* zülf ü *hat*

Nedîm 55 G/2

Mâr

Yüzü koruyan yılan olarak ele alınır. Yılanların değerli hazineleri koruduğuna inanılır.

Künc-i cihân içinde çü gencînedir yüzün

Saklar tılısm olup anı bes *mûr u mâr hat*

Şeyhî 88 G/4

Mektup

Yazı ile olan münasebeti nedeniyle mektuba benzetilir. Âşıklara sevgiliden haber iletir.

Aşk ehline tâ nüshâ-i *hatt-ı ruh-ı dilber*

Mektûb-ı huçeste rakam-ı mihr ü vefâdır

Nef'î 34 K/52

Menşûr

Yazı ile olan münasebeti nedeniyle yanak sayfasına yazılmış bir yazı olarak nitelendirilir.

Râ kaşın olalı tuğrâ-yı berât-ı fitne

Oldu *menşûr-hatın kayd-ı hayat-ı fitne*

Nâ'ilî 328 G/1

Mısra-ı berceste

Yazı ve şekil ilişkisinden dolayı kullanılır. Sevgilinin yüzü "Divan" olarak değerlendirildiğinde yüzdeki güzellik unsurları bu divanı meydana getiren şekiller olarak ele alınır.

Hat-ı leb dîvân-ı hüsne misra '-ı bercestedir

Anda gûyâ kim dehânın ma'ni-i ser-bestedir

Nedîm 40 G/1

Mûr

Şekil ve renk yönüyle karıncaya benzetilir.

Hat gelmeye görsün leb-i cânân edemez bahs

Bir *mûr* ile gâhîce Süleymân edemez bahs

Şeyh Gâlib 28 G/1

Müstezâd-ı işve

Âşıktaki uyandırdığı durum yönüyledir.

Müstezâd-ı işve ol hatt-ı nevin icâdıdır
Zülfünün terkîb-i bend-i fitne hâtır-zâdıdır

Nedîm 22 G/1

Müşevveş

Âşıkta uyandırdığı durum ve şekli yönünden karışık olarak değerlendirilir.
Âlem müzeyyen idi vü bî-cemâl-i dost
Hattı gibi müşevveş ü zülfü gibi harâb

Şeyhî 12 K/6

Nakş

Şekil yönüyle nakşa benzetilir. Sevgilinin yanağının nakşı olarak ele alınır.
Nakş-ı hatunla yazıludur safha-i derûn
Odlara yakma yazug efendi günâhdur

Bâkî 61 G/2

Nebât

Şekil yönünden sevgilinin yanağında veya dudağının kenarında biten bitki olarak değerlendirilir.

Nebât-ı hatt u kand-i la'l-i nâbun düşmez agzından
Biraz gûş eylesen tûtî-yi şeker-hâyı söyletsen

Bâkî 264 G/5

Nesh

Yazı ile olan münasebeti ve sonradan çıkması nedeniyle eski hükümleri kaldırması yönüyle değerlendirilmiştir.

Reyhân saçın misâli muhakkaktır oldu *nesh*
Haddin rika'ı üzre yazaldan *gubâr hat*

Şeyhî 88 G/ 5

Nev

Tazelighinden ve sonradan belirmesinden dolayı nitelendirilir. Yeni olması tercih edilir.
Tarâvet-i ruhun artırdı Nâ'ilî *hat-ı nev*
Cihâna velvele saldı o rûy u mû tâze

Nâ'ilî 353 G/6

Nev-demîde

Yeni yetişmiş, taze anlamlarından hareketle ilgi kurulur.

Gird-i levinde zâhir olan *nev-demîde hatt*

Nûşun nihayetinde olan nîşi gösterir

Nâ'îlî 88 G/5

Nev-hîz

Yeni yetişmiş, taze anlamlarından hareketle ilgi kurulur

Hat-ı nev-hîzüm ile didi ne dirsın ruhuma

Didüm ol rû da güzel *hat-ı semen-bû* da güzel

Bâkî 313 G/2

Nilûfer

Şekil ve koku münasebeti nedeniyledir. Yanak su olarak değerlendirildiğinde bu yanakta beliren nilüferler olarak ele alınır.

Müdâvâ-yı dil-i mecrûha bür'ü's-sa'adır el-hak

Zülâl-i la'l-i hatt-âverdi nilûfer midir bilmem

Nedîm 87 G/ 3

Nîş

Şekli yönünden iğneye ve dikene benzetilir.

Gird-i levinde zâhir olan *nev-demîde hatt*

Nûşun nihayetinde olan nîşi gösterir

Nâ'îlî 88 G/5

Nîş-i zenbûr

Şekil yönünden benzetilir.

Leblerün mâ'ili kaçmaz *hat-ı nev-hâsteden*

Gam degül tâlib-i nûş olana *nîş-i zenbûr*

Bâkî 125 G/3

Nüsha-i cân

Yazı ile alakalı olması ve âşık için ifade ettiği anlam yönüyle ele alınır.

Hatın kim nüshâ-i cânadır muhakkak

Benim kanıma uş mahzar getirdi

Şeyhî 175 G/2

Perde

Yanağı kapatan örtü olarak değerlendirilmesinden dolayı perdeye benzetilir. Güzelliğin sofra olarak tasavvuru, ayva tüylerinin, görenlerin gözü kalmaması için bu sofrayı örten bir perde olarak düşünülmesine de sebep olmuştur.¹⁵²

Kim der o vech-i pâke *hat-âverde* olmasın
Âmed-şud-ı nigâha hemân *perde* olmasın

Nâ'îlî 268 G/1

Perde-pûş

Perde-pûş oldukda *hat* ruhsârına fikret hele
Ettiğin işlerden ey meh-rû hicâb etmez misin

Nedîm 73 G/3

Perîşân

Şekli ve âşıkta meydana getirdiği durum yönüyle ele alınır.
Bâğ-ı Behişt oldu çün zulmet-i şebden emîn
Safha-i ruhsârda *hatt-ı perîşân* galat

Şeyh Gâlib 149 G/6

Pîçtâb-ı mevc

Şekil ve âşıkta yarattığı durum yönüyle benzetilir.
Be-nakş-ı sâye-i tîğ-ı tegâfûl mû-şikâfâna
Ruhunda *pîçtâb-ı mevce hattından* hüveydâdır

Şeyh Gâlib 103 G/2

Pür-şûr

Âşıkta meydana getirdiği durum yönüyledir.
Ne fetretler düşürmüş perçem-i ham-der-ham-ı yâra
Perîşân etse zülf-i fitneyi ger *hatt-ı pür-şûru*

Şeyh Gâlib 331 G/3

Râh

Âşık için bela ve fitne dolu yol olarak değerlendirilir.
Belki dilberler kalur cümle *hat-âver* olmadan
Ol kadar *râh-ı zühûr-ı fitne* bulur insidâd

Nef'î 26 K/41

¹⁵² Sefercioğlu, a.g.e, s. 201.

Rehzen

Âşığın gönlünü çalan hayduta benzetilir ve ya sevgilinin yüzünün haydutu olarak değerlendirilir.

Der-kemîndir sipeh-i hat sakın ey zülf-i dırâz

Reh-zeni hâr olanın dâmeni ber-çîde gerek

Nd. 57 G/5

Resîde

Tazelik ve güzellikten dolayı benzetilir.

Seyl-efgen olma raht-ı dil ü câna Nâ'ilî

Ol hat-resîde mâh-ı siyeh-hâleden sakın

Nâ'ilî 247 G/ 6

Reyhan

Şekli ve kokusu sebebiyle teşbih olunur. Reyhanla ilgil benzetmelerin fazla olduğu görülür.

Haddün ey meh şoll hat-ı reyhânda

Sûre-i Ve'ş Şemsdür Kur'ânda

Bâkî 396 G/1

Rîş

Kıl, tüy, sakal anlamlarına gelen¹⁵³ bu kelimenin de şekil yönüyle kullanıldığı görülmüştür.

Hat-ı ruhsâruna teşbîh idüp ey şûh senün

Bâğda gonca biraz rîşîne güldi çemenün

Bâkî 248 G/1

Rumûz

Zor fark edilmesi nedeniyle ve yazı ile alakasından dolayı bazı şeylerin gizli işareti olarak ele alınır.

Değil hatt levh-i ruhsârında gûyâ kilik-i kudretle

Rumûz-ı nokta-i hâl-i ruhun tahrîr olunmuşdur

Nâ'ilî 131 G/2

¹⁵³ Devellioğlu, a.g.e, s. 894.

Saf

Şekli ve sayfaya satır satır yazılmış yazıları andırmasından dolayı saf saf dizilmiş olarak değerlendirilir.

Yazdı *hatt* gül-varak-ı rûyuna *saf saf sünbül*

Oldu nazm-ı güle tahmîs-i mutarraff sünbül

Şeyh Gâlib 196 G/1

Sâye

Yanağı koruması ve gölgelemesi bakımından tasavvur edilir.

Değil *hatt-ı mu'anber sâye-i zülf-i siyâhıdır*

Değil ebrû-yı pür-çîn gamzenin perr-i külâhıdır

Nefî 31 G/1

Semmûr

Şekil, renk münasebeti ve yanağı kaplayan unsur olarak ele alınmasından benzetilir.

Gelmiş *hat-ı siyâh* ruhuna âh ey gönül

Semmûr hoş yakışmış o gül-penbe altese

Nedîm 131 G/2

Sipâh

Şekil ve çok olaması sebebiyle askere teşbih olunur. Bazen bu askerlerin yanak ülkesini ele geçiren unsurlar olarak da kullanıldığı görülür.

Kıl nigeş bâlâ-bülendânın *hat-ı ruhsârına*

Bak *sipâh-ı işvenin râyât-ı Mushaf-dârına*

Nedîm 16 Mf.

Siyah imân

Âşıқта uyandırdığı durum ve renk bakımından benzetilir.

Hat-siyah imân u ebrû kâtil ü müjgân belâ

Her bün-i mûyunda bir *cellâd* mihmândır senin

Şeyh Gâlib 183 G/3

Sümbül

Renk, şekil ve koku bakımından sümbüle benzetilir.

Hûb olur 'ârızun üstinde o *hatt-ı müşgîn*

Âb-ı nâb içre turur tâze vü hoş-ter *sünbül*

Bâkî 24 K/35

Sümbül kasidesi

Yazı ile olan münasebeti ve sümbül kelimesinin ifade ettiği anlamlar yönüyle kullanılır.

Hat saanmanız ruhundaki yazmış debîr-i sun'

Bir al kâğıd üstüne *sümbül kasîdesin*

Şeyh Gâlib 196 G/1

Sütûr

Yanağı örten unsur olarak değerlendirilmesi nedeniyle benzetilir.

Tuttu saf saf yeryüzün *leşker sütûr-i hat* kimi

Ol hatın mazmûnu istiklâl-i hükm-i pâd-şâh

Fuzûlî Tcb./2 Blm./ 6

Şârih

Yazı anlamını ihtiva etmesinden dolayı ayva tüylerinin bu tür kullanımlara konu olduğunu görüyoruz. Bazı şeylerin açıklayıcısı veya yazıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ey *hat* seninle hüsn-i rûh-ı leb güşâdedir

Sen *şârih-i kitâb-ı Gül ü Mül* müsün nesin

Nâ'ilî 74 G/5

Şirinlik

Güzelliğinden ve âşıkta uyandırdığı durum nedeniyle benzetilir.

Nûşin lebinde *hattım* kim görse Bâkıyâ

Şîrinlik yazıldı sanur şeker üstine

Bâkî 428 G/5

Tâb

Şekil yönünden ele alınır.

Murâdı fitnenin ancak bir intisâbındır

Ya kâkülünde şiken yâ *hatında tâb* olmuş

Nedîm 51 G/2

Tâze

Ayva tüyünün taze olması tercih edilir. Bu nedenle tazeliğe alakalı birçok sıfatla tavsif edilmiştir.

Meğerki sîne-i uşşâkı *tâze nev-hatlar*
Duhân-ı âh ile eyler benefşezâr-ı ümîd

Nâ'îlî 30 G/4

Tıfl

Küçük olması nedeniyle benzetilir.
Verir sitem sebâkın *tıfl-ı hattına* zülfün
Koma ol içi kararı bu levh-i sâde ile

Fuzûlî 248 G/2

Tohm- ı firdevs

Şekil yönüyle benzetilir. Yanağa ekilmiş tohumlar olarak değerlendirilir.

Tohm-ı Firdevs ekmiş ol ruhsâra Rıdvân-ı rızâ
Her şikenci turraya bir bâğ-ı dil-cû koymuş ad

Şeyh Gâlib 40 G/4

Toz

Yanağın temizlik ve duruluk bakımından su olarak değerlendirilmesi, üzerindeki ayva tüylerinin şekil ve renk bakımından toz olarak ele alınmasına sebep olur. Aynı zamanda sevgilinin yüz güzelliğini örten unsur olarak da toza benzetilir

Kim çeker yasını ey dil o kemân- ebrûnun
Kim görür ya *tozını* ol *hat-ı 'anber-bûnun*

Bâkî 283 G/1

Vakf-ı sad-ender-sad

Âşıkta uyandırdığı durum nedeniyle benzetilir.
Kondu sad-berg-i ruha *vakf-ı sad-ender-sad hat*
Tarh edip müşge biraz âyet-i Mushaf sünbül

Şeyh Gâlib 196 G/9

Yeniçeri

Şekil ve çok olaması sebebiyle askere teşbih olunur. Bu askerlerin yanak ülkesini ele geçiren unsurlar olarak kullanıldığı da görülür.

Dil gâretine *tâze hatın* çekti *leşkeri*
Sındırdı bin gönüllü safın bir *yeniçeri*

Fuzûlî 297 G/1

Yüz bin şey

Çok olması nedeniyle ele alınır.

Ne *kûteh* şeydir eyâ *şâm-ı hat* kim geçmeden dahi

Zuhûr etmekde her revzende *yüz bin şey* pey-ender-pey

Şeyh Gâlib 327 G/4

Zerre

Şekil yönüyle benzetilir.

Bâkî 'izâr-ı yârda *hat* sanma görinen

Zerrâtdur ki mihr-i Münîr itdi âşikâr

Bâkî 111 G/5

Zıll

Renk ve durum yönüyle benzetilir. Yanağı örten gölge olarak ele alınır.

Hat u hâl öldürür 'uşşâkı tâb-ı ârız incitmez

Zevâli bilmek istersen ziyâdan bilme *zilden* bil

Bâkî 312 G/3

Zîbâ

Durum, şekil ve güzellik yönüyle benzetilir.

Hâlî pinhân etdi hat çıkdı yüze

Hâl-i rûyunda dahi *zîbâ* mı *hat*

Enderunlu Vâsıf 63 G/6

Zîver

Yanağın süsü olarak değerlendirilmesi nedeniyle ele alınır.

Hatın her lahza bir *zîver* getirdi

Gül üzre *sebze-i nev-ber* getirdi

Şeyhî 175 G/1

1.B.RENK BAKIMINDAN

Abd-i Habeş

Renk bakımından Habeşli bir köleye, askere benzetildiği görülür.

Ruhsarûna *hatt-ı 'anber-efşân*

'Âbd-i Habeşidûr adı *reyhân*

Bâkî 375 G/3

Akşam

Ayva tüylerinin akşam olarak ele alınması renk ilgisiyle alakalıdır. Yanağın gündüz olarak ele alınması ayva tüylerinin bir tezat unsuru olarak akşam, şeb, gece olarak tasavvuruna sebep olur.¹⁵⁴

*Hattı yaklaştı niçün urmaz dil-i uşşâka dâğ
Geldi akşam erdi yakmaz dahi ol meh çerağ*

Nefî 60/2 G/1

Bela

Renk ve âşıklar üzerinde yarattığı etki sebebiyle benzetilir.

Bir kere bûsen alımaduk *hattun* irmedin
Âhır müyesser oldı hele *bin belâyile*

Bâkî 465 G/7

Buhur

Ayva tüyleri ile duman arasındaki ilgi renk ve şekil benzerliğine dayanır.

Ruhun âteş *hat* u hâlün *bahûr-ı misk ü 'anberdür*
Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür

Bâkî 50 G/1

Bûm-ı şeb

Ayva tüylerinin gece baykuşuna benzetilmesi renk dolayısıyla ve âşıkta meydana getirdiği durum dolayısıyladır.

Cân ile Nedîmâ ruhunun mültehebidir
Kâfir hatı beyt-i dilimin *bûm-ı şebidir*

Nedîm 10 Tms/S Blm/1

Dûd

Ayva tüyleri ile duman arasındaki ilişki renk ve şekil benzerliği ve âşıkta meydana getirdiği durum nedeniyledir. Âşıkların ahlalarının dumanı da göğe yükselir. Sevgilinin yanağının ateş olarak değerlendirilmesi bu tür kullanımlara neden olur.

Sunup o şu'le-i ruhsâra *dûd-ı hat* görünür
Gönüller âteş-i gamdan kebâb oluncaya dek

Şeyh Gâlib 173 G/ 6

¹⁵⁴ Sefercioğlu, a.g.e, s. 197.

Dûde

Bu kelime küçük böcek, soysop, kabile, mürekkep yapılan çıra isi anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁵ Şekil ve renk benzerliğinden dolayı kullanılmıştır.

Hokka-i la'l-i leb-i hûbândır
Dûde-i müşgü hat-ı cânândır

Şeyh Gâlib 3 Mn/2

Fettân

Aşığın gönlünde uyandırdığı kargaşa dolayısıyladır.

Her ne fitne kim zuhûra hayyiz-i imkân bulur
Vech-i imkân-ı zuhûrın ol *hat-ı fettân* bulur

Nef'î 9 K/1

Fitne

Aşığın gönlünde uyandırdığı kargaşa dolayısıyladır. Âşık ve âşiklar arasında sürekli kargaşaya sebep olur.

Fitneler kaynadup ey dost n'ider hâl ü hatun
Gönül almaga ruhun eylediği âl yiter

Bâkî 151 G/2

Fireng

Ayva tüyelerinin firenge benzetilmesi renk ve aşığa yaptığı etki dolayısıyladır.

Hat-ı freng gibi zülf ü ebruvân *kec ü mec*
Ne anlanır rakam-ı mekri ne hisâba gelir

Şeyh Gâlib 50 G/4

Kâfir

Ayva tütünün kâfir, küfr gibi unsurlarla nünasebeti renk ve aşığa yaptığı eziyet dolayısıyladır. Hat ile bu unsurlar arasındaki ilgi yüzün görünmesine engel olması nedeniyledir. Hat nasıl ki yüzün görülmesini engellerse küfr olan unsurlar da Hakkın yüzünü görmeyi engeller. Bu durum saç için de geçerlidir.¹⁵⁶

Lâ'lin etrâfında *hattından* gönül iymin değil
İ'timâd olmaz yeni imâna gelmiş *kâfere*

Fuzûlî 255 G/3

¹⁵⁵ Devellioğlu, a.g.e, s.191.

¹⁵⁶ Sefercioğlu, a.g.e, s.157.

Kahve

Renk münasebeti nedeniyle ve dudakla olan ilişkisinden dolayı kahveye benzetilmiştir.

Ol *benefşi hat* gelir evvelde la'l-i dil-bere

Kahve der-peydir bezmde âdetâ gül-şekkere

Nedîm 132 G/1

Kara

Rengi ve âşıkların bahtları dolayısıyla ilgi kurulur.

Ezel katibleri uşşâk bahtın *kare* yazmışlar

Bu mazmûn ile *hat* ol safha-i ruhsare yazmışlar

Fuzûlî 68 G/1

Pîrûze

Hattın ışık sebebiyle, değişik renklerde karşımıza çıkması onun pîrûze olarak değerlendirilmesine sebep olmuştur.¹⁵⁷

Hattınun pîrûzesin buldı çıkardı bâd-ı subh

Zîr-i dâmânında ol zülf-i perîşân gizlemiş

Bâkî 214 G/6

Reyhan

Renk, şekil ve koku yönleriyle benzerlikler kurulur.

Haddün ey meh şoll *hat-ı reyhânda*

Sûre-i Ve'ş Şemsdür Kur'ânda

Bâkî 396 G/1

Rûşen

Işıkla olan münasebetinden dolayı kullanılır.

Safha-i âyîne içre *hatt-ı rûşenveş* olur

Sînenin esrârı zâhir dîde-i itkânına

Nedîm 21 K/65

Sâye

Sevgilinin yanağını koruması ve himaye etmesi nedeniyle ilgi kurulur. Bu benzetme de renk yönüde düşünülmüştür.

¹⁵⁷ Sefercioğlu, a.g.e, s. 195.

Değil *hatt-ı mu'anber sâye-i zülf-i siyâhıdır*

Değil ebrû-yı pür-çîn gamzenin perr-i külâhıdır

Nefî 31 G/1

Sevâd

Siyahlıkla olan ilgisinden dolayı benzetilir.

Safha-i çihre âl üzre *sevâd-i hat-i yâr*

Dil-i pür-hûnumun âyînesine saldı *gubâr*

Fuzûlî 40 K/1

Sevda

Sevda kelimesinin siyahlık ve aşk anlamları içermesinden dolayı sıkça kullanıldığı görülmektedir.

Tâb-ı sevâ-yı hatın dersem eğer baht utanır

Mebhâs-ı silsile-i zülf açılır söz uzanır

Şeyh Gâlib 73 G/1

Siyah

Yüzün gündüze benzetilmesi, âşığa verdiği sıkıntı ve renk dolyısıyla ilgi kurulur.

Sal *hatt-ı siyâhkârın* o ruhsâre-i âle

Semmûrunu kaplat bu sene kırmızı şâle

Nedîm 28 Ms/3 Blm/1

Sümbül

Renk, şekil ve koku bakımından sümbüle benzetilir.

Hûb olur 'ârizun üstinde o *hatt-ı müşgîn*

Âb-ı nâb içre turur tâze vü hoş-ter *sümbül*

Bâkî 24 K/35

Şâm

Siyahlıkla olan münasebeti ve yanak ile dudağı çevreleyen unsurlar olması dolayısıyla gece-gündüz ilişkisi içerisinde sıkça kullanılmıştır.

Kapanmış *şâm-ı hatdan* subh-ı gabgab

Mısırlı harcı olmuş ol şeker-leb

Şeyh Gâlib 38 b.

Şeb

Ayvva tüylerinin şeb olarak değerlendirilmesi renk unsuruna dayanır. Yüzün parlaklığından dolayı bir tezat unsuru olarak kullanılır.

Şafak mı şebde ya hattında rûy-ı âl midir

Subuh sitâresi mi gerdeninde hâl midir

Nedîm 34 G/2

Tîre-rûz

Renk ve âşıklar üzerindeki ekisinden dolayı ilgi kurulur. Tîre-rûz, kara gün demektir.

Çün hâme fikr-i hattın ile tîre-rûz iken

Rûşen-beyân-ı rûy-ı dirahşân kim senin

Şeyh Gâlib 192 G/3

Zengibâr

Renk bakımından benzetilir.

Çokdan giderdi Çîne yahud Zengibâra dek

Zabt etmeseydi hâtır-ı müştâkı zülf ü hat

Nedîm 55 G/10

Zıll

Renk ve durum yönüyle benzetilir. Yanağı örten gölge olarak ele alınır.

Hat u hâl öldürür ‘uşşâkı tâb-ı ârız incitmez

Zevâli bilmek istersen ziyâdan bilme zılden bil

Bâkî 312 G/3

Zümrüt

Zümrüt, kıymetli yeşil bir taştır. Rengi dolayısıyla benzetilir. Zümrüdün toz haline getirilerek hastalıklarda kullanılması dolayısıyla da ilgi kurulur.¹⁵⁸

Hatt-ı sebz olmuş bedîd ol gerden-i kâfûrdan

Ey aceb çıkmış zümürrüd ma'den-i billûrdan

Nedîm 107 G/1

¹⁵⁸ Pala, a.g.e, s. 428.

1.C.KOKU YÖNÜNDEN

Amber

Ayva tüylerinin amber olarak tasavvuru güzel kokusu nedeniyledir.

Ey izâr ü *hatına* ‘*anber ü kâfûr* gulâm

Dem-be-dem safha-i kâfûra *hatın anber-bâr*

Nef’î 40 K/2

Benefşe

Bu benzetemede koku, güzellik ve renk önemlidir.

Bir hüsn dahı bağladı *hatdan* ‘izâr-ı yâr

Etrâf-ı bâg hûb olur olsa *benefşe-zâr*

Bâkî 111 G/1

Bûy

Güzel kokusu nedeniyle ilgi kurulur.

Şemîm-i hulkunu yâd etse yâ hayâlinde

Verirdi *bûy-ı hat-ı yârı* satr-ı erkâmı

Nef’î 22 K/23

Leylak

Şekli ve kokusu münasebetiyle ele alınır.

Bir bağdır cemâli ki gül-berg-i rûy-ı âl

Şeb-bûyu hâl sünbül ü *leylâkı* zülf ü *hat*

Nedîm 55 G/2

Misk

Güzel kokusu ve rengi nedeniyle benzetilir.

Ruhun âteş *hat* u hâlün *bahûr-ı misk* ü ‘*anberdür*

Ham-ı zülf-i siyâhun halka halka dûd-ı micmerdür

Bâkî 50 G/1

Müşk

Siyah rengi ve kokusu dolayısıyla benzetilir.

Hat-ı müşgîn-i leb-i la’line mânend olmaz

Bulsa ger perveriş-i çeşme-i Kevser sünbül

Bâkî 24 K/40

Nesrîn

Güzel kokusu nedeniyle benzetilir.

Cân gûbar eyledi reyhân *hat-ı reyhânın* için

Ol muhakkakdı ki *nesrîn ü semendir* kokusu

Şeyhî 186 G/4

Reyhan

Renk, şekil ve koku yönleriyle benzerlikler kurulur.

Haddün ey meh şoll *hat-ı reyhânda*

Sûre-i Ve'ş Şemsdür Kur'ânda

Bâkî 396 G/1

Semen

Ayva tüyleri güzel kokusu sebebiyle semen, nesrin reyhan gibi çiçeklere benzetilir.

Cân gûbar eyledi reyhân *hat-ı reyhânın* için

Ol muhakkakdı ki *nesrîn ü semendir* kokusu

Şeyhî 186 G/4

Sümbül

Rengi, şekli ve kokusu dolayısıyla benzetilir.

Yazdı *hatt gül-varak-ı rûyuna saf saf sünbül*

Oldu nazm-ı güle tahmîs-i mutarraff sünbül

Şeyh Gâlib 196 G/1

2. HAT VE HAT'A AİT TEŞBİH VE MECAZLARIN ŞAİRLERE GÖRE SAYISAL DAĞILIMI

ŞEYHÎ

Hat (26), sebz (6), gubâr (6), müşk (4), reyhan (4), mûr (2), daire (2), ayet (2), müşevveş (1), karayazı (1), hâtem (1), sûre (1), zîver (1), nesrin (1), semen (1), kelef (1), mâr (1), menekşe (1), nesh (1), çemen (1), nüsha (1), Gülşen-i hayat (1), hub u ter (1).

FUZÛLÎ

Hat (55), sebz (9), reyhan (3), leşker (3), tıfl (2), sevâd (2), mûr (2), sipâh (1), şam (1), bela (1), amber (1), jengâr (1), afet (1), kâfir (1), ayet (1), saf saf (1), kara (1), gerd (1), yeniçeri (1), kader-nâme (1), müşgîn (1).

BÂKÎ

Hat (78), müşg (6), nakş (5), çemen (5), gubâr (4), amber (4), sevâd (4), sümbül (3), nev (3), ayet (3), sebz (3), reyhan (3), mûr (2), bela (2), menekşe (2), fitne (2), pîrûze (2), toz (2), jeng (2), ebr (2), şirinlik (2), siyah (2), hurde (1), hâtem (1), sûre (1), buhur (1), nîş (1), nebât (1), kir (1), leşger (1), zerrât (1), şam (1), zill (1), misk (1), semen (1), rîş (1), abd-i Hâbeş (1).

NEF'Î

Hat (31), fitne (5), nev (4), gubâr (3), sevâd (2), mektup (2), müşk (2), fitne-i ahir zaman (2), müşgîn (1), âyet (1), bûy (1), dua (1), sâye (1), bela (1), akşam (1), çemen (1), çemen-zâr (1), reyhan (1), semenlik (1), menekşe (1), fettân (1), dil-ârâ (1), dil-âşûb (1), amber (1), mu'anber (1).

NÂ'İLÎ

Hat (33), taze (5), fitne (4), bahar (4), siyah (4), nev (2), menşûr (2), sipah (2), kayd-ı hayat (2), fûsun (1), dâm (1), perde (1), mektup (1), âyet (1), sâye (1), sevâd (1), gubar (1), menekşezar (1), nakş (1), mu'anber (1), sebz (1), nîş (1), nev-demide (1), hırz (1), pür-şûr (1), rumuz (1), dil-dâr (1), resîde (1), abd-i Habeş (1).

NEDÎM

Hat (68), siyah (5), ferman (3), nev (3), nev-demide (2), sevâd (2), tâb (2), hâle (2), şerh (2), zümrüt (2), şeb (1), şeb-bûy (1), sûre (1), kâfir (1), bum-ı şeb (1), nüsha (1), işve (1), müstezad-ı işve (1), fitne (1), leylak (1), bahar (1), gubâr (1), zengibâr (1), perde-pûş (1), âyet (1), der-kemîn (1), hâr (1), rehzen (1), mısra-i berceste (1), sümbül kasidesi (1), menekşe (1), kahve (1), semmûr (1), amber-fâm (1), jengâr (1), reyhân (1), nilûfer (1), rûşenveş (1).

ŞEYH GÂLÎB

Hat (151), siyah (11), sebz (9), fitne (7), nev (6), müşg (4), âyet (4), jeng (4), pür-şûr (4), sümbül (3), amber (3), leşker (3), nesh (3), çemen (2), şam (2), fetvâ (2), dûd (2), zümrüt (2), tâb (2), şeb (2), dil-dâr (2), hâtem (2), sevda (2), piçtâb (1), kâfir (1), sûre (1), belâ (1), misk (1), reyhân (1), bî-dâd (1), perişan (1), giyeh (1), mektup (1), dûde (1), karınca duası (1), tohm-ı firdevs (1), Cibrîl-i Emîn (1), kûdek-i mekteb (1), dürc-i gevher (1), havâric (1), siyah imân (1), cünd-i belâ (1), tîre-rûz (1), saf saf (1), vakf-ı sad-ender-sad (1), sipâh (1), benefşe (1), nakş (1), kûteh (1), hurde (1), yüz bin şey (1), bâl-i hûmâ-yı evc-i istiğna (1), sâye-i nûr-ı siyah-ı âlem-i ma'na (1), cevher-i şemşîr-i ebrû (1), düşman (1), mûr (1), fireng (1), kec ü mec (1), bahar (1), gülberg-hîz (1).

ENDERUNLU VÂSIF

Hat (63), nev (4), siyah (4), sebz (3) dildâr (1), zîbâ (1), akşam (1), sehâb (1), şam (1), menekşe (1).

3.HAT İLE İLGİLİ TEŞBİH VE MECAZLARDAN ŞAİRLERE ÖZGÜ KULLANIMLAR

ŞEYHÎ

Müşevveş (12 K/6), karayazı (3 G/6), zîver (175 G/1), dâ'ire (1 G/4), kelef (88 G/4), mar (88 G/4), nüsha-i cân (175 G/2), Gülşen-i hayat (171 G/4), nesrîn (186 G/4).

FUZÛLÎ

Tıfl (10 G/6), kara (68 G/1) gerd (242 G/6), yeniçeri (297 G/1), kadernâme (32 K/27), kâfir (255 G/3).

BÂKÎ

Hâtem (19 K/45), toz (283 G/1), zıll (312 G/3), şîrînlık (428 G/5), kir (463 G/2), belâ (465 G/7), zerrât (11 G/5), şâm-ı zulmet (547 G/1), hurde-i pîrûze (4 K/6), görünmez belâ (80 G/3), niş-i zenbur (125 G3), nebât-ı hatt (264 G/5), müşg-i Hoten (284 G/3), ebr-i hatt (352 G/1), ebr-i siyah (16 Mt), 'abd-i Habeş (375 G/1), gubâr-ı müşg-i Çîn (8 K/5), bahur-ı misk ü 'anber (50 G/1).

NEF'Î

Fettân (9 K/1), mektup (34 K/52), semenlik (70 G/3), akşam (60/2 G/1), dil-âşûb (10 G/4), hatt-ı dil-âra (48 K/23), râh-ı zuhur-ı fitne (26 K/4), sevâd-ı hatt-ı müselsel-nümâ-yı piçânî (31 K/5).

NÂ'İLÎ

Tâze (30 G/4), menşûr (78 G/1), resîde (276 G/1), dâm (20 G/3), niş (88G/5), hırz (163 G/2), has u hâşâk (29 K/21), kayd-ı hayat (76 G/5), bahâr-ı siyâh (50 G/1), Sevdâ-yı bahâr-ı hat-ı sebz(329 G/4), rumûz-ı nokta-i hâl-i ruh (131 G/2).

NEDİM

Leylâk (55 G/2), hâle (55 G/4), zengibâr (55 G/8), kahve (132 G/1), nilûfer (87 G/3), hâr (57 G/5), rehzen (57 G/5), semmûr (131 G/2), hatt-ı rûşenveş (21 K/65), bûm-ı şeb (10 Ms/5 Blm/2), siyeh haber (4 G/4), müstezâd-ı işve (22 G/1), mısra'-ı berceste (40 G/1), sünbül kasidesi (101 G/2), nüsha-i nirenc (46 G/1), şârih-i kitâb-ı gül ü mül (74 G/5), zuhur-ı hat-ı sebz-fâm-ı jengâri (21 Mf).

ŞEYH GÂLİB

Kûteh (327 G/4), hurde (54 Rb), dûd (173 G/6), sevdâ (73 G/1), hatt-ı perîşân (149 G/6), şeb-i deycûr (133 G/1), bahâr-ı hat (109 G/9), pîctâb-ı mevc (103 G/2), karınca du'ası (78 G/2) hat-ı fireng (50 G/5), tohm-ı Firdevs (40 G/4), Cibrîl-i Emîn (133 G/2), kûdek-i mekteb (123 G/4), dûde-i müşg (3 Mn/2), şâm-ı hatt (327 G/4), yüz bin şey (327 G/4), giyeh-i nev-demîde (109 G/10), cevher-i şemşîr-i ebrû (99 G/3), sâye-i nûr-ı siyah-ı âlem-i ma'na (99 G/1), bâl-i hûmâ-yı evc-i istiğnâ (99 G/1), gülberg-hîz (308 G/3), hat-ı nev-sebze-i mehtâb-ı Keşmir (48 G/1), şeb-i fitne-i rûz-ı mahşer (334 G/2), hat-ı sebz-i letâfet-bahş (295 G/2).

ENDERUNLU VÂSIF

Zîbâ (63 G/3), hat-ı gerd-i leb (35 G/6).

Hat ile ilgili teşbih ve mecazların tazelik, siyahlık ve yazı ile ilgili vasıflar noktasında yoğunlaştığı görülmektedir. Şeyhî en fazla sebz, gubâr, müşk, reyhan, mûr, daire, ayet; Fuzûlî, sebz, reyhan, leşker, sevâd, tıfl, mûr; Bâkî, müşk, nakş, çemen, gubâr, amber, sevâd, sünbül, nev, ayet, sebz, reyhan, mûr; Nef'î, fitne, nev, gubâr, sevâd, mektup, müşk; Nâ'ilî, taze, fitne, bahar, siyah, nev, sipahî, Nedîm, siyah, fermân, nev, sevâd, tâb, hâle, zümrüt; Şeyh Gâlib, siyah, sebz, fitne, nev, müşk, ayet, jeng, pür-şûr, sünbül, amber; Enderunlu Vâsif, sebz, siyah, nev benzetmelerini kullanmıştır.

Kelime olarak “hat” şeyhî’de 26, Fuzûlî’de 55, Bâkî’de 78 Nef’î’de 31, Nâ’ilî’de 33, Nedîm’de 68, Şeyh Gâlib’de 151, Enderunlu Vâsif’te 63 defa kullanılmıştır.

Hat ile ilgili en az beyit Şeyhî Divanı’nda (28), en çok beyit Şeyh Gâlib Divanı’nda (155) tespit edilmiştir.

Hatta ait Şeyhî Divanı’nda 28 beyit 22 benzetme, Fuzûlî Divanı’nda 60 beyit 20 benzetme, Bâkî Divanı’nda 83 beyit 36 benzetme, Nef’î Divanı’nda 32 beyit 28 benzetme, Nâ’ilî Divanı’nda 35 beyit 28 benzetme, Nedîm Divanı’nda 71 beyit 37 benzetme, Şeyh Gâlib Divanı’nda 155 beyit 58 benzetme, Enderunlu Vâsif Divanı’nda 63 beyit 9 benzetme kaydedilmiştir.

Hat çok değişik yönleriyle ele alınmıştır. Onun yeni ve taze olması en fazla istenen özelliğidir. Hat, sevgili için bir güzellik unsuru olarak değerlendirilmesinin yanı sıra, bazen güzelliği bozucu olarak da ele alınmıştır. Bâkî hattı sevgilinin yanağının “kir”i olarak tavsif etmiştir. (Bkz. 463 G/2). Fakat bu tür kullanımlar azdır. Bunun yanında onun fitne, bela gibi kelimelerle anılması olumsuz bir durum gibi değerlendirilmemelidir. Bu tür sıfatlara konu olması âşık tarafından istenen bir özelliktir. Bu durum ele aldığımız diğer unsurlar için de geçerlidir. Sevgilin uzuvları bu tür vasıflarıyla güzeldir.

Hatta ait sıfatlardan renk ile ilgili olarak, siyah ve yeşil olmak üzere iki renk görülmektedir. Yazı ve yazıya ait sıfatlarda siyahlık; bitkilere ait sıfatlarda yeşillik ve tazelik ağır basmaktadır. Mu’idî hat ile ilgili olarak: “Dudağın çevresinde koyu yeşil renkte çıkan bitki gibidir. Bu nedenle Araplar ona gelişip büyümesinden dolayı “nebat”, Fars ve Türk şairleri “sebze” demişlerdir¹⁵⁹ diye açıklama yapıyor ve bu özellikleriyle ilgili örnekler verdikten sonra siyahlık ve yazı ile ilgili sıfatlara değiniyor.¹⁶⁰ Burada da belirtildiği gibi hat iki renkte karşımıza çıkıyor. Bu durumun nedeni onun ilk başlarda yeşil olarak belirmesi ve zaman geçtikçe de siyahlaşmasından kaynaklanmaktadır.

Hatta ait durum ve şekil yönünden 97 benzetme, renk yönünden 15 benzetme, koku yönünden 6 benzetme kaydedilmiştir.

¹⁵⁹ Mu’idî, a.g.e, s.34.

¹⁶⁰ Mu’idî, a.g.e, s.36-37.

SAÇ, KAŞ, KİRPİK VE HAT İÇİN ORTAK KULLANILAN BENZETMELER:

1. Saç, kaş, kirpik, hat

Siyah, fitne, bela, sâye

2. Saç, kaş, hat

Tâb, nâkş, amber, müşg, sevâd, siyah, fitne, bela, sâye

3. Saç, hat, kirpik

Leşker, siyah, sâye, bela, fitne

4. Saç, hat

Misk, benefşe, attâr, reyhan, perişan, leylak, müşk, amber, sümbül, semmûr, bûy, siyah, sevâd, şeb, şam, kâfir, akşam, kara, tîre, fireng, dil-ârâ, mûr, daire, sipâhî, sâye, bela, dâm, hâle, tâb, mar, nüsha, tıfl, fitne, perde, dûd, ebr, leşker, nakş, zengi,

5. Saç, kaş

Ham, çîn, tâb, nakş, siyah, fitne, sâye, amber, müşg, garra sevda, kâfir, semmûr, sevâd

6. Saç, kirpik

Kullâb, sâye, cadı, cârub, pençe, dâmen, leşker, Tâtâr, bela, siyah

7. Hat, kirpik

Hâr, siyah, fitne, sâye, leşker, bela,

8. Hat, kaş

Siyah, fitne, sâye, belâ, nakş, tâb, amber, müşg, sevda, kafir, sevâd, semmûr

9. Kaş, kirpik

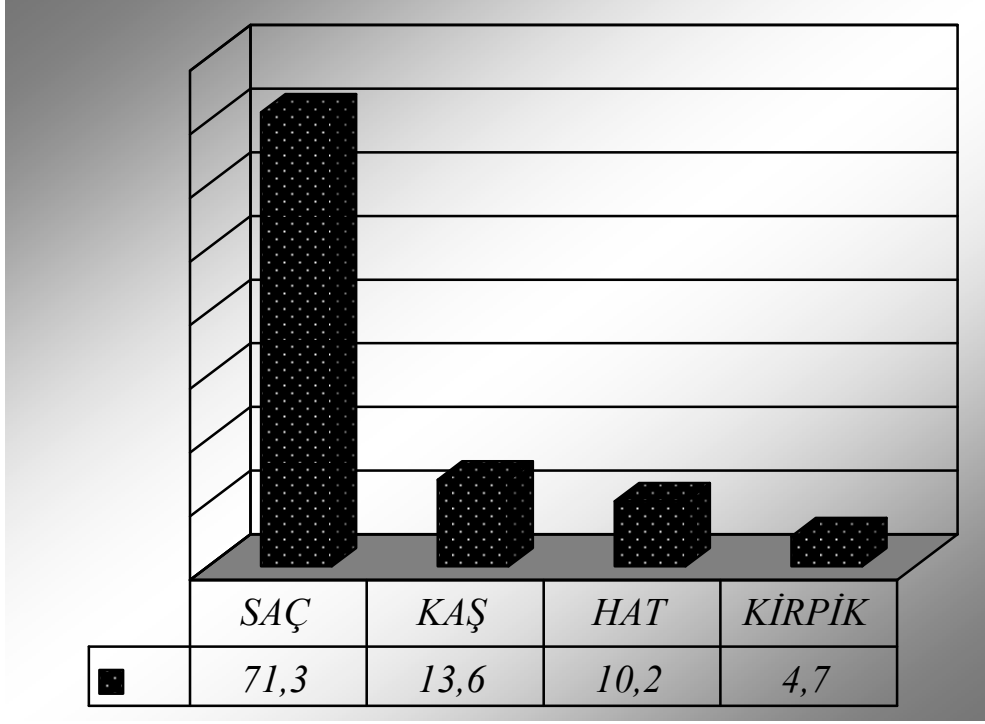
Hançer, tığ, fitne, kılıç, nevk, kalem, hun-feşân, siyah, fitne, sâye, kirişme, şemşir, bela.

Dört unsurda da ortak olan sıfat ve benzetmeler renk ile işlevleri bakımından ön plana çıkmaktadır. Saç, kaş ve hatta renk ve koku yönünden ortak sıfat ve benzetmeler vardır. Kirpik ile alakalı koku yönünden bir benzetme yoktur. Saç ve hat için ortak benzetmeler daha fazla renk ve koku yönleriyledir. Saçın ve hattın sevgilinin yüzünü örten ve güzelliğini saklayan unsurlar olması ve birer tuzak olarak telakkî edilmeleri sebebiyle de ortak sıfatlara sahip oldukları görülür. Kaş ve kirpikte ortak olan benzetmeler şekli hususiyetleriyle öne çıkmaktadır. Kaş ve kirpik öldürücü ve yaralayıcı olma bakımından ortak vasıflara sahiptirler. Bundan dolayı ikisi için de kullanılan benzetmelerin ağırlık noktasını bu husus teşkil etmektedir.

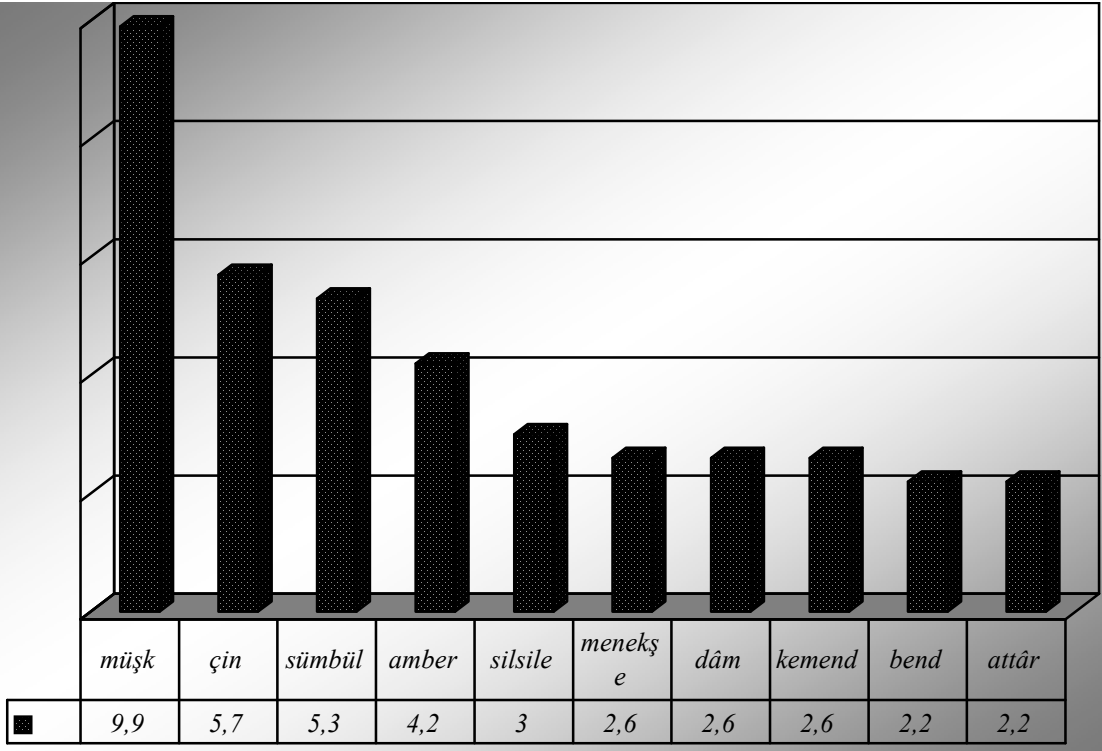
TABLolar

1. ŞEYHİ

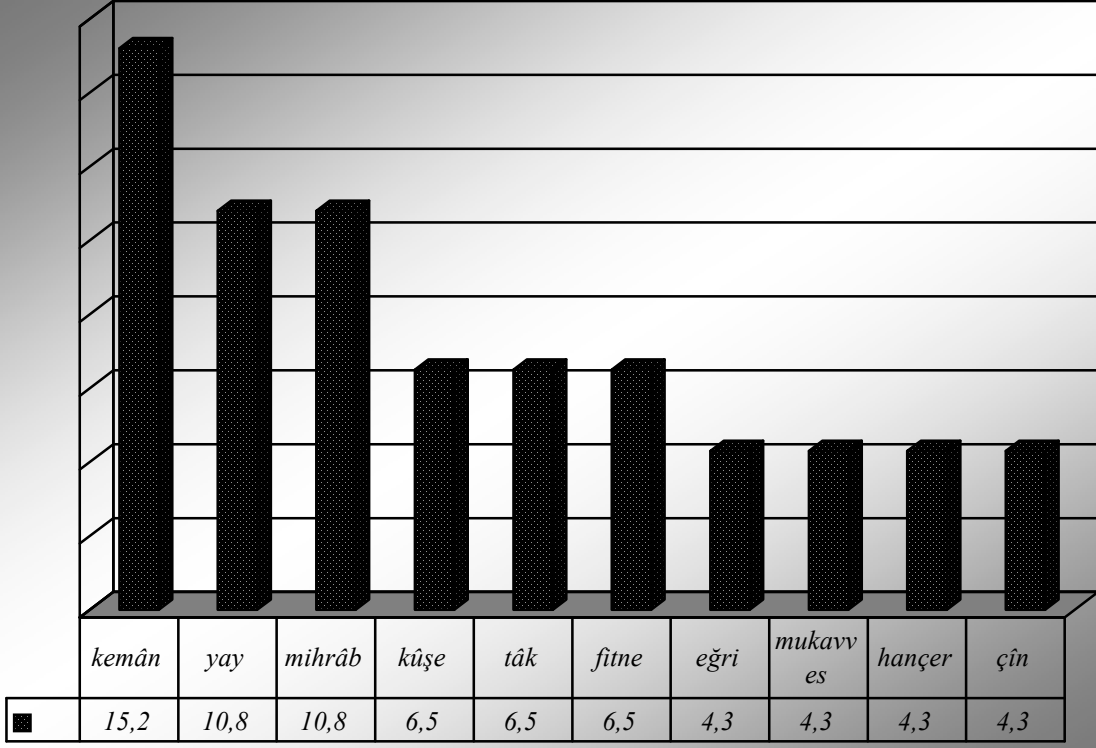
1.A. SAÇ, KAŞ KİRPIK VE HAT'IN YÜZDELİK DAĞILIMI

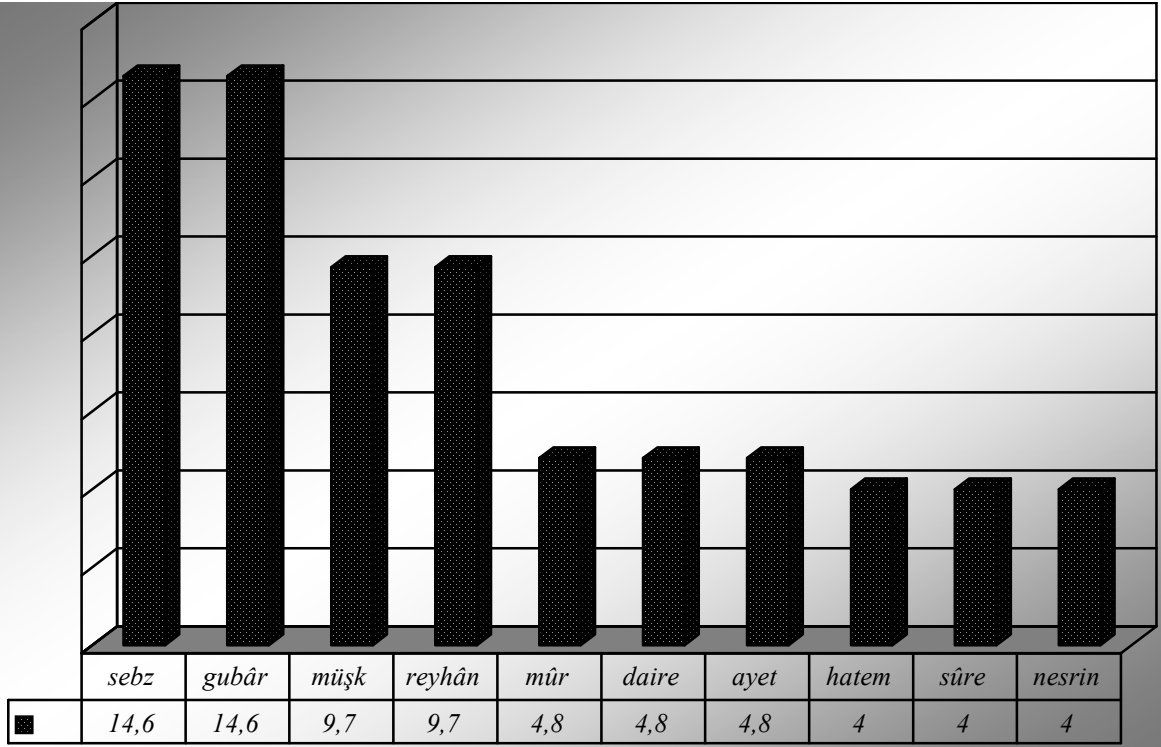
1.B. SAÇ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

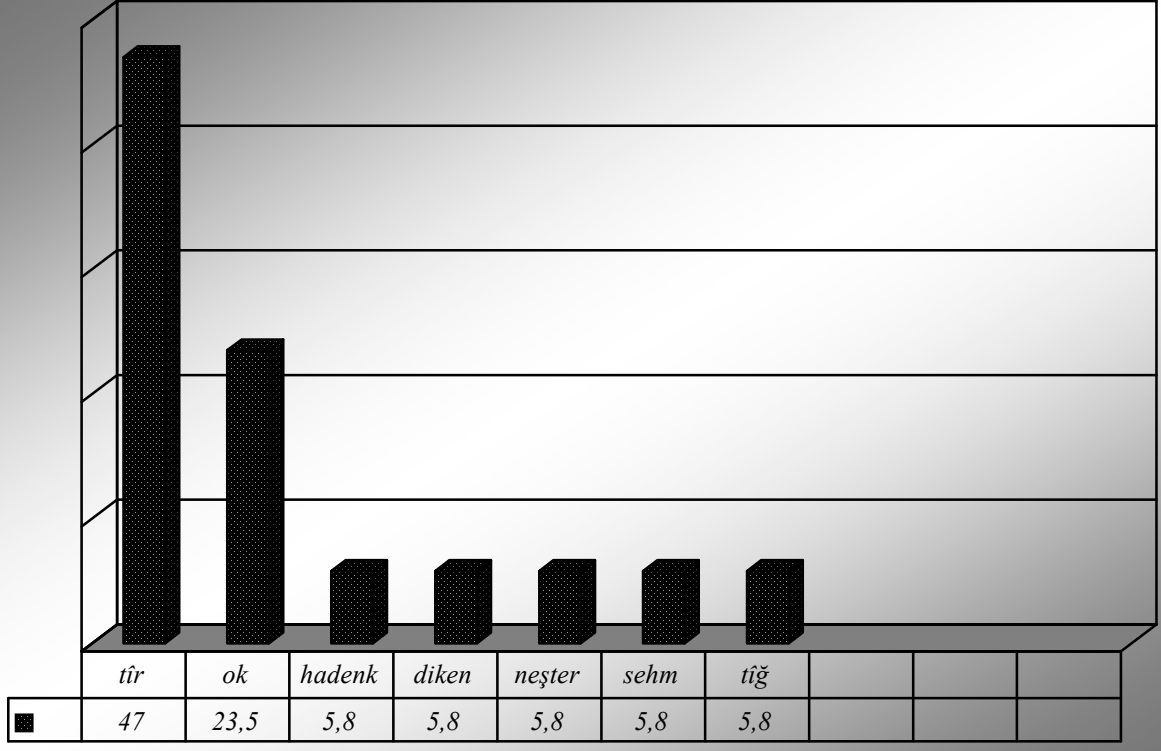
1.C. KAŞ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

1.D. HAT'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

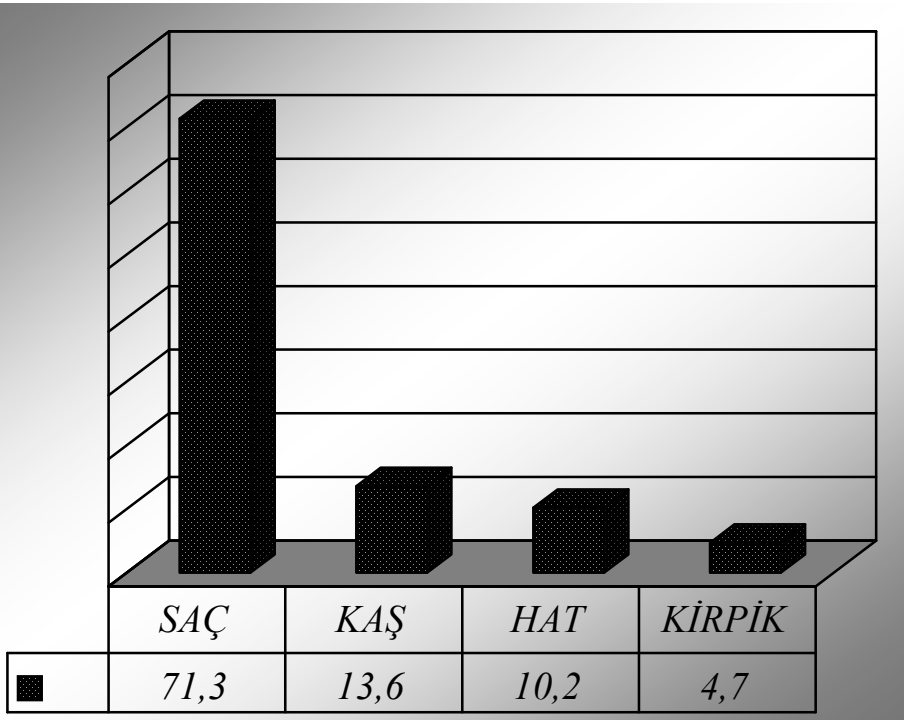

1.E. KİRPİK'E AİT BENZETMELERİN YÜZDELİK DAĞILIMI

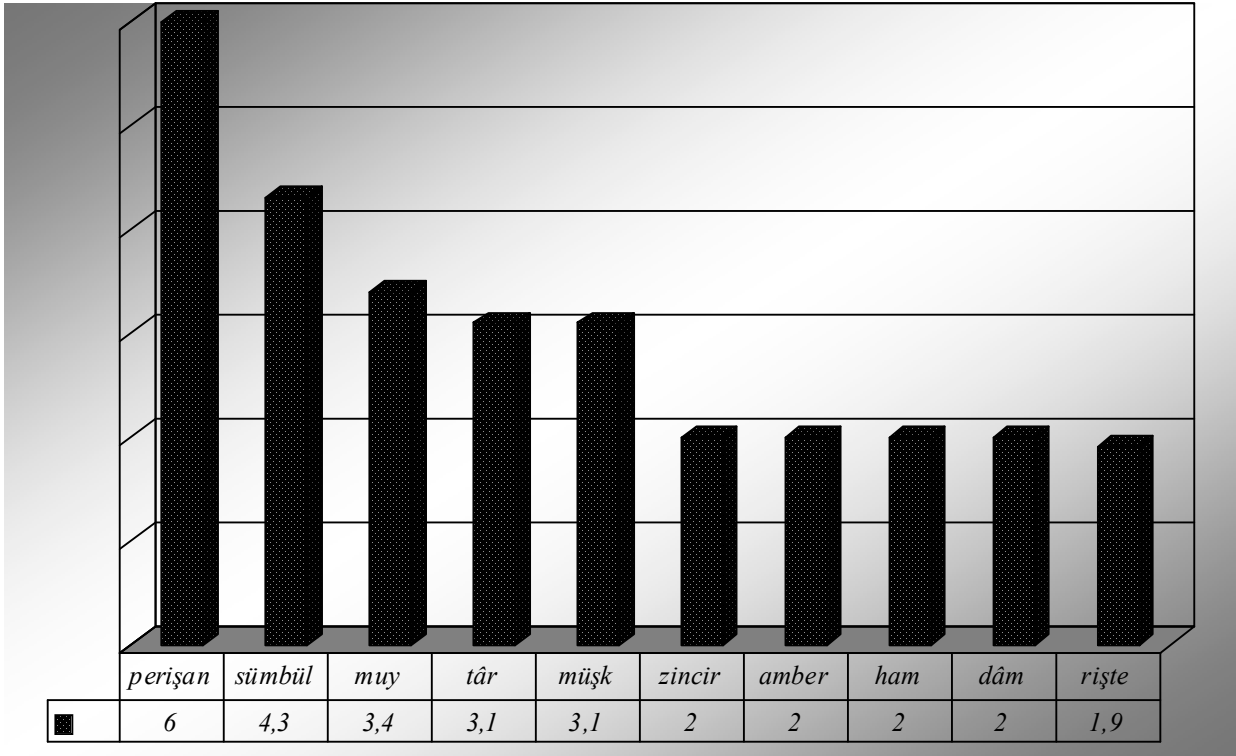

2. FUZÛLÎ

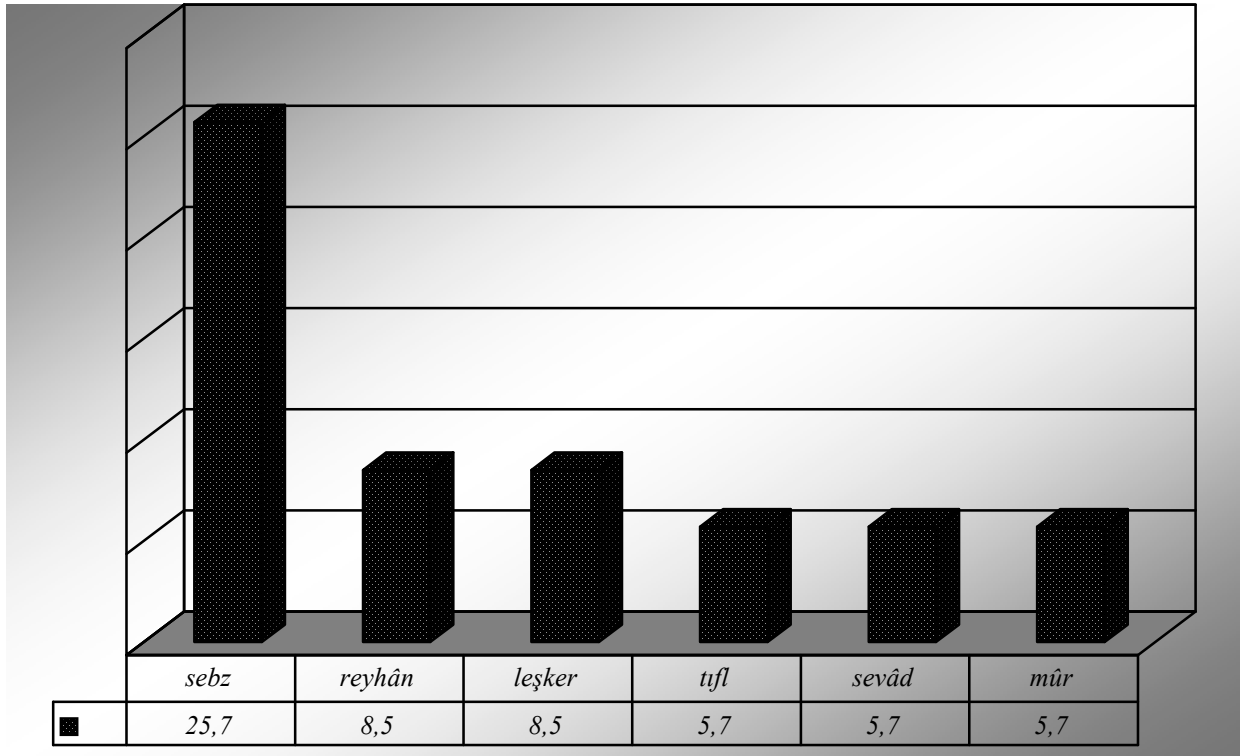
2.A. SAÇ, KAŞ, KİRPİK VE HAT'IN YÜZDELİK DAĞILIMI

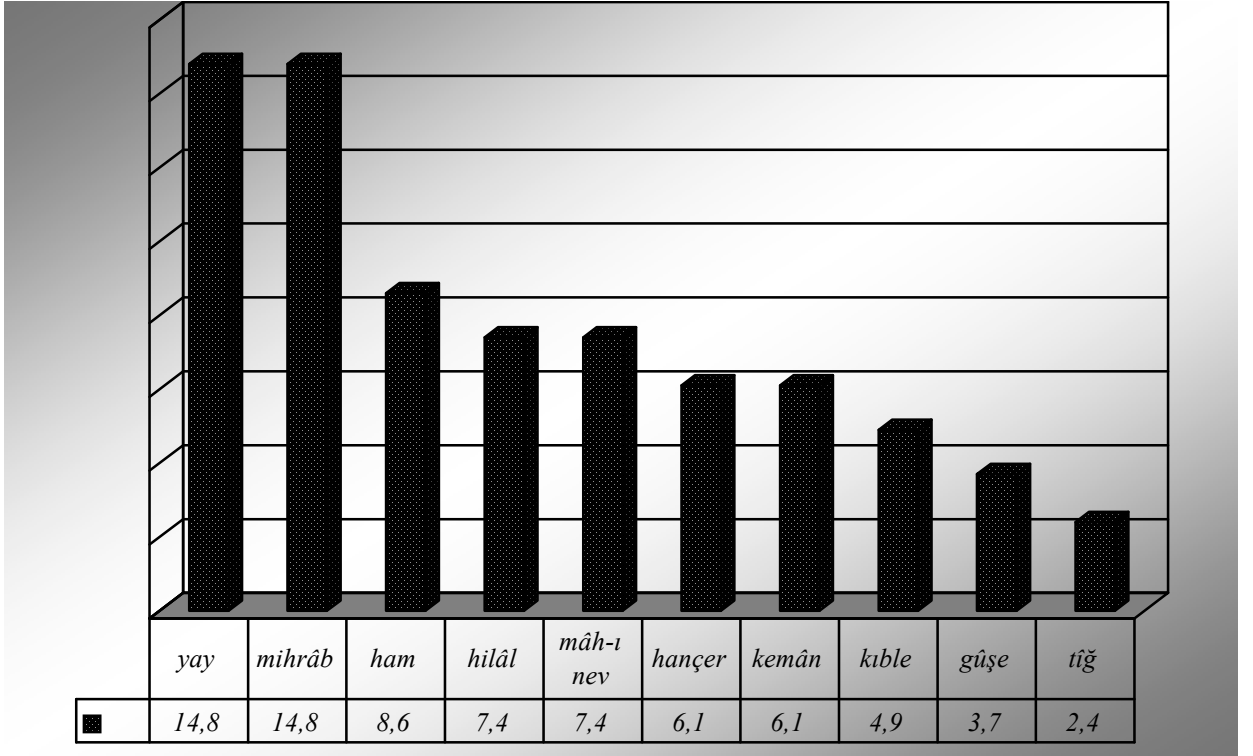
2.B. SAÇ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

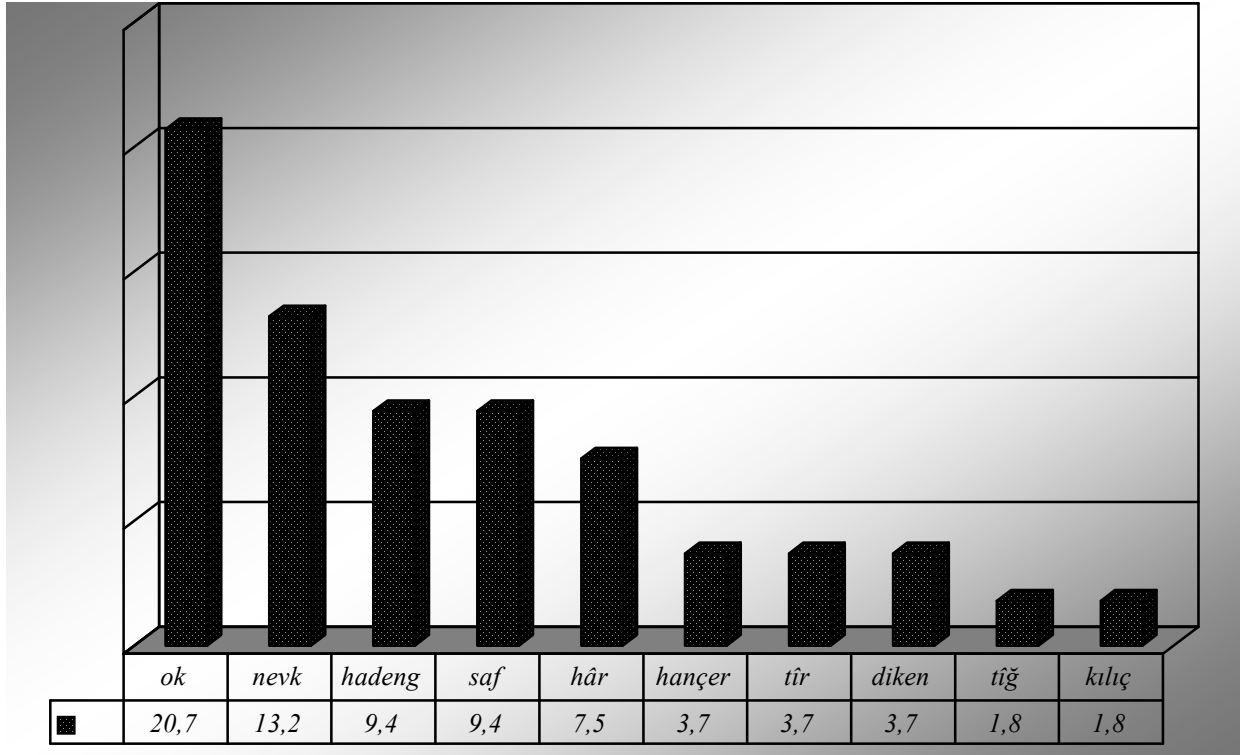
2.C. HAT'A AİT BENZETMELERİN YÜZDELİK DAĞILIMI

2.D. KAŞ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

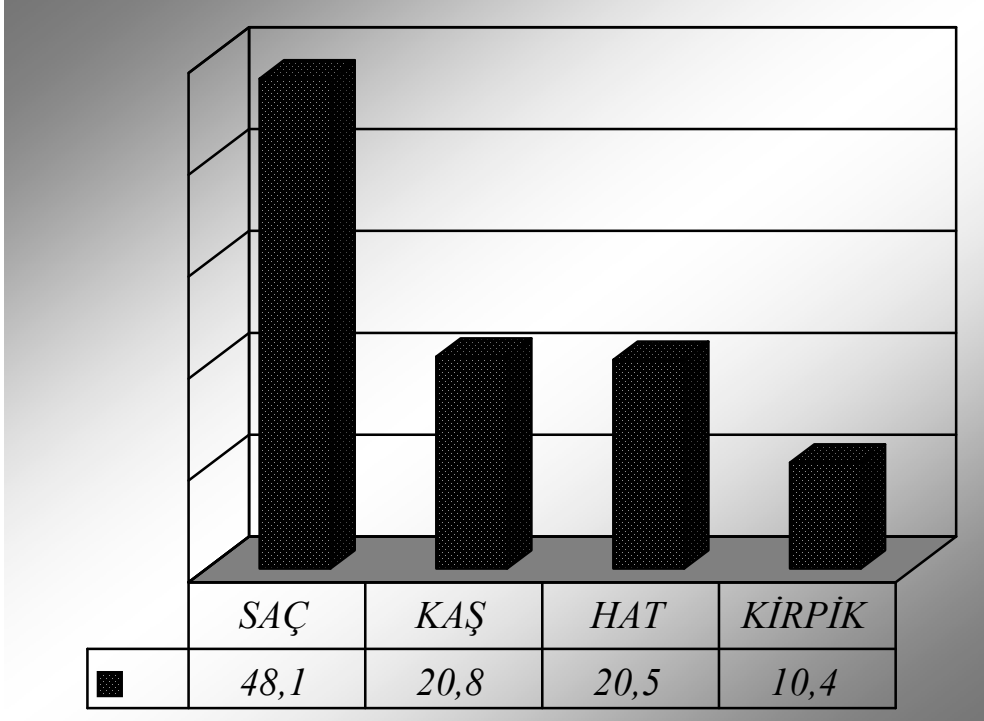

2.E. KİRPIK'E AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

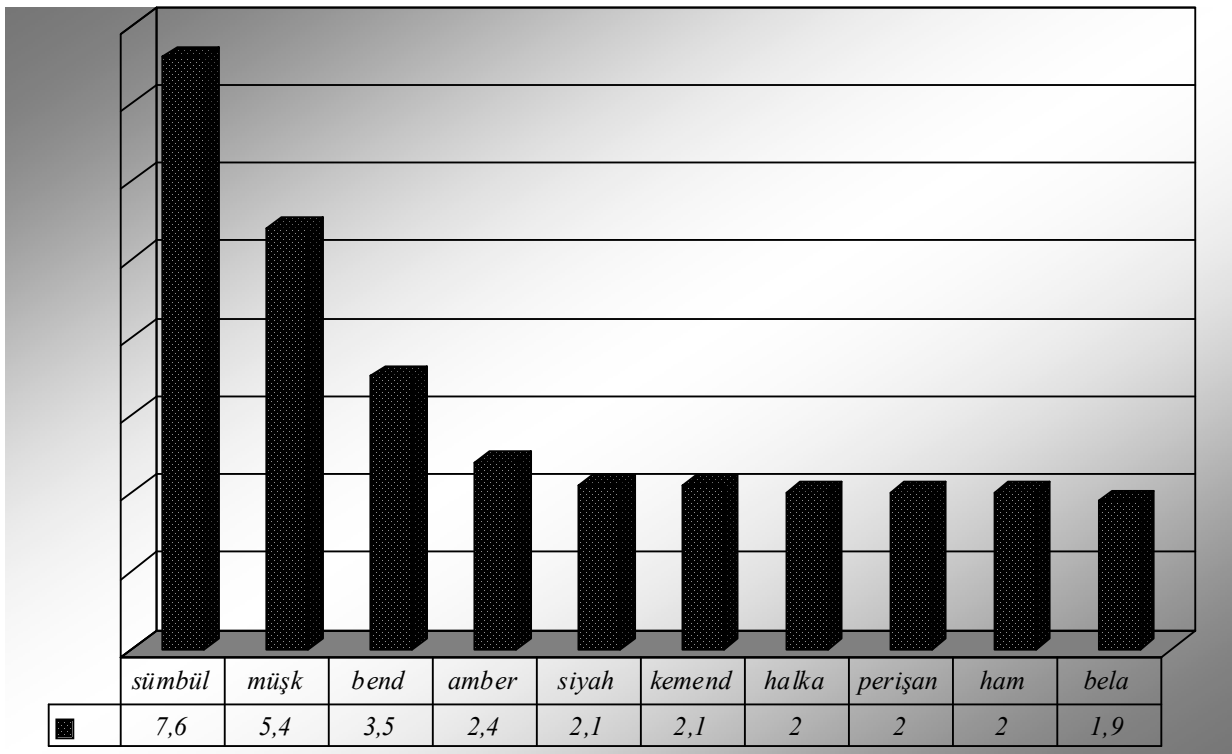

3. BÂKÎ

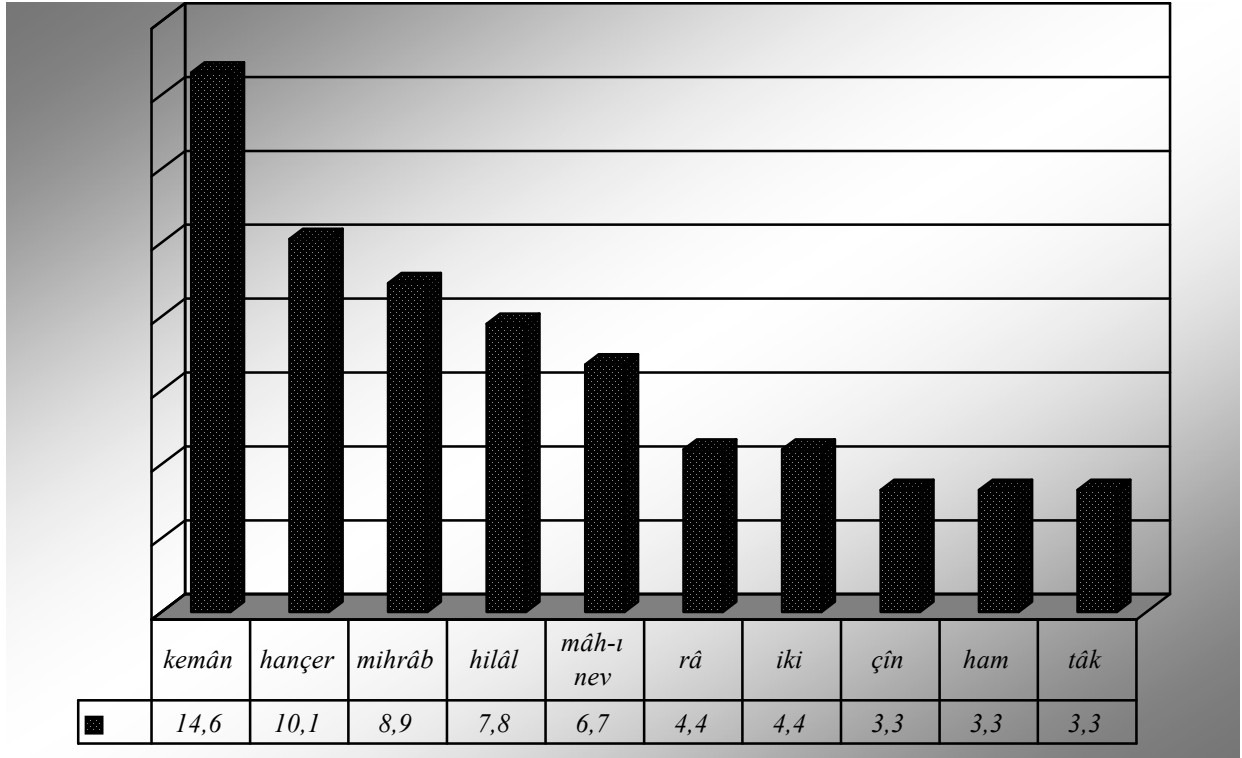
3.A. SAÇ, KAŞ, KİRPİK VE HAT'IN YÜZDELİK DAĞILIMI

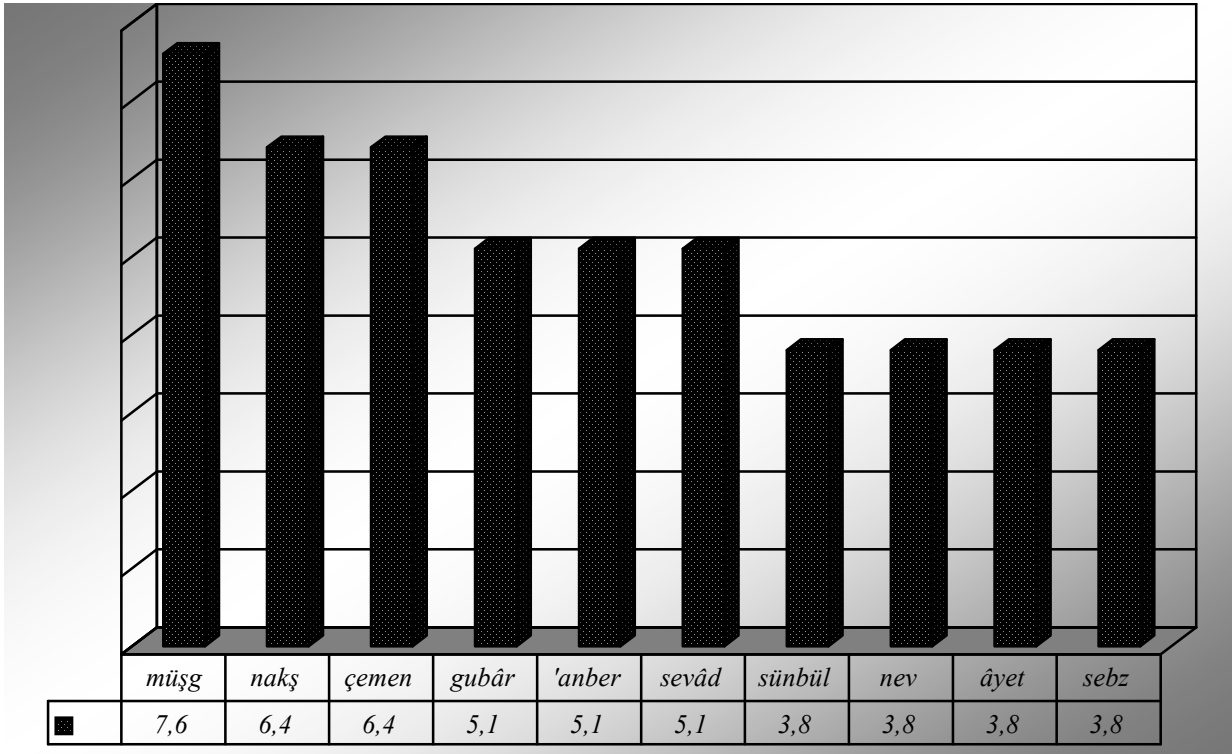
3.B. SAÇ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

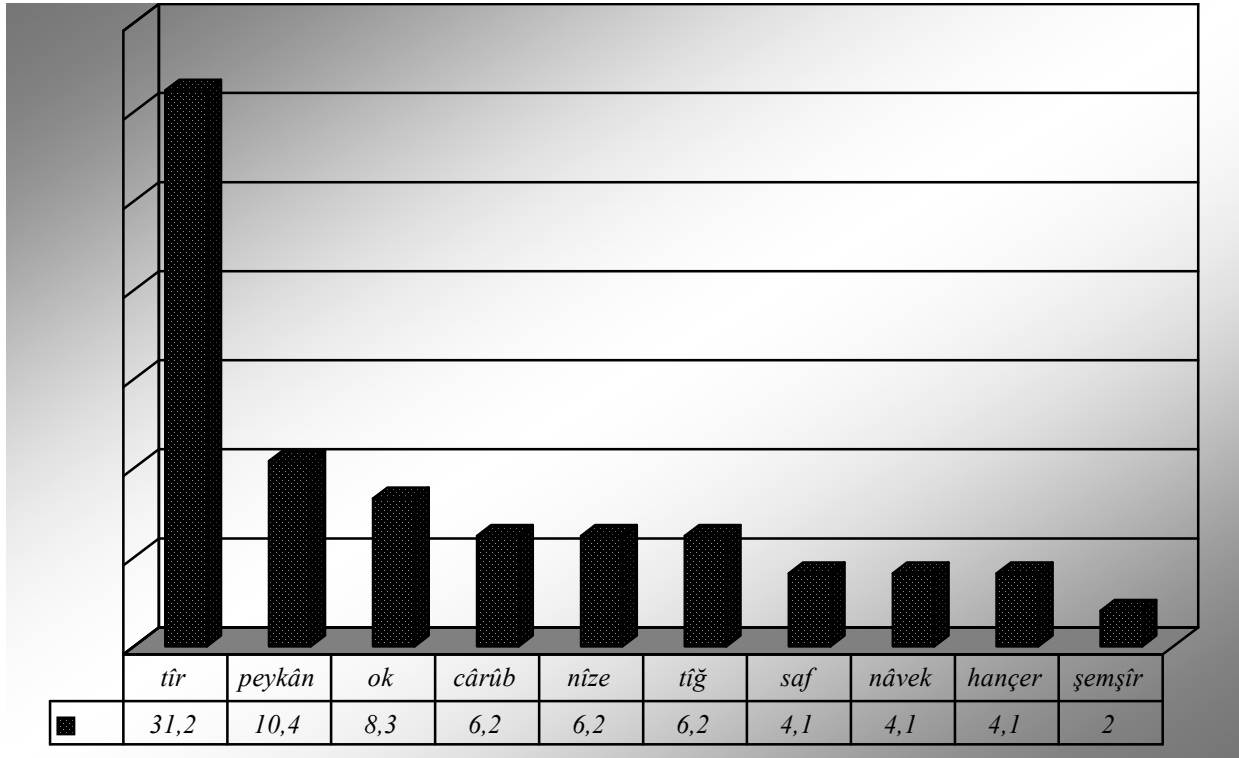
3.C. KAŞ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

3.D. HAT'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

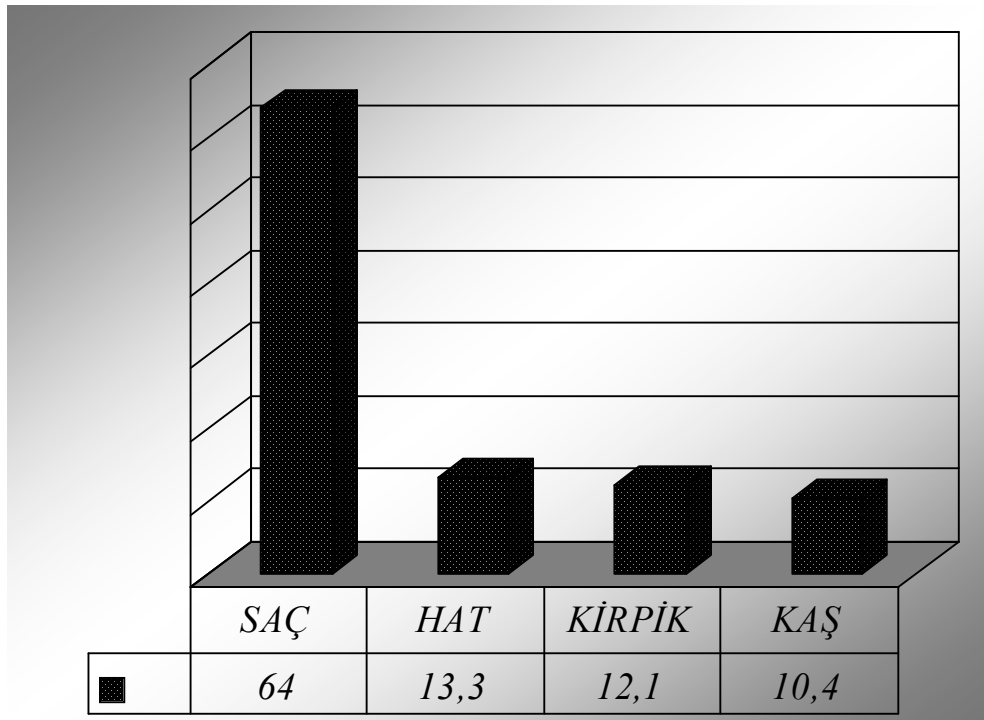

3.E. KİRPİK'E AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

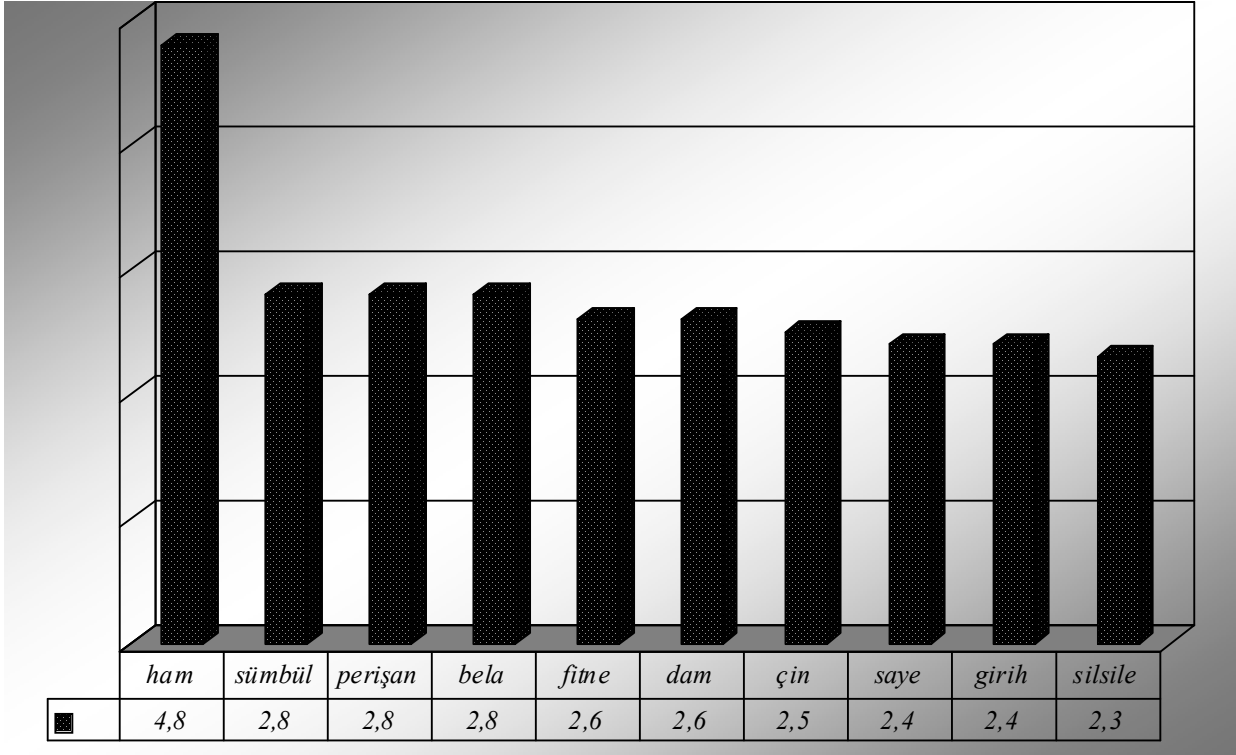

4. NEF'Î

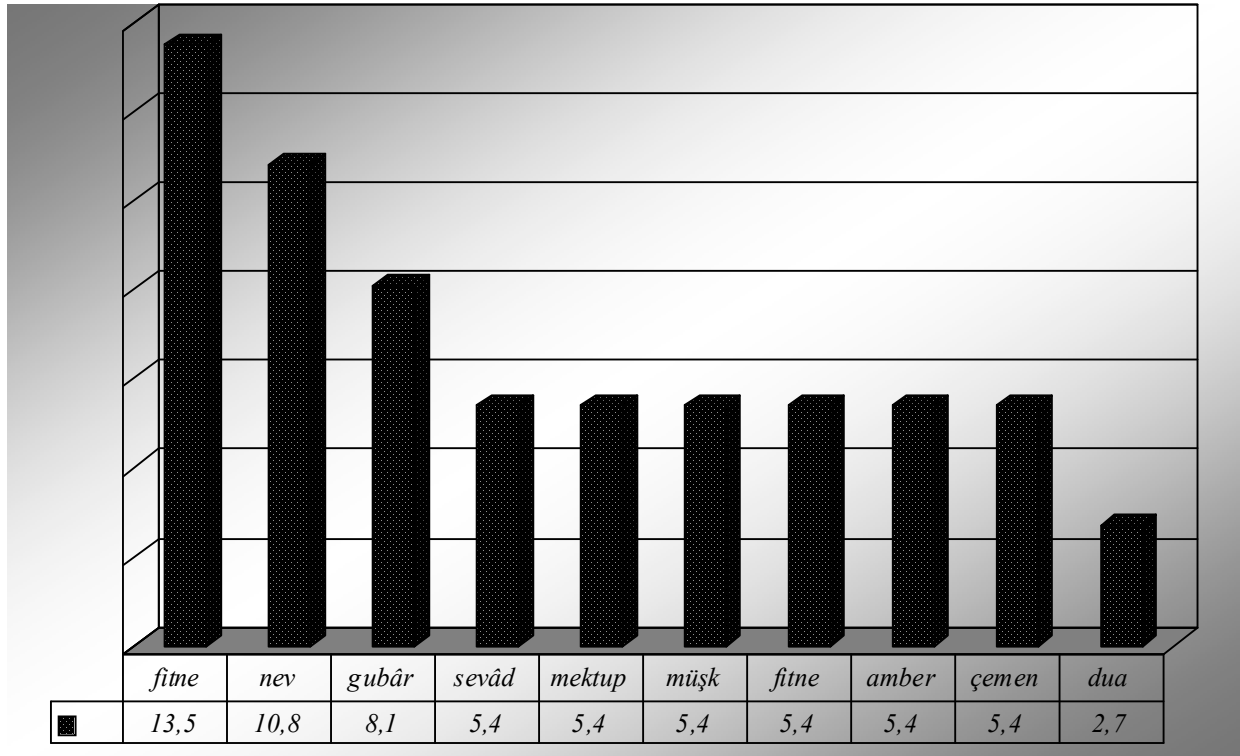
4.A. SAÇ, KAŞ, KİRPİK VE HAT'IN YÜZDELİK DAĞILIMI

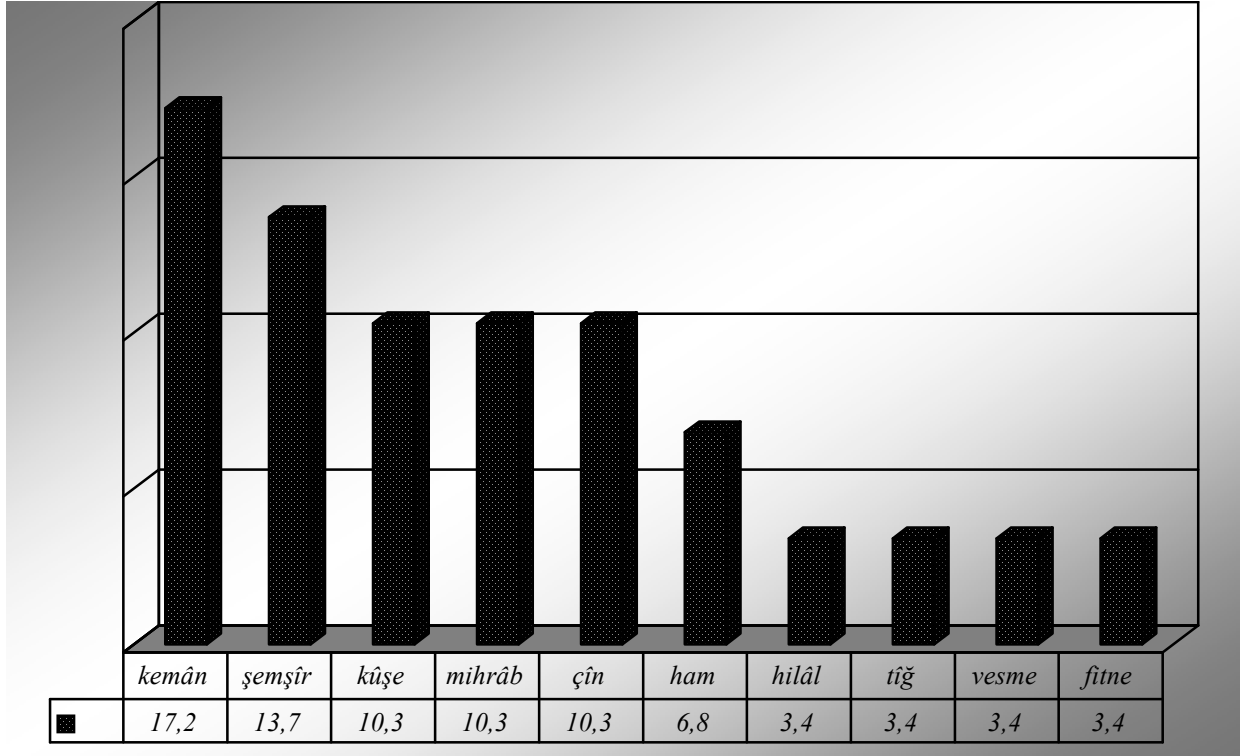
4.B. SAÇ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

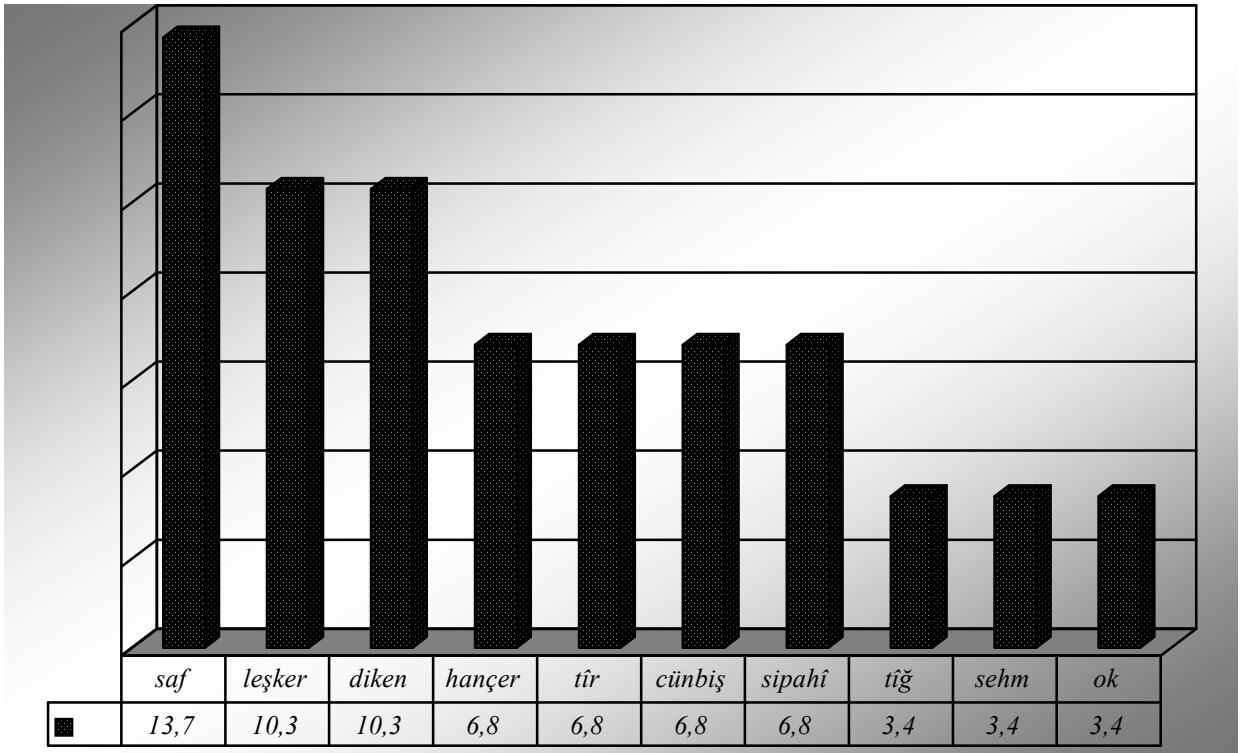
4.C. HAT'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

4.D. KAŞ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

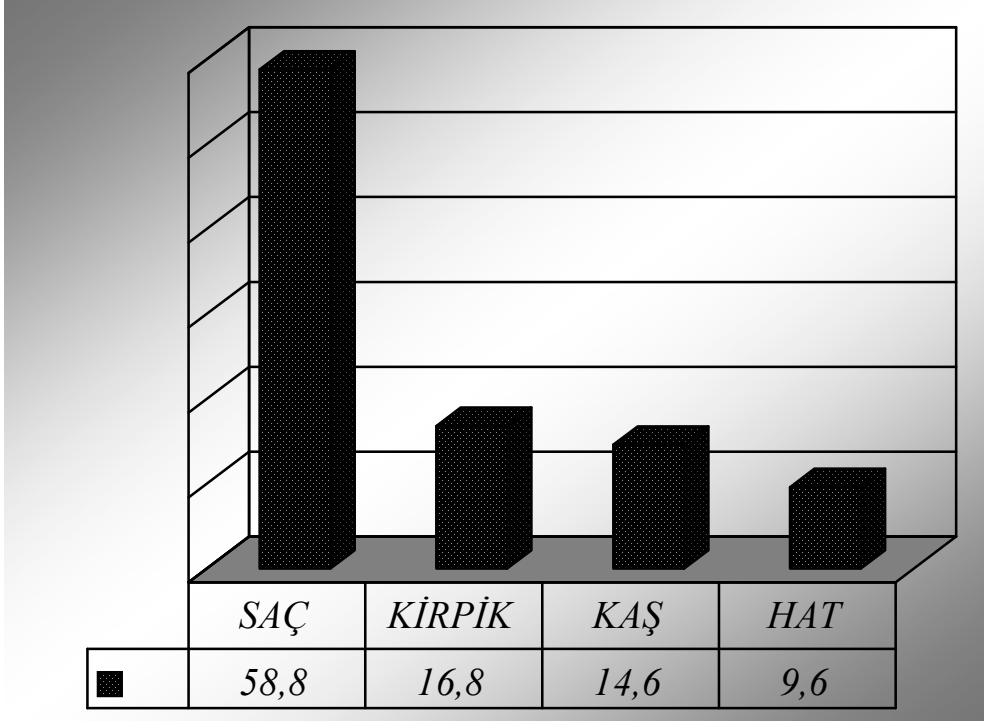

4.E. KİRPİK'E AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

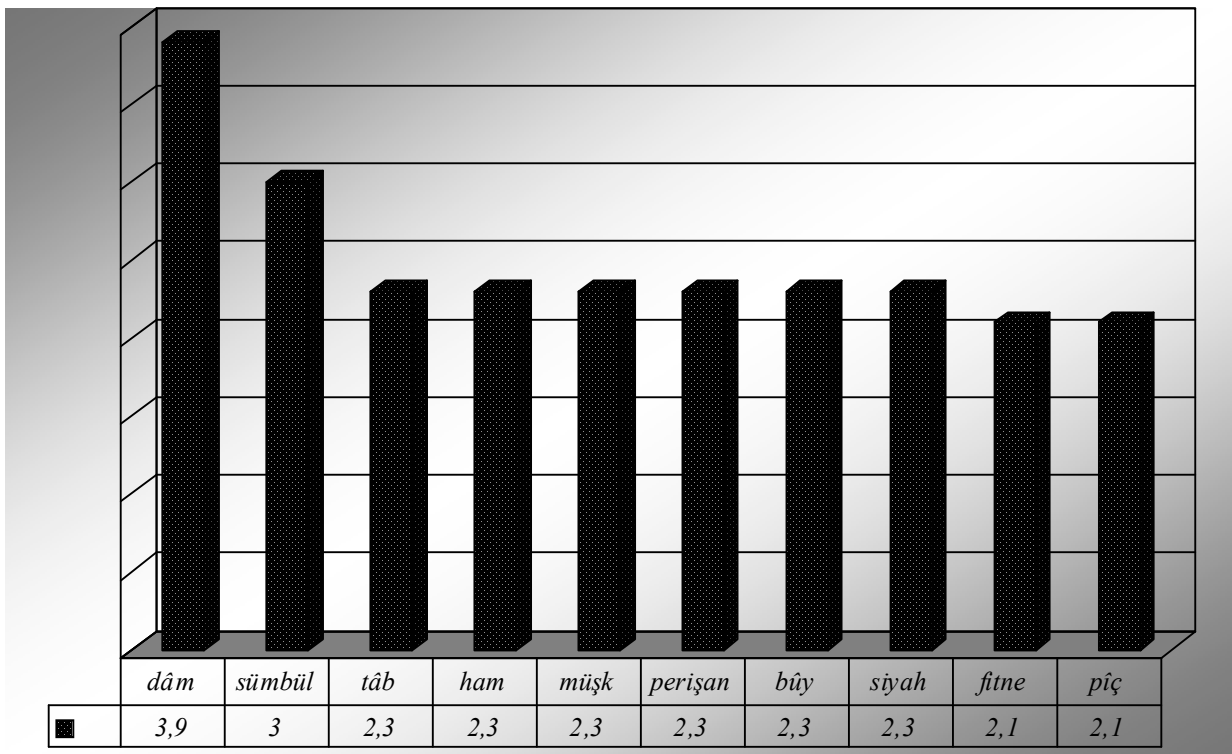

5. NÂ'İLÎ

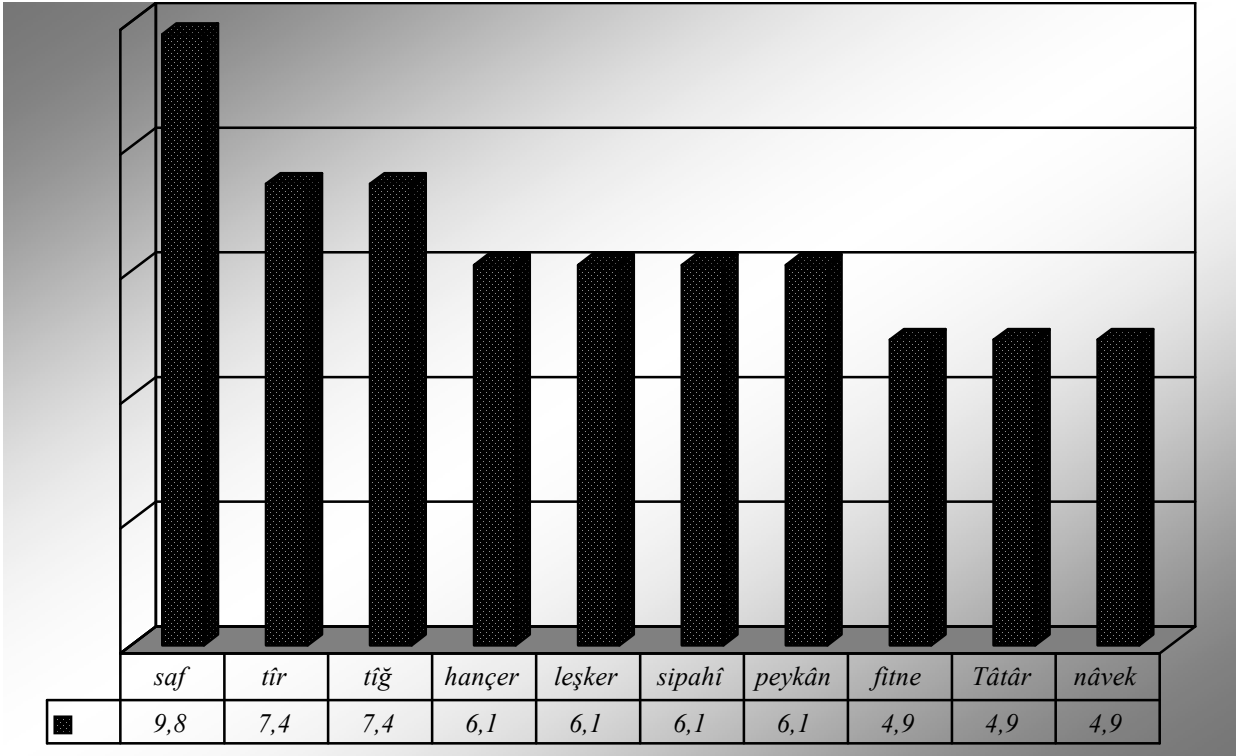
5.A. SAÇ, KAŞ, KİRPİK VE HAT'IN YÜZDELİK DAĞILIMI

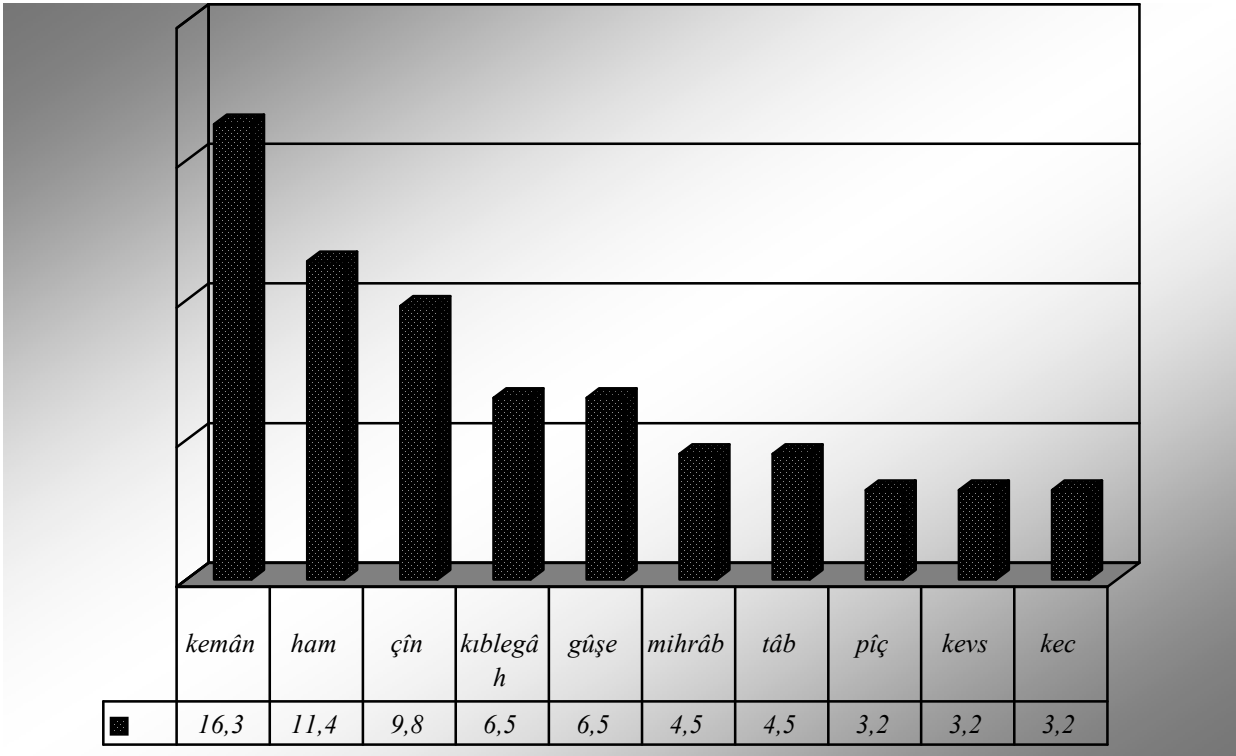
5.B. SAÇ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

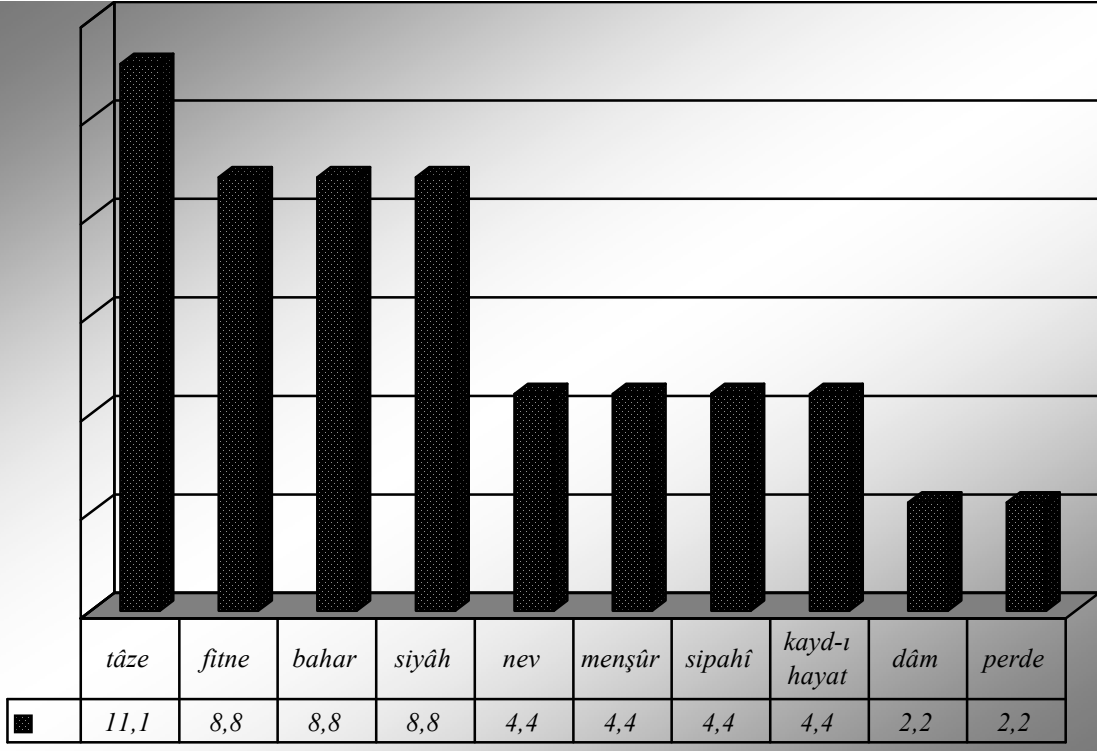
5.C. KİRPİK'E AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

5.D. KAŞ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

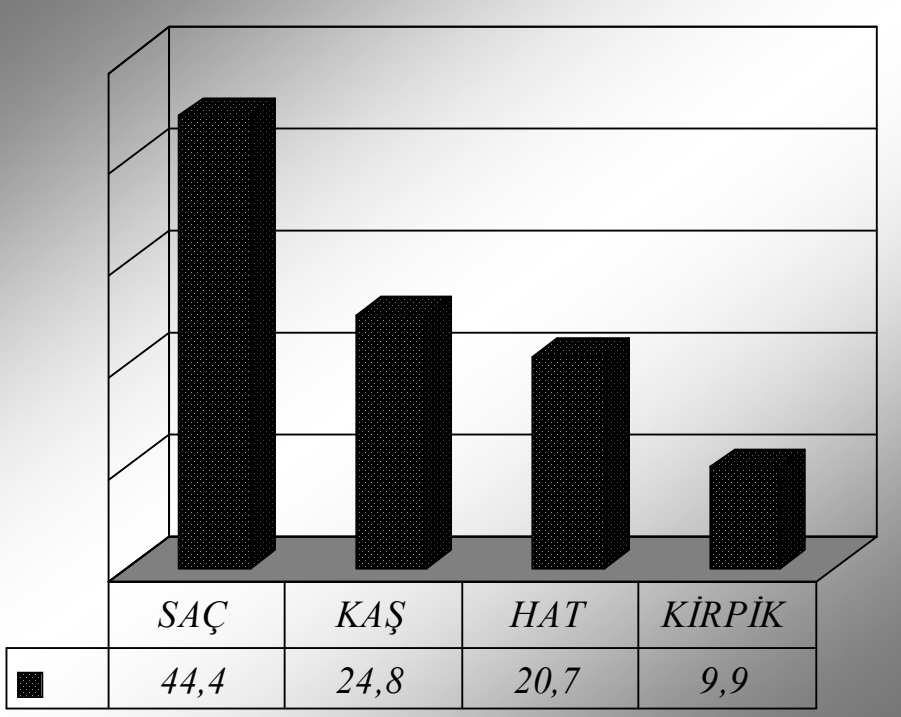

5.E. HAT'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

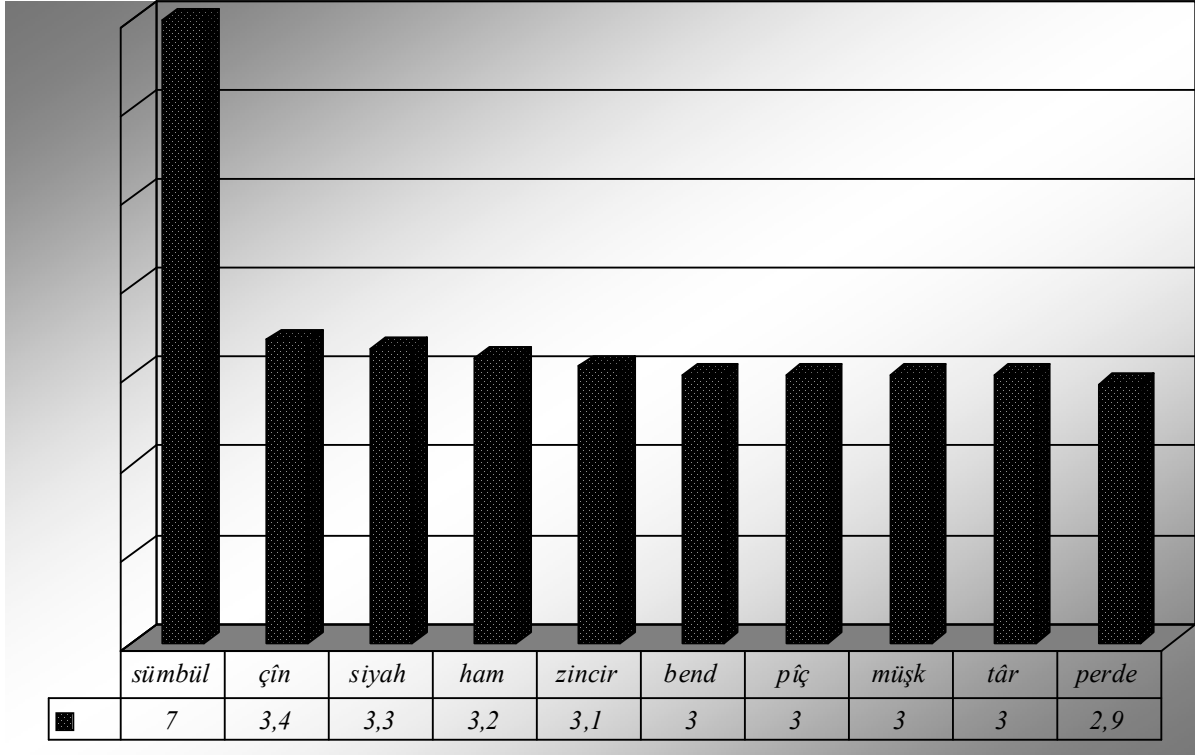

6. NEDİM

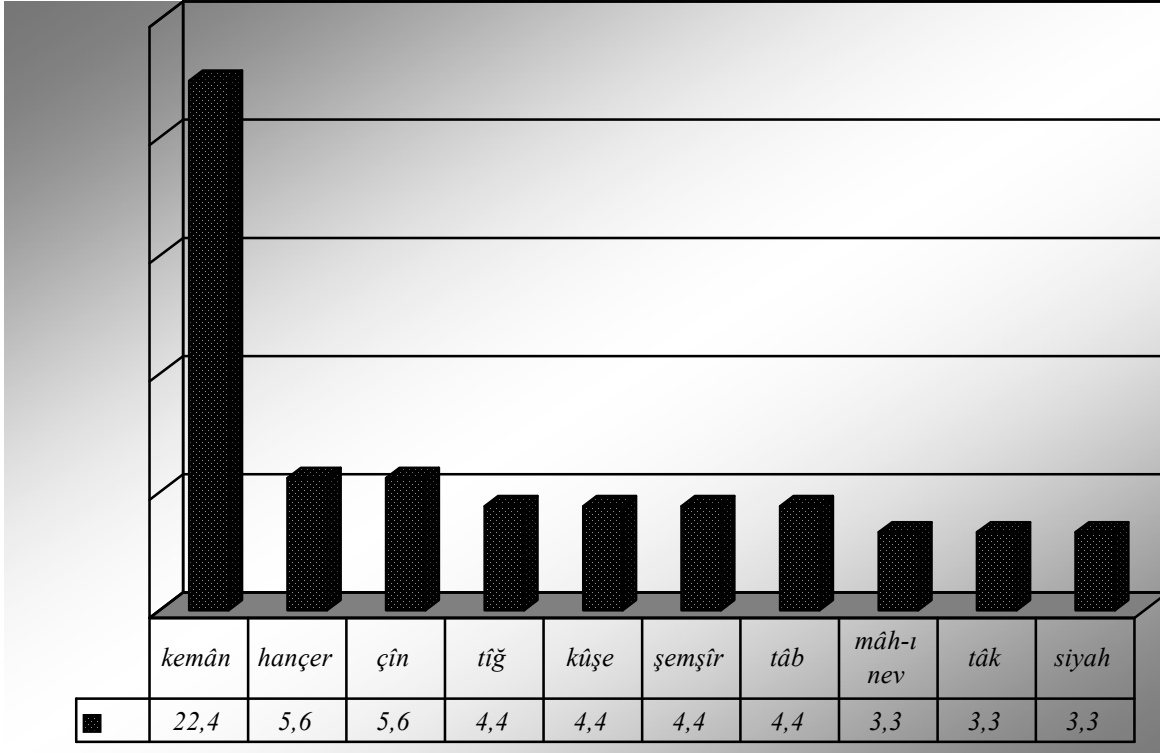
6.A. SAÇ, KAŞ, KİRPİK VE HAT'IN YÜZDELİK DAĞILIMI

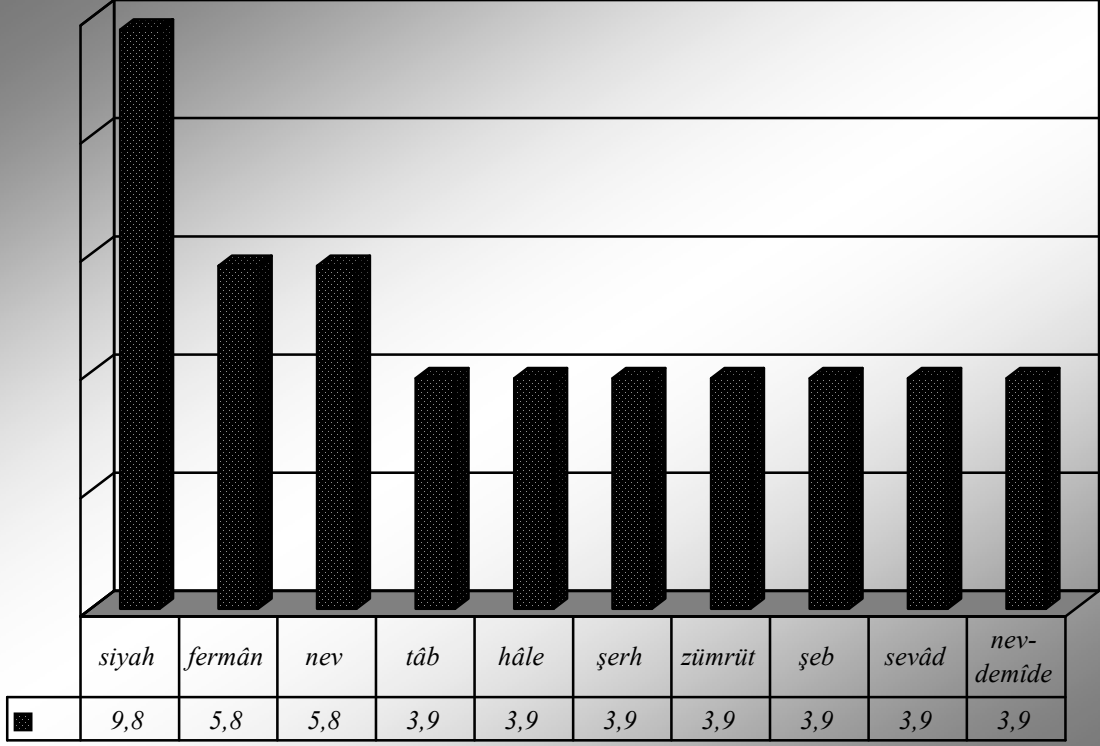
6.B. SAÇ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

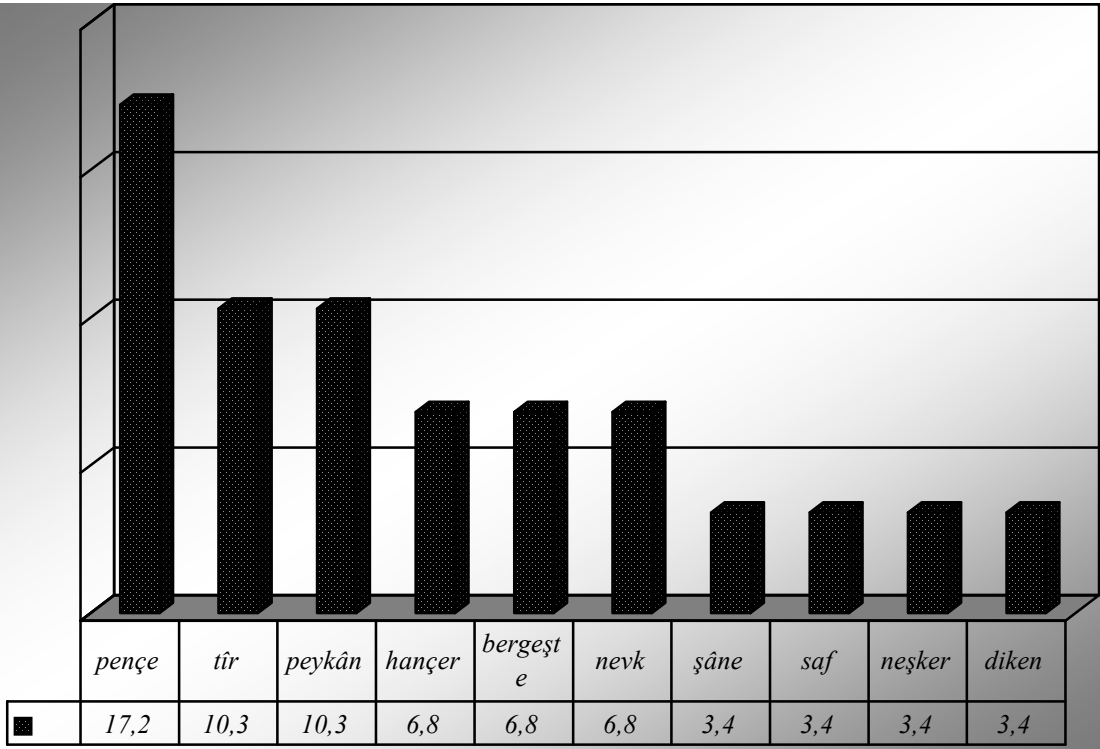
6.C. KAŞ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

6.D. HAT'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

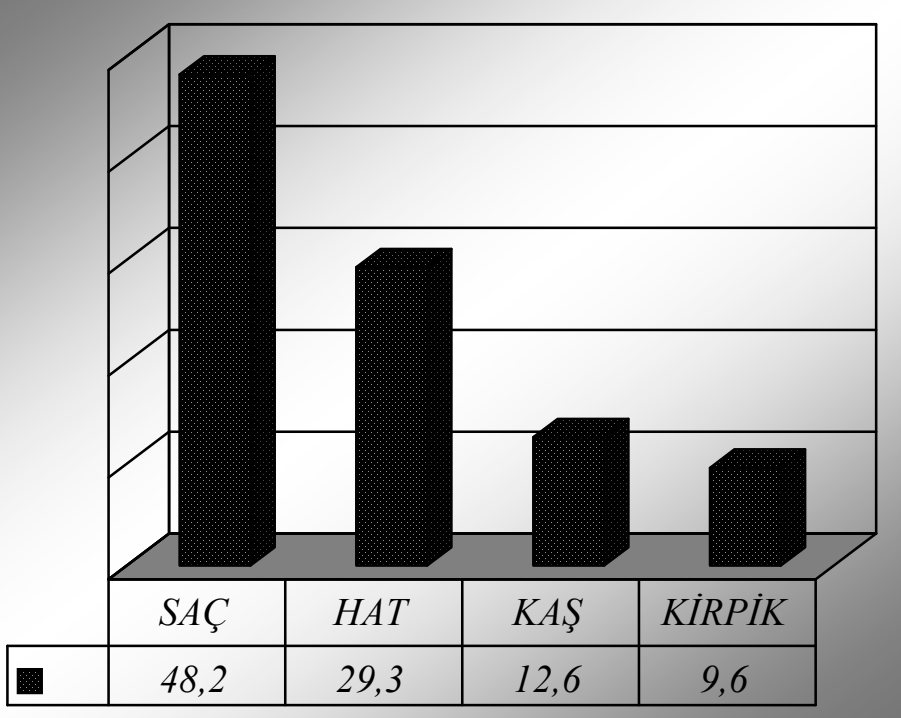

6.E. KİRPİK'E AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

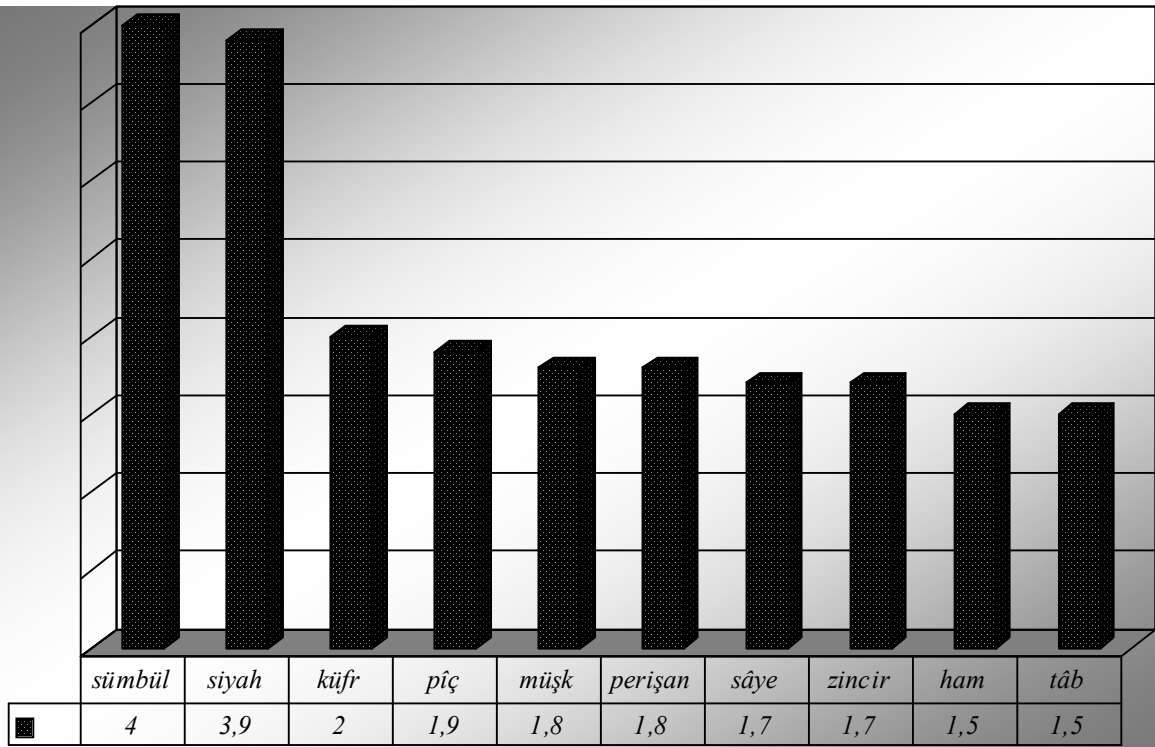

7. ŐEHY GĀLĪB

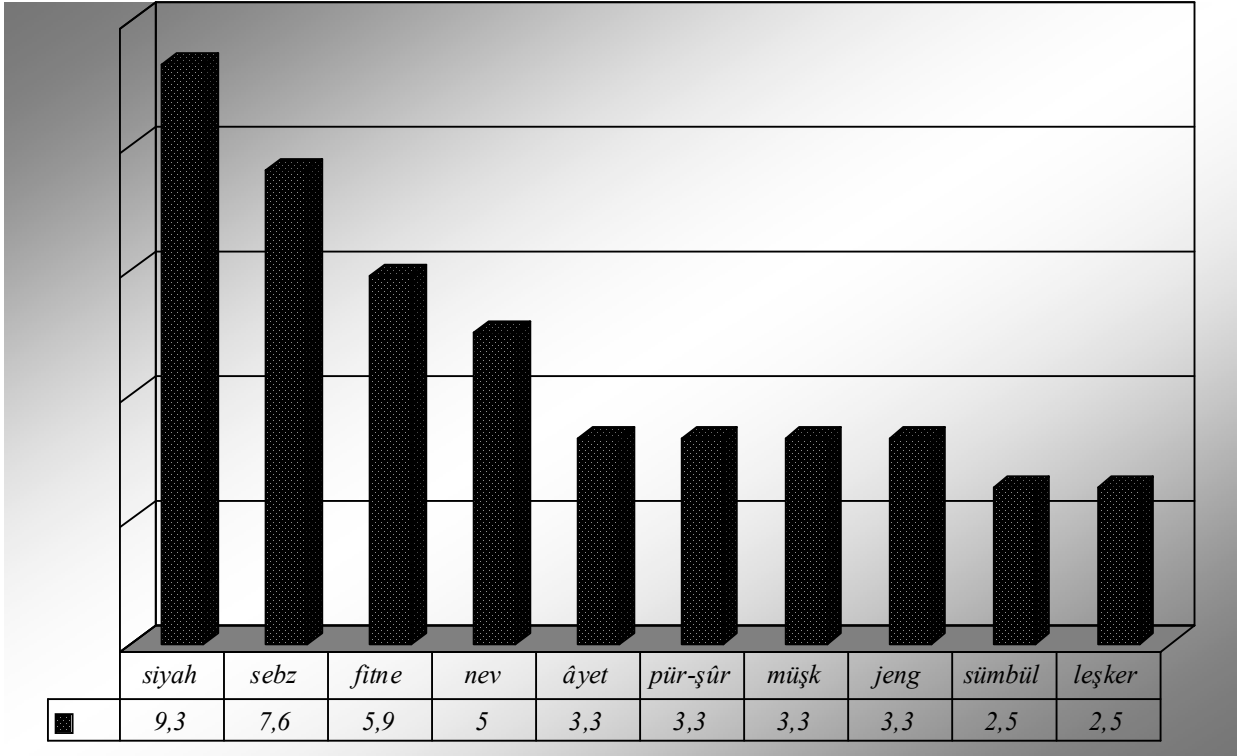
7.A. SAĀ, KAŐ, KĪRPĪK VE HAT'IN YŪZDELİK DAĒILIMI

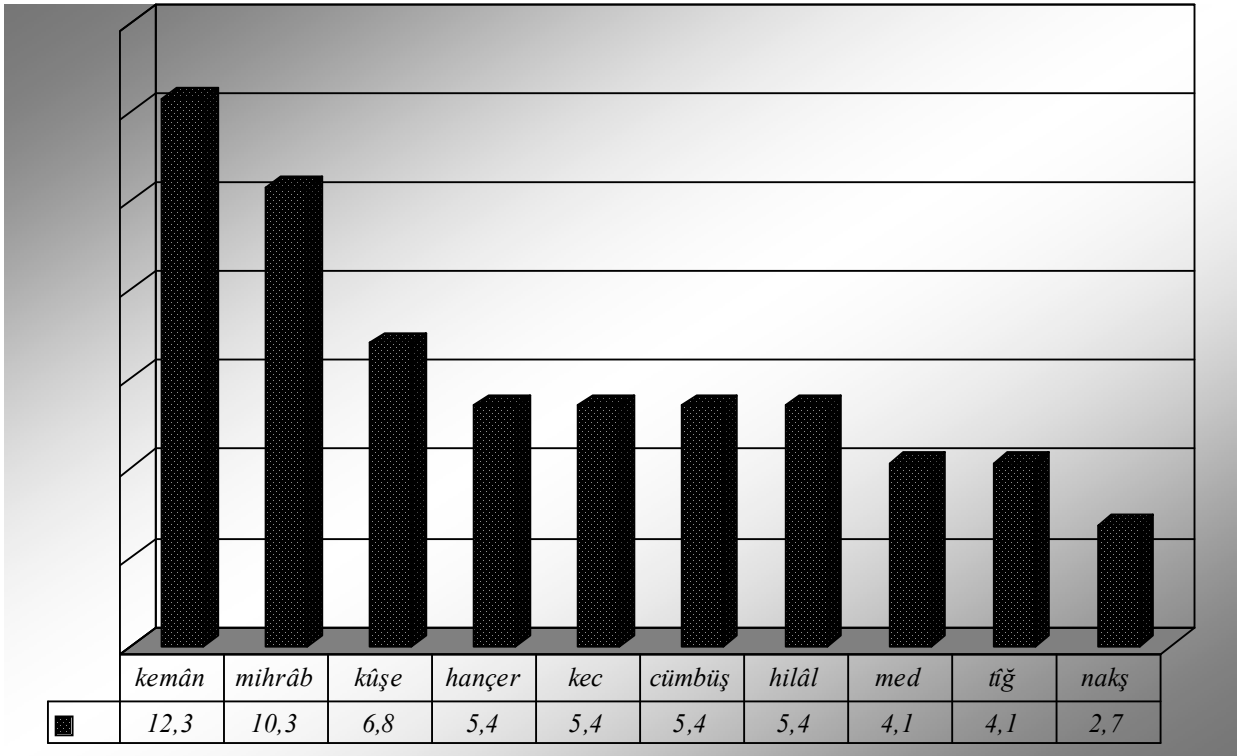
7.B. SAĀ'A AĪT İLK ON BENZETMENİN YŪZDELİK DAĒILIMI

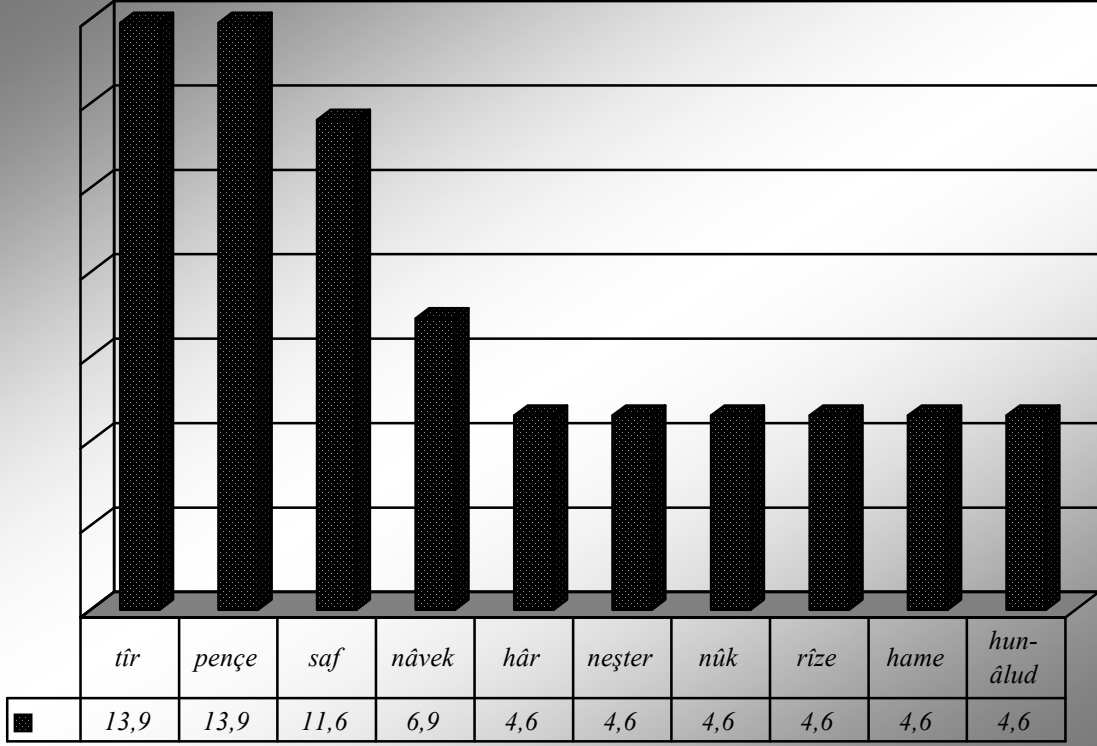
7.C. HAT'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

7.D. KAŞ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

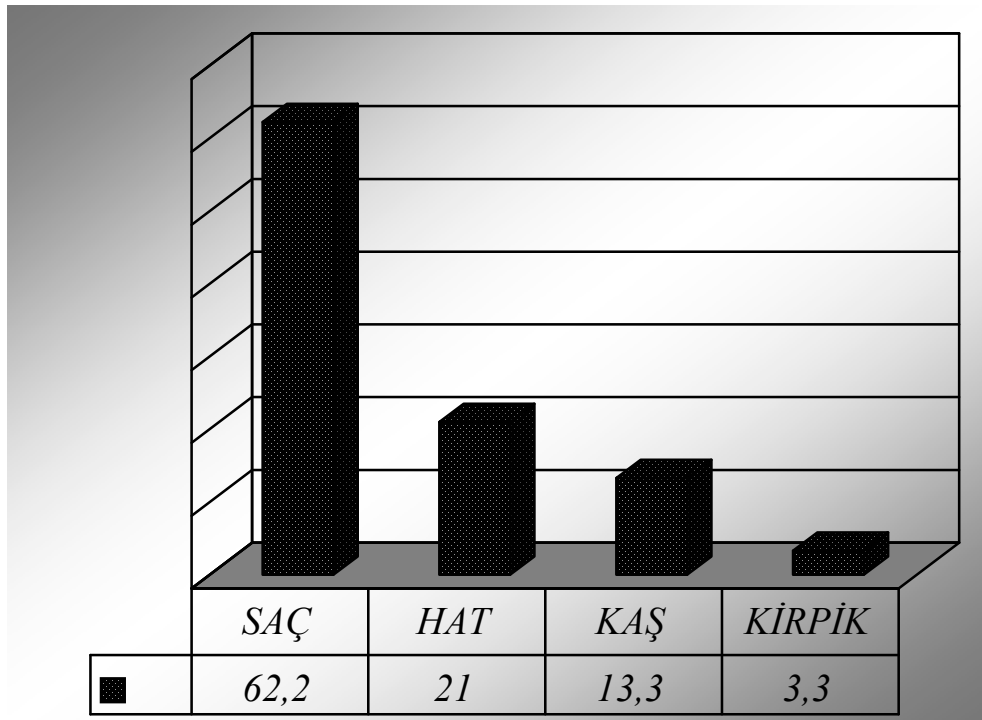

7.E. KİRPİK'E AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

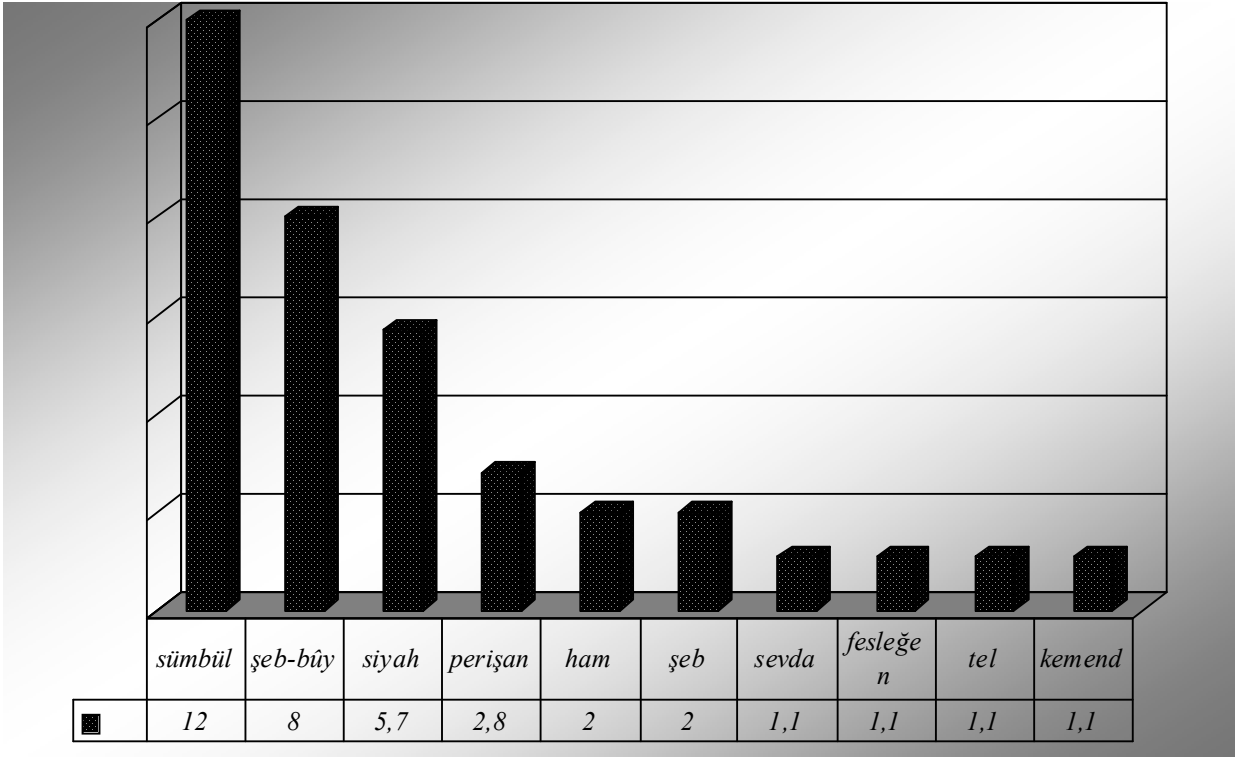

8. ENDERUNLU VÂSİF

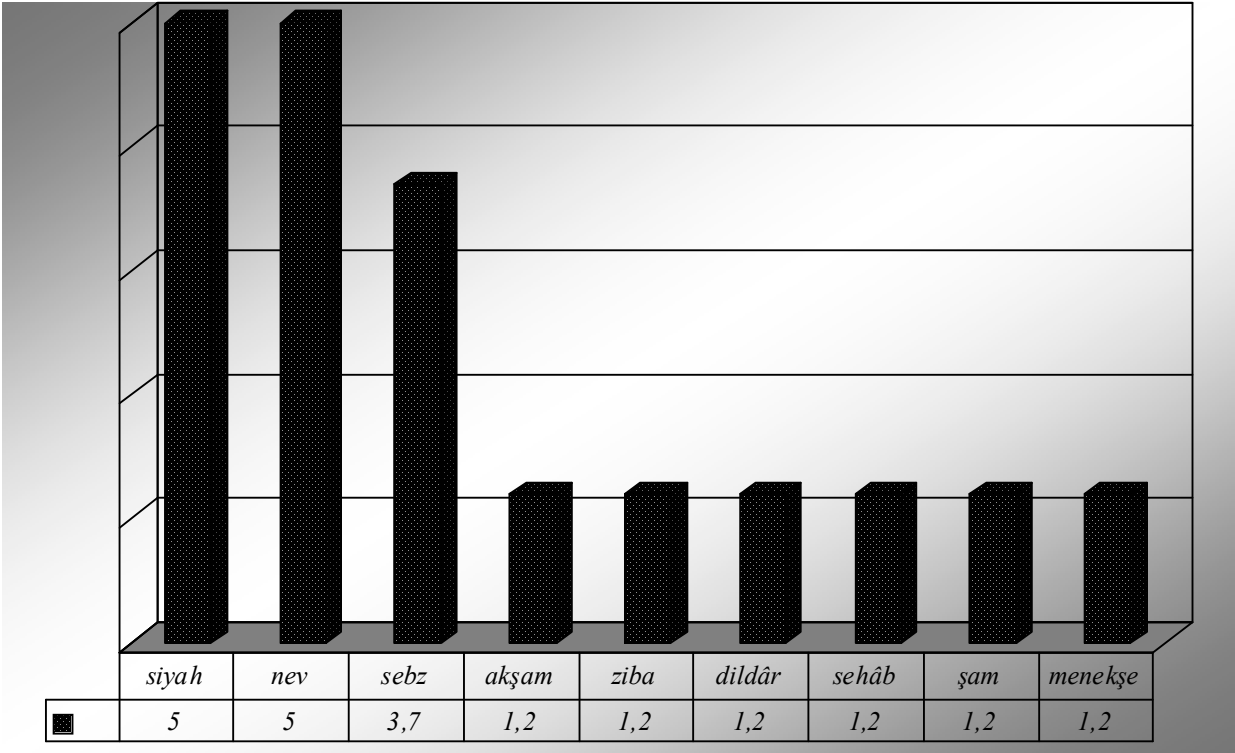
8.A SAÇ, KAŞ, KİRPİK VE HAT'IN YÜZDELİK DAĞILIMI

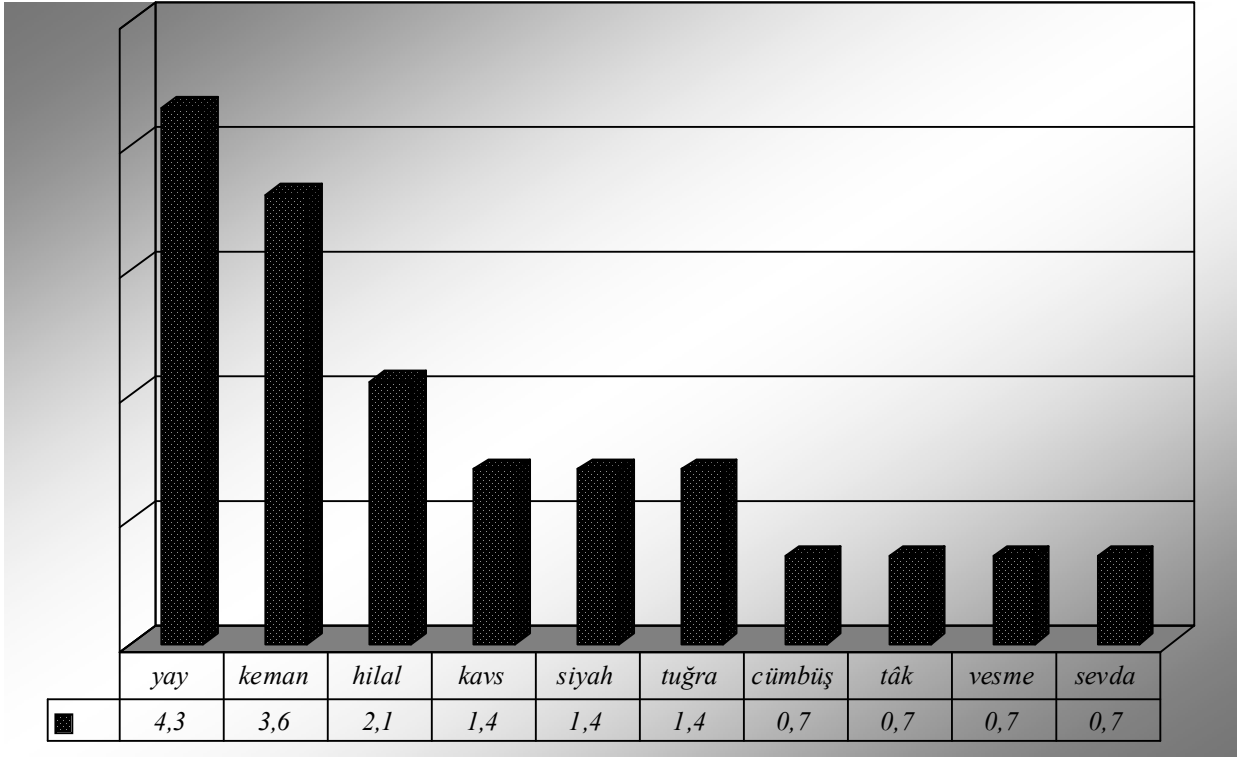
8.B SAÇ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

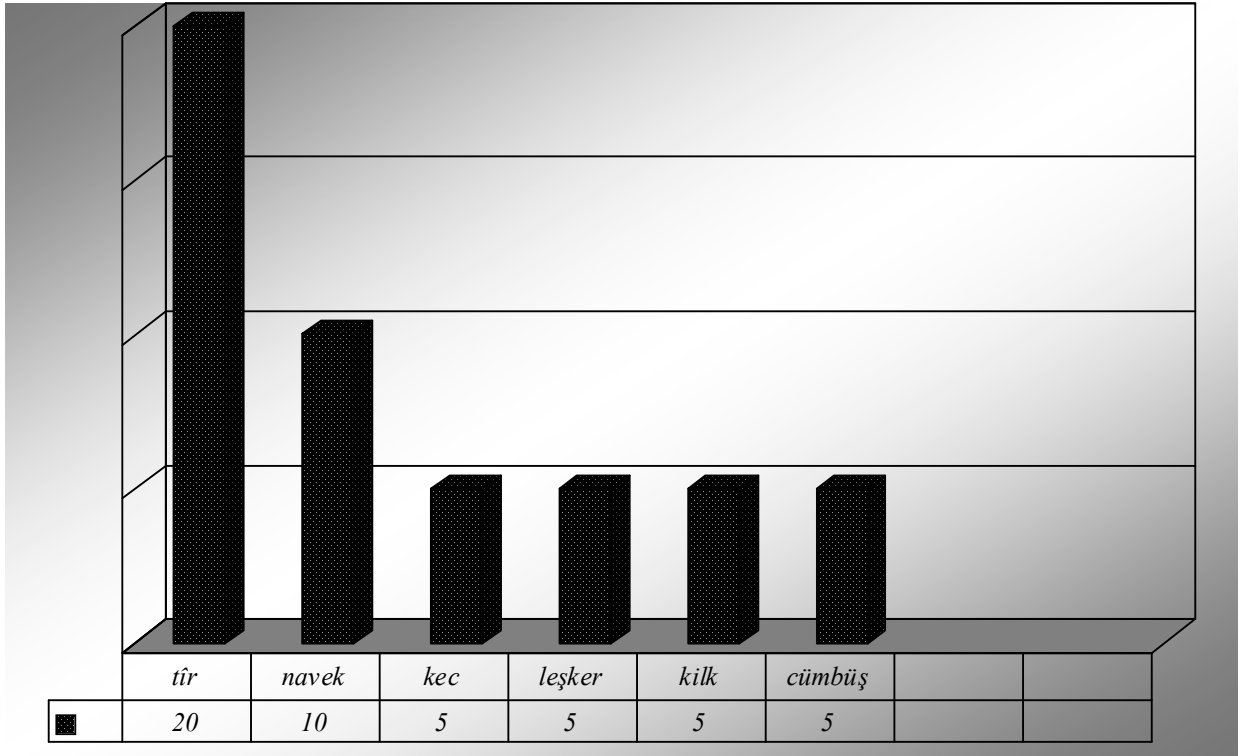
8.C HAT'A AİT BENZETMELERİN YÜZDELİK DAĞILIMI

8.D KAŞ'A AİT İLK ON BENZETMENİN YÜZDELİK DAĞILIMI

8.E KİRPİK'E AİT BENZETMELERİN YÜZDELİK DAĞILIMI

9. SAÇ, KAŞ, KİRPİK VE HAT'IN ŞAİRLERDEKİ BEYİT DAĞILIMI

ŞAİRLER	SAÇ	KAŞ	KİRPİK	HAT
ŞEYHÎ	194	37	13	28
FUZÛLÎ	154	59	50	60
BÂKÎ	285	83	42	83
NEF'Î	153	25	29	32
NÂ'İLÎ	213	53	61	35
NEDÎM	152	85	34	71
ŞEYH GÂLÎB	255	67	51	155
ENDERUNLU VÂSİF	186	40	10	63

9. SAÇ, KAŞ, KİRPİK VE HAT'IN ŞAİRLERDEKİ BENZETME SAYILARININ DAĞILIMI

ŞAİRLER	SAÇ	KAŞ	KİRPİK	HAT
ŞEYHÎ	75	21	7	22
FUZÛLÎ	59	24	18	20
BÂKÎ	93	31	19	37
NEF'Î	64	14	20	24
NÂ'İLÎ	72	26	27	28
NEDÎM	72	37	18	37
ŞEYH GÂLÎB	99	30	24	58
ENDERUNLU VÂSİF	39	12	6	9

SONUÇ

Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarından saç, kaş, kirpik ve hattın ele alındığı çalışmada; bu unsurlara ait benzetme ve mecazlar toplu olarak çıkarılıp şairlere göre tasnif edilmiştir.

Klasik Türk Edebiyatı'nda sevgilideki güzellik unsurları arasında en çok üzerinde durulanı saçtır. Bütün şairler şiirlerinde en fazla onu konu edinmişlerdir. Bu durumun nedeni olarak sevgili ile âşık arasındaki gönül münasebetinde yakınlığı sağlayan unsur olmasının önemi düşünülebilir. Saçı, hat, kaş ve kirpik takip etmektedir. Bu unsurların şairlere göre sıralanışı değişiklik arz etmektedir. Şeyhî'de sıralama saç, kaş, hat, kirpik; Fuzûlî'de saç, hat, kaş, kirpik; Bâkî'de saç, kaş, hat, kirpik; Nef'î'de saç, hat, kirpik, kaş; Nâ'ilî'de saç, kirpik, kaş, hat; Nedîm'de saç, kaş, hatt, kirpik; Şeyh Gâlib'de saç, hatt, kaş, kirpik; Enderunlu Vâsıf'da saç, hat, kaş ve kirpik şeklindedir.

Şeyhî Divanı'nda saç'a ait 194, kaş'a ait 37, hat'a ait 28, kirpik'e ait 13 beyit; Fuzûlî Divanı'nda saç'a ait 154, hat'a ait 60, kaş'a ait 59, kirpik'e ait 50 beyit; Bâkî Divanı'nda saç'a ait 285, kaş'a ait, 83, hat'a ait 83, kirpik'e ait 42 beyit; Nef'î Divanı'nda saç'a ait 153, hat'a ait 32, kirpik'e ait 29, kaş'a ait 25 beyit; Nâ'ilî Divanı'nda saç'a ait 213, kirpik'e ait 61, kaş'a ait 53, hat'a ait 35 beyit; Nedîm Divanı'nda saç'a ait 152, kaş'a ait 85, hat'a ait 71, kirpik'e ait 34 beyit; Şeyh Gâlib Divanı'nda saç'a ait 255, hat'a ait 155, kaş'a ait 67, kirpik'e ait 51, Enderunlu Vâsıf Divanı'nda saç'a ait 186, hat'a ait 63, kaş'a ait 40, kirpik'e ait 10 beyit kaydedilmiştir.

Saç ile ilgili toplam 200 sıfat, hat ile ilgili 119 sıfat, kaş ile ilgili 81 sıfat, kirpik ile ilgili 57 sıfat tespit edilmiştir.

Saç için en fazla kullanılan kelime 'zül'f'tür. Saç için en çok kullanılan benzetme "sümbül"dür. Kaşın en fazla üzerinde durulan yönü 'keman', kirpiğin 'tîr', hattın 'sebz''dir.

Saç ile ilgili Şeyhî'de 65 benzetme, Fuzûlî'de 59 benzetme, Bâkî'de 93 benzetme, Nef'î'de 64 benzetme, Nâ'ilî'de 72 benzetme, Nedîm'de 72 benzetme, Şeyh Gâlib'de 99, Enderunlu Vâsıf'ta 39 benzetme tespit edilmiştir.

Kaş ile ilgili Şeyhî'de 21, Fuzûlî'de 24, Bâkî'de 31, Nef'î'de 14, Nâ'ilî'de 27, Nedîm'de 37, Şeyh Gâlib'de 30, Enderunlu Vâsıf'ta 12 sıfat vardır.

Kirpik ile ilgili Şeyhî'de 7, Fuzûlî'de 18, Bâkî'de 19, Nef'î'de 20, Nâ'ilî'de 27, Nedîm'de 18, Şeyh Gâlib'de 24, Enderunlu Vâsîf'ta 6 benzetme vardır. Şairlerin kirpik üzerinde fazla durmadıkları görülüyor.

Hat ile ilgili Şeyhî'de 22, Fuzûlî'de 20, Bâkî'de 37, Nef'î'de 24, Nâ'ilî'de 28, Nedîm'de 37, Şeyh Gâlib'de 59, Enderunlu Vâsîf'ta 9 benzetme vardır.

Benzetmelerden ortak kullanımlar ayrı bir bölümde incelenerek toplu halde gösterilmiştir. Siyah, fitne, belâ, sâye kelimeleri dört unsurda da ortak olan sıfatlardır. En çok ortaklık saç ve hat arasında görülmektedir. İkisi arasındaki ortak sıfatların ağırlığını şekil ve kokuya ait hususiyetler oluşturmaktadır. Kaş ve kirpik arasındaki ortak sıfatları, öldürücü ve yaralayıcı olma vasıfları ile şekli özellikleri oluşturmaktadır. Bu iki unsurun göze yardımcı öğeler olarak ve çoğu zaman bir arada kullanıldıkları görülmektedir.

Çalışmada güzellik unsurları ile ilgili sıfatlar ve örnekler verildikten sonra, şairlere özgü benzetmeler her bölümün sonunda ayrı bir başlık altında belirtmek suretiyle, şairler arasındaki farklılıklar gözler önüne serilmiştir. Benzetmeler ile ilgili örnekler açıklanmamıştır ama unsurlar ve onların niteleyicileri italik olarak verilerek, okuyucunun ilk bakışta dikkatini çekmesi amaçlanmıştır. Her bölümde şairlere ait benzetmeler ve kullanım sayıları verilerek şairlerin yoğunlaşma noktaları belirlenmeye çalışılmıştır. Şeyhî saçla ilgili zülf, müşk, çîn, sümbül, amber, silsile, kaş ile ilgili kemân, yay, mihrâb, kûşe tâk, fitne, hat ile ilgili sebz, gubâr, müşk, reyhân, kirpik ile ilgili, tîr, ok; Fuzûlî saç ile ilgili zülf, perîşân, sümbül, hat ile ilgili sebz, reyhân, leşker, kaş ile ilgili yay, mihrâb, ham, kirpik ile ilgili ok, nevk; Bâkî saçla ilgili zülf, sümbül, kaş ile ilgili kemân, hançer, hat ile ilgili müşk, nakş, çemen, kirpik ile ilgili tîr, peykân; Nef'î saçla ilgili zülf, turra, hat ile ilgili fitne, nev, kaşla ilgili kemân, şemşîr, kirpik ile ilgili saf, leşker, diken; Nâ'ilî saç ile ilgili zülf, turra, kirpikle ilgili saf, tîr, kaş ile ilgili kemân, ham, hat ile ilgili taze, fitne, bahar, siyah; Nedîm saç ile ilgili zülf, sümbül, kaş ile ilgili kemân, hançer, çîn, hat ile ilgili siyah, fermân, nev, kirpik ile ilgili pençe, tîr, peykân; Şeyh Gâlib saç ile ilgili zülf, perçem, hat ile ilgili siyah, kaş ile ilgili kemân, mihrâb, kirpik ile ilgili tîr, pençe kelimelerini ağırlıklı olarak kullanmıştır.

İncelemeye esas alınacak şairlerin belirlenmesinde yüzyıllara göre bir sıralama takip edilerek, dönem dönem güzellik unsurlarının ve benzetmelerin gelişim çizgileri gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. İlk dönem şairlerinden olan Şeyhî'de güzellik unsurlarına ait teşbih ve mecazlar daha yalın ve azdır. Dilin ve edebiyatın tarihi gelişimine paralel olarak, sonraki

dönem şairlerinde benzetmeler ile Arapça ve Farsça unsurlar artmıştır. Zamanla bir kelimenin Arapça, Farsça ve Türkçesi beraber kullanılmaya başlanmıştır. İlk dönem şairleri güzellik unsurlarını dile getirmek için o uzvun adını zikretme gereği duymalarına karşın daha sonra ortak kültür dünyasının tekâmül etmesiyle istiare ve tenasüp yoluyla uzuvlara atıfta bulunulmaya başlanmıştır. Uzuvarın sadece bir bölümünü adlandırmak için kullanılan kelimelerin zamanla işlene işlene o uzvun tamamını kapsayacak bir anlama kavuştuğu görülmektedir. Bu durumu en çok saça ait zülf, perçem, gîsû, mû, turra, külâle kelimelerinde görmekteyiz.

Klâsik şairlerin bu uzuvlar üzerinde durmalarında tasavvufun büyük bir etkisi olmuştur. Tasavvuf, yüzyıllar boyu şairlerden çoğunun toplum hayatının sert kaidelerinden kaçarak sığındıkları ve şiirde çekici bir ilham kaynağı olarak benimsedikleri bir konudur. Şairlerin açıkça söylemeden çekindikleri birçok hususu, tasavvufî cila altında süsleyerek söyleme imkânı buldukları görülmektedir. Tasavvufî hiç alakası olmayan şairler bile tasavvufî terimleri sıklıkla kullanmışlardır. Divan estetiğinin tasavvufun mecaz ve istiarelerle örülü dili üzerinde geliştiği görülür. Divan Edebiyatı'nın tasavvufî örüntü ile zenginleşen lügatinde en geniş yeri aşk ve güzellik unsurları alır. Aşkta ve güzellikten bahsedilince bir sevgili olması lazım gelir. Tasavvufî anlamda sevgili Allâh'tır.

Saç, kaş, kirpik, hat tasavvufî manada, siyahlıklarından ve çokluklarından dolayı kesrettir. Bu unsurlar vahdeti kuşatmış olarak karşımıza çıkar. Kesret olmadan vahdete ulaşamaz. Kesret, vahdet için aşılması gereken bir yoldur. Tasavvufî amaç zorlukla mücadele edip vahdete ulaşmaktır. Bu unsurların bela, kâtil, siyah ve yaralayıcı vasıflarla anılması, bu yolda birer çile olarak görülmesindedir. Unsurlar değişik benzetmelerle anılırken şeklî hususiyetleri de göz önünde bulundurulmuştur. Bu güçlükleri aşip vahdete ulaşmak esastır. Gönlün kesret olan unsurlardan arındırılması gerekir. Tasavvufî gönül akıldan üstündür. Tasavvufî aşk, gerçek sevgiliye varabilmek için gerekli olan vasıfların başında gelir. Bunun için dünyevi ihtiraslardan el çekmek, onlara kıymet vermemek lazımdır.

İncelediğimiz divanlardan konumuza ait 2861 beyit tespit ettik. Bu beyitlerin 1592'si saç'a, 530'u hat'a, 449'u kaş'a, 290'ı kirpik'e aittir.

KAYNAKÇA

Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, haz: Recep Toparlı, TDK yay, Ankara, 2000.

AKKUŞ, Metin, *Nef'î Divânı*, Akçağ yay, Ankara, 1993.

AKSOYAK, İsmail Hakkı, “*Manastırlı Celâl'in Hüsn-i Yûsuf Adlı Eseri*”, <http://www.doguedebiyati.com/makaleler>, 07.05.2008.

AKÜN, Ömer Faruk, “*Divan Edebiyatı*”, T.D.V.İ.A, C.9, İstanbul, 1994, s.389–424.

AKYÜZ, Kenan, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur, *Fuzûlî Divanı*, Akçağ yay, Ankara, 2000.

ARI, Ahmet, “*Hayreti Divanı'nda Sevgili ve Sevgilinin Fiziki Yapısıyla İlgili Özellikler*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1987.

AYVAZOĞLU, Beşir, *Aşk Estetiği İslam Sanatlarının Estetiği Üzerine Bir Deneme*, Ötüken yay, İstanbul, 1996.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmet, *Necâti Bey Divânı'nın Tahlili*, MEB yay, İstanbul, 1971.

DEMİR, Yavuz, “*Taşlıcalı Yahya Bey Divânı'nda Sevgili ve Sevgiliye Ait Fiziki Unsurlar*”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1986.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2002.

ERÜNSAL, İsmail E. “*Mu'îdî'nin Miftâhu't-Teşbih'i*”, Osmanlı Araştırmaları VII-VIII (Ayrı Basım), İstanbul, 1988.

GÜREL, Rahşan, *Enderunlu Vâsıf Divânı*, Kitabevi yay, İstanbul, 2008.

Hüsam bin Mustafa el-Belgradî, “*Mahbubun Âzasına İtlâk Olunan Elfâz*”, haz: Muhittin Eliaçık, 1. ua Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu, 11–13 Nisan, İstanbul, 2007.

İPEKTEN, Haluk, *Nâ'îlî Divânı*, Akçağ yay, Ankara, 1990.

_____, *Nâ'îlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ yay, Ankara, 1999.

_____, *Fuzûlî Hayat Sanatı Eserleri*, Akçağ yay, Ankara, 2000.

_____, *Şeyh Gâlib Hayatı Sanatı Eserleri*, Akçağ yay, Ankara, 2000.

İSEN, Mustafa, Cemâl Kurnaz, *Şeyhî Divanı*, Akçağ yay, Ankara, 1990.

İSEN, Mustafa, Osman Horata, Muhsin Macit, Filiz Kılıç, İ. Hakkı Aksoyak, *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker yay, Ankara, 2005.

KALKIŞIM, Muhsin, *Şeyh Gâlib Divânı*, Akçağ yay, Ankara, 1994.

KURNAZ, Cemal, *Hayâlî Bey Divanı'nın Tahlîlî*, MEB yay, İstanbul, 1996.

KÜÇÜK, Sabahattin, *Bâkî Divânı*, (Tenkitli Basım), TDK yay, Ankara, 1994.

LEVEND, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1984.

MACİT, Muhsin, *Nedîm Divânı*, Akçağ yay, Ankara, 1997.

Mu'idî, *Miftâhu't-Teşbih*, haz İsmail E.Erünsal, Osmanlı Araştırmaları VII-VIII (Ayrı basım), İstanbul, 1998.

Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, haz, Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK yay, Ankara, 2000.

ONAN, Necmettin Halil, *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, MEB yay, İstanbul, 1989.

PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ötüken yay, İstanbul, 2000.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, *Nev'î Divanı'nın Tahlîli*, Akçağ yay, Ankara, 2001.

Şerafettin Ramî, *Enisü'l-Uşşak*, (çev: Turgut Karabey, Numan Külekçi, Habib İdris), Ankara, 1994.

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Çağrı yay, İstanbul, 1996.

ŞAFAK, Yakup, “*Sürûrî’nin Bahrû’l Maârif’i ve Bu Eserdeki Teşbih ve Mecaz Unsurları*”,
Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.4, Konya, 1997, s. 217–235.

TARLAN, Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ yay, Ankara, 2001.

ADAYIN ÖZGEÇMİŞİ

1982 yılında Çorum'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Çorum'da tamamladı. 2000 yılında Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazandı. 2004 yılında buradan mezun oldu. 2005 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Anabilim Dalı Tezsiz Yüksek Lisans Programı'nı bitirdi. .